

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

***ЄВРОПЕЙСЬКІ
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ***

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

№2 – 2015

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет (протокол № 3 від 5 жовтня 2015 р.)

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 2. – К., 2015. – 272 с.

УДК 94

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук.

Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

Машевський О. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (голова редколегії)
Мартинов А. Ю. д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ)
(заступник голови редколегії)
Купчик О. Р. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Пількевич В. О. к.і.н., ас. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)
Банті Р. доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Ізраїль)
Гасимли М. Джафар огли – д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджан)
Добронські А. Ч. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Дьомін О. Б. д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)
Іванов О. Ф. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Капелюшний В. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Кожокару Л. Д. д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Кишинів, Молдова)
Малько В. доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)
Миронович Є. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Мордвінцев В. М. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Патриляк І. К. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Руккас А. О. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Слюсаренко А. Г. д-р іст. наук, проф., акад. НАПН України (КНУ імені Тараса Шевченка)
Ставнюк В. В. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Хакамієс П. д-р іст. наук, проф. (Університет Турку, Фінляндія)
Щербак М. Г. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Яровий В. І. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет (протокол № 2 від 22 жовтня 2015 р.)

Рецензенти :

Бурьян М. С. д-р іст. наук, проф. (ЛНУ ім. Тараса Шевченка)
Потехін О. В. д-р іст. наук, проф., головний науковий співробітник Інституту всесвітньої історії НАН України

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Тел. (044) 239 34 24, e-mail: european.historical.studies@gmail.com
Сайт журналу: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>
Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Періодичність наукового видання – тричі на рік.

*Recommended by the Academic Council of Kyiv National Taras Shevchenko University
to spread through the Internet (Protocol № 3 of October 5, 2015)*

European historical studies: scientific journal. – № 2. – K., 2015. – 272 p.

UDK 94

Topics under the branch of science "07.00.00 - Historical sciences" according to the current list of sciences.

Highlights European integration process, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial board

Mashevskyy O. P. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (Chairman of Editorial Board)

Martynov A. Y. Sc. D. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Kupchik O. R. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Pilkevich V. O. Ph.D. (History), assistant professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (executive secretary)

Banti R. Ph.D (History), Ministry of Education of Israel, Jerusalem, Israel)

Gasimli M. Jafar oglu Sc. D. (History), Professor (Baku State University, Azerbaijan)

Dobronski Charles A. Sc. D. (History), Professor. (University of Bialystok, Poland)

Demin O. B. Sc. D. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University)

Ivanov O. F. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Kapelushnyi V. P. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Cojocaru L. D. Sc. D. (History), associate professor (State University of Moldova, Chisinau, Moldova)

Malko W. Ph.D. (History), associate professor (University of California, Fresno, United States)

Myronovych E. Sc. D. (History), Professor (University of Bialystok, Poland)

Mordvintsev V. M. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Patryliak I. K. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Rukkas A. O. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Slyusarenko A. G. Sc. D. (History), Professor, Acad. NAPS Ukraine (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Stavnyuk V. V. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Hakamies P. Sc. D. (History), Professor (University of Turku, Finland)

Shcherbak M. G. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Yaroviy V. I. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Recommended by Academic Council of the Faculty of History, Kyiv National Taras Shevchenko University to spread through the Internet (Protocol number 2 of October 22, 2015)

Reviewers:

Buryan M. S. Sc. D. (History), Professor (Lugansk Taras Shevchenko National University)

Potekhin O. V. Sc. D. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

Editorial address:

01601, Kyiv, Vladimirskaya str., 60, Kyiv National Taras Shevchenko University, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of foreign countries

Phone: (044) 239 34 24, e-mail: europaan.historical.studies@gmail.com

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Kyiv National Taras Shevchenko University

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year.

Зміст

Європейська інтеграція: історія та сучасність

Rina Banti Thatcher's government immigration policy as an example of national priorities maintenance in view of European Union	6
Алла Киридон Європейська ідентичність: структурування смислового простору	26
Dmytro Lakishyk The key factors of european caution towards american interventionism	54
Андрій Мартинов «Пан'Європа» Ріхарда Куденхова-Калергі та започаткування процесу європейської інтеграції.....	69
Євгеній Сафар'янс Австрія у складі Європейського Союзу	92
Богдана Сипко «Європа європейська» у візії Шарля де Голля (за матеріалами фонограм офіційних виступів).. ..	103
Сергій Толстов Процеси розширення ЄС в історичній ретроспективі.....	118
Вячеслав Ціватий Інституціональний і політико-дипломатичний досвід європейської інтеграції Естонії (1991 – 2015 рр.).....	137

Актуальні проблеми європейської історії та міжнародних відносин

Наталія Городня Переговори держав Антанти з Українською Народною Республікою в кінці 1917 – на початку 1918 рр.	161
Яна Золотарьова Участь США у дискусії щодо прав людини у форматі НБСЕ (1975 – 1985 рр.).....	177
Артем Кошелев Легітимізація суб'єктивності історика у європейській та американській постмодерній теорії історичних досліджень	188
Олег Купчик Демократичні держави й радянські республіки «постімперського простору» у налагодженні офіційних відносин з УСРР (1919 – 1923 рр.)	200
Олег Машевський, Валерій Черняєв Американсько-британська військово-морська співпраця в період Першої світової війни	216
Ірина Татарко Болгарські села Ізмаїльської області УРСР в період колективізації (друга половина 40 – 50-ті рр. XX ст.).....	231
Larisa Zarichnyak Violence and the UPA Woman: Experiences and Influences	243
Наші автори	268
Вимоги до оформлення статей для публікації в журналі	270

Contents

European Integration: Past and Present

Rina Banti Thatcher's government immigration policy as an example of national priorities maintenance in view of European Union	6
Alla Kyrydon European identity: structuring of the semantic space	26
Dmytro Lakishyk The key factors of european caution towards american interventionism	54
Andrey Martynov Pan' Europe of Richard Kudenhov-Kalergi and establishment of process of european integration	69
Eugene Safar'yans Austria in the European Union	92
Bogdana Sypko "European Europe" by Charles de Gaulle (based on phonograms of official statements)	103
Sergey Tolstov EU enlargement process in historical retrospective.....	118
Vyacheslav Tsivatiy Institutional, political and diplomatic experience of the european integration of Estonia (1991 – 2015)	137

Actual problems of European history and international relations

Natalia Horodnya Antanta nations' negotiations with Ukrainian People's Republic in late 1917 – early 1918	161
Yana Zolotaryova US participation discussions on human rights in the CSCE (1975 – 1985)	177
Artem Koshelev The legitimization of the subjectivity of the historian in the European and american postmodern theory of historical research	188
Oleg Kupchik Democratic states and soviet republics of post russian imperial space in establishment of official relations with Soviet Ukraine in 1919 – 1923.....	200
Oleg Mashevskyy, Valeriy Chernyaev US-British naval cooperation in the First World War	216
Iryna Tatarko Bulgarian village Izmail region of USSR during collectivization (second half of 40 - 50-ies. XX century).....	231
Larisa Zarichnyak Violence and the UPA Woman: Experiences and Influences	243
Information about the authors	268

Європейська інтеграція: історія та сучасність

УДК 94(410)

Rina Banti

Ph. D. (History),

Ministry of Education of Israel

M. THATCHER'S GOVERNMENT IMMIGRATION POLICY AS AN EXAMPLE OF NATIONAL PRIORITIES MAINTENANCE IN VIEW OF EUROPEAN UNION

This article analyses the unique features of M. Thatcher's government approach in the area of national legislation aimed at reduction of colour immigration from former British colonies to the UK in view of the EU general requirements on 'open-door' policy development for the member-states. The article also highlights 'new' measures taken by the Conservatives especially the deportation and the illegal immigration fight directed towards the protection of the British national priorities in spite of the government's obligations in the framework of the EU legislation.

Keywords: *colour immigration, the British Commonwealth of Nations, citizenship, Conservatives, Great Britain, M. Thatcher, the European Union, 'open-door' policy, illegal immigration, deportation.*

Britain's experience under M. Thatcher's leadership is remarkable due to its being an EU member-state and recognizing an open-door policy, on the one hand, while restricting the rights of those who entered its borders and, on the other hand, Thatcher managed to refuse those, who had a perfect right to immigrate.

V. Bevan, University of Sheffield expert on British law, gives the following definition of 'an open-door policy': «An open-door policy does not mean that aliens are unrestricted in what they can do once admitted or that they are free from the possibility of explosion. Thus, the grant of citizenship may be denied to them or carefully regulated, their economic activities may be circumscribed, e.g. by the

payment of extra taxes, the denial of trading licenses, an obligation to train local workers in their business; legal, civic and political rights» [2, p.29–30].

In order to understand particularity of the approach taken by Thatcher's government in terms of colour immigration and the measures taken to prevent former British colonies dark-skinned people from entering the country, we should briefly recall basic legal functions of the European Union, which Britain joined in 1973, dealing with entrance and residence rights, free movement, employment and social benefits.

The European Union (EU) is an autonomous and supra-national establishment having uniform and unitary legal norms. Its two basic law regulations are European Union Law based on the Foundation Treaties and National Law based on the EU Constitution which are independent from one another. The Treaty of Rome (1957) defined filling of gaps principles in the subsidiary legislation of the EU member-states. The European Commission functions as a 'watchdog' handling the EU violations.

And if necessary, it can bring legal actions to the European Court of Justice, powers of which were allocated to it by the national states to solve issues. Interaction between the Court and local legal systems consists in creating new legal rights and responsibilities which, in their turn, penetrate in their legislative field and influence local legal norms being, in such a way, a powerful stimulus of national sovereignty restriction.

It should be noted that despite the Rome Treaty provisions on workers' free movement within the EU member-states (Article 48 and 49), abolishment of any obstacles to free movement of people, goods, services and capital (Article 3) and a ban against any kind of discrimination based on ethnic background (Article 12) [38], rights of individuals weren't granted. These legal regulations just outlined the objectives which should be achieved by certain EU member-states or the time limits within which they should be achieved. The Court of Justice didn't stop the functioning of these obligations, even though it decreed that national states could exclude people going on a premise of public policy, security or health. One way or

another, all mentioned above principles could be contested in the national state courts.

The Treaty of Rome, Article 48, entitled the workers who already had a job to enter the country. The second provision of Directive 68/360/EEC gave citizens and their families the right to leave their territory in order to engage into a job search and undertake a job on the territory of other EU member-states [38]. British immigration rules restricted this period up to 6 months. Within this period all the EU citizens had to be given a work permission or they were required to leave the country. Thereafter, British Immigration Act of 1988 annulled a demand to leave the country for the EU nationals.

Freedom of movement of workers couldn't be realized only through common entrance and residence regulations. Equality of applications meant abolition of obstacles to workers mobility to realize their rights on family reunion as well as measures meant to help a family to integrate in a host country. Article 5 of the Treaty stated that applicants, not being the EU citizens, should be given an assistance in a job search. Direct or indirect discrimination on the ground of a national identity was banned by Article 70 of the Treaty. These principles, stated in the British legislation, were not actively followed both by member-states and by Britain itself. Expenses of new immigration, confirmed in all the EU normative acts, and alleged high social benefits for foreign workers required from the UK to change the situation when receiving individual had to provide for their relatives from non-member states.

Development of immigration legislation

Starting from the late 40s and till 60s of XX century mass immigration from Asia and Africa to the United Kingdom led to a social tension in a British society. As a protective counter-measure aiming at reduction of colour population, British authorities had to restrict the right for this category of people to enter the «mother country», which they had as ex empire subjects.

The Commonwealth Immigrants Acts of 1962 and 1968 became first legislative measures aiming at prevention and reduction of colour immigrants' number from the New Commonwealth. Anti-immigration measures reached their climax on passing of The Immigration Act 1971 which came into effect in 1973 under E. Heath's conservative government, that shared the positions of the right-wing representative – Enoch Powell [22, p.68]. Enoch Powell very often used the term 'Britishness' in order to outline more tightly the frontiers of the identity around the British Isles and disengage Britain from any obligations to colour nationals inherited from the empire. Strongly criticizing the immigration policy of the two ruling parties for a failure to stop colour immigration, Powell, in the words of R. Cohen, "developed the theme of 'an alien wedge', which threatened the notion of legality that had hitherto informed the British national culture" [3, p.77]. Powell succeeded in touching the nerve of popular sentiments among representatives of almost all parties and in having a significant impact on strengthening of a negative attitude of natives towards colour immigrants [31, p.373–374, 377]. As D. Studlar notes, Powell managed to fuel electors' sentiments and direct their votes to the Conservative Party, which served as a key factor of 1970 general elections victory [32, p.44–64].

Discriminating 'partial' principle of Immigration Act of 1971 dividing citizens into two groups on the ground of skin colour, pursued a hidden goal to stop colour immigration to Britain. This Act gave a right of abode in the country for "partials" – the UK and Commonwealth nationals who had been residents for 5 or more years or gained citizenship through naturalization or registration (it related only to a small qualified number of non-white citizens) as well as to those who became citizens through their background. Almost all individuals from that category were descendants of white British settlers. At the same time, this Act denied that right to «non-patrials», most of which were colour citizens, e. g. were descendants of dark-skinned British colonies residents. Despite such kind of classification, the idea of «partiality» helped to avoid apartheid labels and include a small group on a non-racial ground [16].

Having introduced the status of "non-patrials" from the Commonwealth countries, Immigration Act of 1971 levelled their rights to the rights of alien workers from Germany and other European countries. At that time "non-patrials", the Commonwealth citizens and foreigners could enter Britain on equal terms. None of them had a right to become a resident or bring their family. The Act de jure increased the number of people who could enter Britain without control but, in fact, it related only to those who had close links with the UK, i. e. mostly to citizens of European descent, presence of whom didn't raise any fears [26, p.46–47].

On January 1st 1973 the Great Britain entered the European Economic Community as an equal member. Once it agreed to recognize free movement of labour principles within the EU, the EU nationals – Germans, Spaniards, Greeks and Italians – were granted a right of free entry to settle there. The position of the United Kingdom in respect of the dark-skinned immigrants, intensively becoming its citizens during the 60s – 70s, differed sharply from the position in respect of the white immigrants from the European countries. I. Spencer notes that weakening of immigration restrictions for 200 million people from the countries with which Britain used to be at war, sparked some public outcry [30, p.144].

The dramatic alternation in immigration issues observed during the second half of the 1970s as well as a conflict on the racial grounds between extreme right-wing and extreme left-wing forces in 1977 gave legitimacy to a demand to introduce a strict control over the colour immigration in Margaret Thatcher's election campaign in 1979.

Qualitative difference of 'new' Conservative' position on immigration issues turned on closer associations of the Conservative Party with Powell's ideas. To play with 'Powellism' more openly, taking into account unpredictable outcomes of the politics of the streets and perhaps open racial violence, was unpredictable and even dangerous. Since that moment 'immigration and race' issue became a common topic of new Conservatives' debates.

M. Thatcher in her TV interview in January 1978 admitted that she herself firmly linked to that tradition. Referring to the trends in New Commonwealth and Pakistani immigration, she stated: «I think it means that people are really rather afraid that this country might be rather swamped by people with a different culture ... the British character has done so much for democracy, for law and done so much throughout the world that if there is any fear that it might be swamped people are going to react and be rather hostile to those coming in» [21].

That was exactly the message that most part of British electors wanted to hear. If previous Immigrants Acts led to cessation of the British Caribbean population immigration based on 'breadwinner' format, then it went about control strengthening over Indian, Bangladeshi and Pakistani spouses and dependants who wanted to join their breadwinners in Britain.

Right after the Conservatives came into office, Home Secretary W. Whitelaw proposed on December 4th 1979 to adopt «White Paper on Proposals for Revision of the Immigration Rules», passed later by the House of Commons [15]. New measures restricted the entry of dependants (women and children) of the immigrants from the British Commonwealth of Nations and marriageable young men from the Indian subcontinent. In Whitelaw's opinion those citizens right to entry was the result of British imperialistic legacy [8, cols.253–382; 15]. Labour Party politician Eric Deakins noted in his critical speech that new measures obviously violated Articles 3, 8 and 14 of The European Convention on Human Rights and were of racist, humiliating and inhuman nature since they infringed on rights of Asian women and the elderly. In spite of the fact that the government realized that they could be accused of discrimination and Asian women-immigrants' complains could reach The European Court of Human Rights, new Conservative authorities were firm in their deeds aimed at ultimate stopping of colour immigration. The government officials who realized the immigration policy, were recommended to openly explain the effects of marriage institution abuse by immigrants. At a later time, new Immigration Rules adopted by the

British Parliament in 1980 were changed in 1983 in the light of demands of The European Court of Human Rights [9, cols.360–431; 10, cols. 360–375].

Thatcher's government success in the field of immigration consisted in passing The Nationality Act in 1981 which came into force on January 1st 1983 [11; 12]. This Act changed a definition of the British nationality functioning since 1948 in accordance with which all empire nationals could become permanent residents of the UK. Despite the fact that this Act was rather a tool to balance nationality definitions which had to be in line with a developing immigration legislative practice rather than an immigration act, it served for many years as the main act regulating immigration issues. Tough immigration policy followers represented by the ruling Conservative party managed to re-shape British national identity and coordinate it with geographical frontiers of the UK. Thus, the right of former UKC nationals to settlement was dramatically restricted, at the same time, the act enabled the British «partials» from «Old Dominions» (Canada, Australia, New Zealand and South Africa) to immigrate to Britain and register as British citizens. Usage of such terms as 'blood', 'family' and 'relatives' enabled to differentiate between 'insiders' and 'outsiders' and precisely define the category of people who should have a right of abode.

New British nationality definition based on the discriminative grounds enabled the Conservatives to realize their strategic intention to reduce colour immigration stated in Clause 4 of The Conservative Party General Election Manifesto [4].

In 1986, Britain signed the Single European Act (SEA), Article 8a of which stated that the internal market shall comprise «an area without internal frontiers in which the free movement of goods, persons, services and capital is ensured in accordance with the provisions of this Treaty» [37, p.228].

Stephen Wall notes in his memoirs that in Foreign Office workers' opinion this definition didn't guarantee freedom of movement for all EU nationals independent of their looking for a job or not, let alone the Third World citizens living on the EU territory [39, p.70]. Despite the fact that this statement was not

legally sustained and merely was of political agreement nature, Britain tried to backstop the security of its internal interests by the following phrasing in the Resolutions-Declaration of the Act: «Nothing in these provisions shall affect the right of Member States to take such measures as they consider necessary for the purpose of controlling immigration from third countries, and to combat terrorism, crime, the traffic in drugs and illicit trading in works of art and antiques» [37, p.1070].

In Geoffrey Howe's opinion (the Foreign and Commonwealth Secretary), the outcome of the European summits discussions on this issue which took place on the 2nd-3rd December 1985 could be called satisfactory and the United Kingdom achieved all its goals. In particular he said: «National competence on frontier controls against terrorism, crime, drugs and immigration from outside the Community was not affected. Furthermore, the arrangements (the 'Luxembourg compromise') by which a member state could invoke a very important national interest had not been challenged or changed» [34, p.418]. Nevertheless, the European Commission never shared British position, while the Court of Justice held the common member-states opinion on the commitment to frontier-free travel zone idea, in other words, absence of passport control for EU nationals or Third World nationals who met the requirements for entering the EU member-states at their first visit. This concept was not accepted by Margaret Thatcher. A passport check by immigration service officers was an important impediment for those who tried to violate the law and had to be detained. The UK Home Office understood the real meaning of this position aiming at control maintaining both over international criminals and traffic in drugs and illegal immigration.

The Immigration Act passed on May 10th 1988 became another conservative government legislation initiative [18]. This Act annulled the right of New Commonwealth immigrants, settled in Britain before 1973, to bring their families and obliged them to provide evidences of having decent housing facilities and financial ability to support their dependants. In accordance with the new provisions, illegal entry and abode or legal entry but postliminary failure to comply

with abode requirements could be legally punished. It only related to colour New Commonwealth citizens while EU citizens were no longer required to leave the country.

Illegal immigration fight

Wishing to bring British immigration policy into compliance with European legislation, Thatcher's conservative government pursued a tough policy against illegal entry by immigrants. Immigration Service officers were responsible for issuing entry permits and exercising the controlling measures. All the people who sought entry were thoroughly checked. Especially it related to husbands and intended wives who wanted to join their spouses and spouses-to-be having British citizenship [35].

Among the institutions conducting internal control over immigrants were found such institutions as The Department of Health and Social Security (DHSS), The National Health Service and Social Security, Unemployment Benefit Offices, hospitals, Offices of Vital Records and the local authorities responsible for giving grants to students. Thus, for example, the new rules of The Social Security Act of 1980 denied the right to receive benefits for all illegal immigrants, individuals subjected to deportation, overstayers, as well as individuals allowed to enter the country providing that they had not applied to public funds for benefits before [19]. By checking the lists of all institutions, using the Home Office computerized database and cooperating with information department of illegal immigrants and Health and Social Security Services, suspects were traced [25, p.437–452].

In addition to the existing measures, The Police and Criminal Evidence Act 1984 gave the police even wider powers including a right to investigate immigration rules violations, a right to gather information and a direct control over immigrants [7, p.97–98].

Deportation

The Conservatives' intention to fulfill their pre-election promises led to their attempt to realize an idea of colour immigrants' deportation to the country of origin. This idea was based on The Immigration Appeals Act of 1969 and Clause

29 provisions (Voluntary Repatriation Scheme) of The Immigration Act 1971 [17]. This idea was supported by the right wing of the Conservative Party before 'new' Conservatives came to power [36; 29] After 1973 the immunity from deportation, previously possessed by the Commonwealth nationals who had live in the UK for 5 years, could be obtained only by those who entered Britain on the basis of marriage to a British citizen or received citizenship by naturalization procedure. The status of an 'illegal entrant' meant «a person unlawfully entering or seeking to enter in breach of a deportation order or of the immigration laws» [17].

In order to implement the policy of illegal immigrants' deportation, the authorities resorted to the courts and to the wider powers of the Home Office, which also contradicted the European Convention on Human Rights. Alleged illegal immigrants were imprisoned, as a rule. At the same time, the Home Office decided on the proper form of a court action for them, and they faced two options - either a court accusation requiring a proof or a detention cancellation. It should be noted that the latter was never practiced. In spite of the fact that the alleged illegal entrant during their detention had a right of habeas corpus, the success of appeal depended mostly on judges readiness to support Home Secretary's decision concerning the evidence which became the grounds for the detention [24, p.24–25]. At the same time, there were no effective measures against excessive powers of the Home Office or the Immigration Service officer responsible for issuing entry permits. Thus, the introduction of new immigration rules was accompanied by a significant increase in administrative and judicial proceedings initiated by the Home Office against immigrants.

The case of Zamir from Pakistan who entered the country without revealing the fact of his being married became the reason for widening the notion of illegality [6]. It started to include fraudulent actions, such as use of false documents, a false evidence of previous legal stay in Britain, a false evidence of being a dependant of another immigrant who abode legally in Britain, as well as concealment of important facts from immigration officers when entering [1, p.425–427]. The Home Office also accused two other entrants - Khawaja and Khera of

falsely receiving an entrance permit [5]. The House of Lords ordered that Home Secretary had to prove that those individuals did breach an immigration order before carrying out his powers and deporting them. Zamir's case was used as a precedent to make an award on those two cases. Thus, developed trend revealed the fact that court system openly supported tougher government control over immigration and turned courts into pretty much of immigration tools. These infamous court trials attracted attention of The European Court on Human Rights and The European Commission on Human Rights. The main claims laid by these institutions on the British Government consisted in the fact that they used a detective evidence as a ground for adjudication against immigrants which violated The European Convention on Human Rights [1, p.425–433].

On passing the Act of 1981, those people who didn't manage to obtain a citizenship on the grounds of jus soli status (on the grounds of birthplace) also could be deported. The most sensitive as well as widely debated and argued clause of this Act was the one abrogating a right of an automatic British citizenship for those who were born in Britain. Since the Act came into force, citizenship of the children who were born in an immigrant family in UK (previously automatically qualified as full British citizens), became dependent on their parents state. In accordance with the new provisions, children and their parents had to prove their right to become British citizens. As a result, a child's state eroded a legal status of their parents who had resided for a couple of years in Britain but then could be viewed as illegal immigrants. Possibility of statelessness for minors and their possible deportation could create big difficulties at the level of international relationships.

With respect to deportation, the Act of 1988 contained really tough measures [18]. As Clause 4 dramatically limited availability and scope of appeals for those without UK citizenship and those who sought a refugee status. In case of an alien who had been in the UK fewer than 7 years, an appeal was not allowed. In practice, the government started to view the courts as a tool of immigration control and of interfering in Home Secretary's discretionary powers.

The Home Secretary extended authorities to decide on a deportation at the administrative level. Now immigration officers at the inspector level (instead of the Immigration and Nationality Department workers) could issue deportation orders. In the first months of 1989 alone, almost 1000 people were deported. Immigration officers were allowed to offer alleged infringers a speedy exit instead of waiting 14 days in prison until all formalities completed. About 70 per cent of deportees took this option [3, p.86]. On top of that, the police got more intensively involved in immigrants issues which led to an increase in number of joint raids by the police and The Immigration Service.

From there, one can outline some general trends. The Home Office workers used their own assessment for deportation different from prison officers', social workers' assessment and assessment of an individual's close people and even from a court one. They deported colour immigrants so decisively, that they totally ignored further destinies of deportees' relatives be it a wife or children.

It is interesting to trace the number fluctuations of the deported during the three Thatcher's terms of office. If in 1979 the total number of the deported made 1,382 people, in 1984 – 1,545 people, then it started to increase gradually and, in 1990, it already made 5600 people. After Thatcher's resignation in 1990 and during first two years under the leadership of John Major this trend retained. In 1991, the total number of the deported made 5,600 and, in 1992, it made 6,100 people [3, p.81]. Thus, the total number of the deported increased during this period by.

According to the data from the Home Office, 394 people were found 'illegal entrants' and 420 people were deported or left Britain voluntarily in 1979. In 1980, the number of illegal immigrants made 583 people, among which 462 people were deported or left Britain voluntarily. In 1981, these numbers made 431 and 351 people. In 1982 – 607 and 431 people, in 1983 – 426 and 281 people [13; 14]. On the basis of these figures, it could be concluded that during the Conservative term of office the obvious trend to use state powers for exclusion and deportation was observed. According to the data from The Joint Council for Welfare of Immigrants the total number of deportation orders increased by 145 per cent in between 1979–

1983 and the number of forced deportation orders increased by 64 per cent [13; 14]. With the help of computer database to exercise the tough measures against illegal immigrants, the total number of deportations in between 1979 and 1987 made 16,460 and entry was denied to 7,300 people. The half of this amount made dark-skinned individuals from the British Commonwealth [27, p.71].

Conclusions

When decolonization process was over and British immigration policy towards former colonies citizens was shaped, British authorities realized that the future of the country lies in a plane of relations development rather with Europe than with the Old or New Commonwealth. In early 1980s, Europeans who did not have a right to entry the UK for more than 30 years ago, now had a free entry possibility. At the same time, the status of Commonwealth nationals was equated to the status of aliens in the post-war Britain.

M. Thatcher's attitude towards Britain's joining the EU was ambiguous. If in 1959, Thatcher as an MP was dead sure that entering the EU under any suggested terms was a right step to take which seemed necessary from the point of British national and economic interests, however, once Britain joined the EU in January 1973, she changed her position which became similar to Churchill's one who believed that «the attitude of Great Britain towards 'federal links' would be determined by its dominant conception of a United British Empire... We are one with Europe but not of it». Later on, admitting the truth of E. Powell's warning that Britain's entry into the Common Market would lead to unwanted loss of sovereignty, the policy of the last Conservative government under the leadership of M. Thatcher was clearly expressed in the motto 'with Europe but not absorbed' [33, p.361–363]. Thatcher's approach of post-consensus both in general politics and towards colour immigration issue found its expression in balancing between a strategy of the Parliament influence strengthening, efficiency of the executive power, undermining of a traditional role of the state institutions and a push on intermediary institutions (on trade unions, in particular) and tactics of everyday concessions and recognition of politics practical limits [28, p.70–75].

A. Mullen states that significant further changes in UK immigration practice were the result of changes in the balance between anti- and pro - EU forces, which on their own were linked to competing social forces at the global, European, national and institutional levels [23, p.217–231]. Thus, in the 1990s, British immigration rules and policy of asylum grant started to be brought in line with European standards established by the European Court of Justice and The European Court on Human Rights. In 1990, Britain together with the EU member-states signed The Dublin Convention in accordance with which Britain could reduce the number of asylum-seekers and hand them to another EU member-state. Despite the refusal of Britain to become a member of the Schengen Area in June 1992, the agreement between France, Germany, Belgium, Luxembourg and the Netherlands contained the principles that formed the basis for the EU immigration policy model. In December 1991, in Maastricht, when these proposals as a draft copy were adopted by the External Frontiers Convention (signed by 12 member-states including Britain) for the further development and an agreement conciliation on immigration control. Taking into account that the European Court of Justice viewed The European Convention on Human Rights as an essential part of an EU member-state legislation, human rights were not going to be ignored. Since Britain as an EU member-state recognized existence of racial equality between members of this union, in 1992, the British government had to support The Statement on Racism and Xenophobia adopted in 1991 in Maastricht. This Statement required to introduce the anti-discriminatory practice in order to influence such areas as immigration procedures, employment, education, attitude of the police towards immigrants as well as family reunification rights [20].

In 1997, the Labour government signed a new version of The Maastricht Treaty, the best part of which was dedicated to workers and their families' rights protection in the EU member-states. A significant part in this process was assigned to asylum policy and correspondence of the immigration policy to the European standards established by the European Court of Justice and The European Court on Human Rights. At the same time, in spite of a big number of appeals by the Third

World immigrants to these courts and findings in their favour, the British government managed to dismiss their claims to protect state interests under new circumstances.

It goes without saying that difficulties were faced at attempt to differentiate between issues of internal minorities, immigrants and refugees. In *Satvinder's* opinion, freedom of movement of people could be justified providing that there is an economical equality between nations. Otherwise, one nation risks bigger migration flows than the other one [26, p.113]. This argument doesn't consider the fact that a big number of the Third World non-EU citizens working in Britain do not enjoy a free movement guaranteed by the EU legislation. Undoubtedly, there is a contradiction between forecasts on increasing the number of workers from the Third World countries needed to sustain European economic growth, and a withdrawal of the United Kingdom from any agreement abolishing its national border control and an attitude to those who are seeking a political asylum here. But even in the case when the individual rights, embodied in the EU immigration rules, aim primarily at achieving a strong economy and high living standards in Europe, they do not guarantee the circumstance in which the receiving party will be able to avoid the social burden of immigration.

Thus, providing a legislative framework for the rights of immigrants at the individual level demolishes a wide-spread view that Britain, with its vanished Empire, can no longer afford to develop its own immigration policy in order to maintain their national priorities.

Sources and literature

1. Bailey S. H. Cases, Materials and Commentary on Administrative Law / S. H. Bailey. – London : Sweet & Maxwell, 2005. – 1125 p.
2. Bevan V. The Development of British Immigration Law / V. Bevan. – London : Croom Helm, 1986. – 443 p.
3. Cohen R. Migration and Its Enemies: Global Capital, Migrant Labour and the Nation-state / Robin Cohen. – Aldershot, Hampshire, England : Ashgate. – 2006. – 242 p.

4. Conservative Party General Election Manifesto [Электронный ресурс] – 1979. – Режим доступа: <http://www.conservative-party.net/manifesto/s1979/1979-conservative-manifesto.shtml>
5. Court of Appeal. *Khawaja Ex parte R v Secretary of State for the Home Department, Administrative Court 74* [Электронный ресурс] – 1984. – Режим доступа: <http://law.hku.hk/hkadmlawsb/admlawcases/Khawaja.htm>
6. Court of Appeal. *Zamir v Secretary of State for the Home Department, Administrative Court 930*. [Электронный ресурс] – 1980. – Режим доступа: http://www.unhcr.org/refworld/publisher,GBR_HL,,,3ae6b6cf8,0.html
7. Gordon P. *Policing Immigration. Britain`s Internal Controls* / P. Gordon. – London : Pluto Press. – 1985. – 159 p.
8. HMSO, House of Commons: *Parliamentary Debates: Official Reports, Session 1979–1980. – Vol. 975: Immigration, Series 5. – London, 1979. – cols. 253–382.*
9. HMSO, House of Commons. *Parliamentary Debates: Official Reports, Session 1979–1980. – Vol. 407: Statement of Changes in Immigration Rules, Series 5. – London, 1980. – cols. 360–431.*
10. HMSO, House of Lords: *Parliamentary Debates: The Statement of Changes in Immigration Rules, Official Reports, Session 1979–1980. – Vol. 407, Series 5. – London, 1980. – cols. 360–375.*
11. HMSO, HO, *British Nationality Law. Outline of Proposed Legislation, Cmnd 7987. – 1980.*
12. HMSO, *British Nationality Law* [Электронный ресурс] – 1981. – Режим доступа: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/61>
13. HMSO, HO, *Statistical Bulletin. Control of Immigration Statistics. – Second Quartet. – 1983.*
14. HMSO, HO, *Statistical Bulletin. Control of Immigration Statistics. – Third Quarter. – 1983.*
15. HMSO, HO, *The White Paper on Proposals for Revision of the Immigration Rules, Cmnd. 7750. – 1979.*

16. The Official Home of UK Legislation, Immigration Act [Электронный ресурс] – 1971. – Режим доступа: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1971/77/contents>
17. HMSO, The Official Home of UK Legislation, The Immigration Act [Электронный ресурс] – Section 33. – 1971. – Режим доступа: http://www.opsi.gov.uk/RevisedStatutes/Acts/ukpga/1971/cukpga_19710077_en_1
18. HMSO, Immigration Act [Электронный ресурс] – 1988. – Режим доступа: http://www.opsi.gov.uk/acts/acts1988/ukpga_19880014_en_1
19. HMSO, Social Security Act [Электронный ресурс]. – 1980. – Режим доступа: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1980/30>
20. Maastricht Statement on Racism and Xenophobia. [Электронный ресурс] Session: 1991-92. – Режим доступа: <http://www.parliament.uk/edm/1991-92/544>
21. Margaret Thatcher`s TV Interview for Granada World in Action («rather swamped»). [Электронный ресурс] – 1978. – 27 January. – Режим доступа: <http://www.margarettthatcher.org>
22. Miles R., Phizacklea A. White Man's Country: Racism in British Politic / R. Miles, A. Phizacklea. – London : Pluto Press, 1984. – 184 p.
23. Mullen Andrew. The British left: For and against Europe? A Historical Survey / Andrew Mullen // Capital & Class. –2007. – № 31. – P. 217–231.
24. Nicol A. Illegal Entrants / A. Nicol. – London : JWCI and Runnymede Trust. – 1981. – 56 p.
25. Papers of Hugo Storey and Usha Prashar to AGIN Conference, Oxford, July 1983 / Couper K. and Santamaria U. Couper Kristin. An Elusive Concept: The Charging Definition of Illegal Immigrant in the Practice of Immigration Control in UK / Couper Kristin, Santamaria Ulysses // International Migration Review. The Center for Migration Studies of New York, Inc. Special Issue: Irregular Migration: An International Perspective. – 1984. – Vol. 18. – № 3. – P. 437–452.

26. Satvinder S. Juss. Immigration, Nationality and Citizenship / Juss S. Stvinder. – London : Mansell, 1993. – 200 p.
27. Skellington R., Morris P. «Race» in Britain Today / R. Skellington, P. Morris. – London : Open University. – 1996. – 271 p.
28. Smith J. Martin. From Consensus to conflict: Thatcher and the Transformation of Politics / Martin J. Smith // British Politics. – 2015. – №10. – P. 64–78.
29. Speech by Enoch Powell to the Coventry Management Club, 18 February 1978 [Электронный ресурс] // Observer. – 1978. – Режим доступа: <http://enochpowell.info/Resources/Jan-April1978.pdf>
30. Spencer Ian R.G. British Immigration Policy since 1939. The Making of Multi-Racial Britain / Ian R.G. Spencer. – London : Routledge, 1997. – 207 p.
31. Studlar D. T. Notes and Comments. British Public Opinion, Colour Issues and Enoch Powell: a Longitudinal Analysis / D. T. Studlar // British Journal of Political Sciences. – 1974. – Vol. 4, № 3. – P. 373–374, 377.
32. Studlar D. T. Policy Voting in Britain: The Coloured Immigration Issue in the 1964, 1966 and 1970 General Elections / D. T. Studlar // The American Political Science Review. – 1978. – March. – Vol. 72, № 1. – P. 44–64;
33. Thatcher M. Statecraft: Strategies for a Changing World / M. Thatcher. – New York : Harper Collins. – 2002. – 486 p.
34. The National Archive (TNA), Kew, London. CAB 128/81. Conclusions of the Cabinet Meetings. – 1985. – P. 418.
35. TNA, CAB 128/66/18, Conclusions of Cabinet Meetings. White Paper on the Immigration Rules. – 1979.
36. TNA HO 376/205 Andrew Fountaine to Home Secretary. – 1976. – 31 January; Speech by Enoch Powell to the Coventry Management Club, 18 February 1978. – Observer. – 1978. – 19 February. – Режим доступа: <http://enochpowell.info/Resources/Jan-April1978.pdf>
37. Treaties Establishing the European Communities. Treaties Amending These Treaties. Single European Act. Resolutions-Declarations [Электронный

ресурс] – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 1987. – P. 228, 1070. – Режим доступа: http://europa.eu/eu-law/decision_making/treaties/pdf/treaties_establishing_the_european_communities_single_european_act/treaties_establishing_the_european_communities_single_european_act_en.pdf

38. Treaty Establishing the European Economic Community [Электронный ресурс] – Rome, 1957. – Режим доступа: https://www.google.com.mx/webhp?sourceid=navclient&ie=UTF-8&gws_rd=ssl#q=eec+treaty+1957

39. Wall S. A Stranger in Europe. Britain and the EU from Thatcher to Blair / Stephen Wall. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 240 p.

ИММИГРАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА М. ТЭТЧЕР КАК ПРИМЕР СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРИОРИТЕТОВ В ВЕКТОРЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СООБЩЕСТВА

В статье проанализирована специфика пути правительства М. Тэтчер в области национального законодательства, направленного на сокращение «цветной» иммиграции граждан из бывших британских колоний в Великобританию, в свете общих требований Европейского Сообщества о развитии политики «открытых дверей» для государств-членов этого объединения. В статье рассмотрены также такие меры «новых» консерваторов как депортация и борьба с нелегальной иммиграцией, которые были направлены на защиту национальных приоритетов Великобритании, несмотря на ее обязательства в рамках законодательства Европейского Сообщества.

Ключевые слова: «цветная» иммиграция, Британское Содружество Наций, гражданство, консерваторы, Великобритания, М. Тэтчер,

Европейское Сообщество, политика «открытых дверей», незаконная иммиграция, депортация.

ІМІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА М. ТЕТЧЕР ЯК ПРИКЛАД ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ У ВЕКТОРІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА

У статті проаналізована специфіка шляху уряду М. Тетчер в площині національного законодавства, спрямованого на скорочення «кольорової» імміграції громадян з колишніх британських колоній у Великобританію, у світлі загальних вимог Європейського Співтовариства щодо розвитку політики «відкритих дверей» для держав-членів цього об'єднання. У статті розглянуті також такі заходи «нових» консерваторів як депортація і боротьба з нелегальною імміграцією, які були спрямовані на захист національних пріоритетів Великобританії, незважаючи на її зобов'язання в рамках законодавства Європейського Союзу.

Ключові слова: *«кольорова міграція», Британська Співдружність Націй, громадянство, консерватори, Великобританія, М. Тетчер, Європейське Співтовариство, політика «відкритих дверей», незаконна імміграція, депортація.*

Алла Киридон
Доктор історичних наук, професор,
Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»

ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ: СТРУКТУРУВАННЯ СМИСЛОВОГО ПРОСТОРУ

Останнім часом спостерігається підвищений інтерес до загальної тематики європейської ідентичності. У статті з'ясовуються причини актуалізації проблеми; обґрунтовується використання концепту; розглядається його трактування в нормативно-правовому полі Європейського Союзу; осмислюється характер та механізми творення. Пропонується інтерпретаційна схема для окреслення процесів творення європейської ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, європейська ідентичність, національна ідентичність, Європейський Союз, глобалізація, цінності.

Проблема ідентичності в сучасному науковому дискурсивному просторі поліваріантна і надзвичайно складна. Її порушення вимагає поглибленого аналізу принаймні кількох аспектів, які в сукупності становлять концентроване поле, у фокусі якого знаходиться ядро конструювання ідентичності. М. Кастельс у образній науковій формі називає глобалізацію та ідентичність двома символами сучасності, силами, що структурують щойно народжуваний новий світ [1, с.14]. Це твердження влучно відображає, з одного боку, суть сучасних трансформаційних змін на просторі Європи, а, з іншого, зміст і направленість процесів конструювання європейської ідентичності.

У нових умовах постає питання про характер і направленість вектору процесів розвитку сучасної Європи. При цьому, водночас спостерігається підвищений інтерес до загальної тематики європейської ідентичності. Європейський Союз розглядає європейську ідентичність як вирішальний та вагомий крок у легітимації цього наднаціонального утворення. Відтак

спільна політико-правова та культурно-історична ідентичність її частин повинна ствердити єдність Євросоюзу.

Мета статті обумовлена необхідністю комплексного аналізу підходів до феномену європейської ідентичності, визначення базових характеристик останньої та вибудовування концептуального каркасу понятійного дискурсу. При цьому «європейська ідентичність» розглядається нами радше не як явище, а як умовний конструкт. Посутнім є те, що уявлення про ідентичність формується у процесі маркування назви – «європейська», яка вказує на просторову та культурну локалізацію проблеми.

Визначена мета передбачає вирішення низки таких завдань: з'ясування причин актуалізації проблеми; обґрунтування використання концепту; експлікація поняття у широкому та вузькому значенні; виявлення особливостей його трактування в нормативно-правовому полі ЄС; осмислення характеру та механізмів творення; вироблення інтерпретаційної схеми для окреслення процесів творення європейської ідентичності.

Проблематика ідентичності у найширшому понятійному вимірі стало зберігає свою значущість та актуальність попри тривалу еволюцію в підходах та поліфонію інтерпретацій. Теоретичне осмислення порушеної проблеми базоване на існуючих напрацюваннях у різних царинах гуманітаристики. Так, історична еволюція досліджень ідентичності на різних її рівнях й у багатьох аспектах простежується в роботах класиків філософії, психології та соціології (зокрема, Е. Дюркгайма, Е. Еріксона, Г. Зіммеля, З. Фрейда, Е. Фромма). Значну роботу щодо дослідження ідентичності проведено в межах антропологічної традиції (Ф. Ар'єс, Р. Бенедикт, Р. Босс, М. Еліаде А. Кардінер, К. Леві-Строс, Б. Малиновський, Е. Б. Тейлор) та пов'язаних з нею історичних і культурологічних (Ф. Бродель, Ж. Ле Гофф, А. Тойнбі, О. Шпенглер), соціально-антропологічних і етнометодологічних шкіл (П. Бурд'є, Г. Гарфінкель, Х. Сакс, Й. Хейзінга). Альтернативну теорію ідентичності пропонує соціальна феноменологія в особі таких авторів як: Е. Гуссерль, Б. Вальденфельс, М. Мамардашвілі, Д. Уолш, М. Шелер,

А. Шюц. Різні експлікації феномену безпосередньо чи опосередковано знайшли висвітлення в роботах таких авторів: Т. Адорно, Дж. Алмонд, У. Альтерматт, Д. Арчібуті, Е. Балібар, У. Бек, С. Бенхабіб, Дж. Барбер, З. Бауман, У. Бек, П. Бергер, П. Бурдьє, М. Валлерстайн, М. Вінтл, Д. Вояковський, Ю. Габермас, С. Гантінгтон, М. Гібернау, Е. Гофман, Е. Гідденс, Р. Дарендорф, Е. Еріксон, М. Загар, П. Г. Кільманзегт, В. Кімлічка, П. Краус, М. Крепон, Т. Лукман, Р. Мейжр, І. Нойман, К. Помян, Е. Райтер, К. Рамфорд, П. Рікер, Р. Робертсон, Е. Сміт, М. Сорес, Ж.-К. Тебо, Ч. Тейлор, Д. Уельш, Е. Хобсбаум, К. Хюбнер, В. Хьосле, Р. Швед, П. Шеффер, Дж. Шоттер, Д. Якобс та ін.

Проблематика сучасних ідентичностей, зокрема етнокультурних, етнічних, соціальних та ін., є також актуальною в роботах українських дослідників (Л. Ази, В. Андрусіва, В. Арбеніної, Ю. Арутюняна, Є. Афоніна, В. Воронкової, Т. Воропай, О. Горенка, Я. Грицака, В. Євтуха, С. Йосипенка, А. Киридон, М. Козловця, Н. Костенко, Г. Куц, С. Макєєва, А. Мартинова, Т. Метельової, Л. Нагорної, С. Оксамитної, Ю. Павленка, Н. Пелагеші, Н. Погорілої, А. Прилуцької, А. Ручки, Т. Рудницької, М. Рябчука, Є. Тихомирової, В. Трощинського, С. Трояна, В. Філіпчука, Л. Хашиєвої, В. Черниш, Е. Швачко, О. Шморгун, М. Шульги, О. Ярош та ін.).

Оскільки дискурс ідентичності виопуклюється під час глибинних трансформацій та за потреби пошуку нових орієнтирів, спробуємо у загальних рисах окреслити *причини актуалізації* дискусії щодо європейської ідентичності наприкінці ХХ - початку ХХІ ст. Так, Кріс Шор (C. Shore) вирізняє дві головні причини зацікавленості проблематикою ідентичності в Європі, підкреслюючи при цьому існуючий дефіцит європейської ідентичності: політичну і комерційно-господарчу [2, с.161]. Пропонуємо виокремити такі причини:

- Поява на геополітичній карті світу Європейського Союзу та процес подальшого його розширення.

- Карколомні зміни загального світоустрою та світооблаштування, формування нового світопорядку. (Кардинальна зміна міжнародно-політичної парадигми внаслідок революцій кінця 1980-х рр., розпаду СРСР, закінчення «холодної війни» тощо. Як зазначає Р. Дарендорф, «революція 1989 року і глобалізація відкрили зачинені раніше двері»[3, с.102]).

- Активні процеси глобалізації, за якої відбувається форматування нових механізмів культуротворення, нової ієрархії локальних культур. (Відомий німецький соціолог У. Бек визначає глобалізацію як «процеси, в яких національні держави та їх суверенітет влітаються в павутину транснаціональних акторів і підпорядковуються їх владним можливостям, їх орієнтації та ідентичності». Зауважимо, що на думку автора, це процес, який «створює транснаціональні соціальні зв'язки і простори, знецінює локальні культури і сприяє виникненню третьої культури» [4]. Водночас російський політолог А. Уткін зауважує, що глобалізація вельми специфічно інтегрує світ: одні інтеграційні зусилля призводять до очікуваного об'єднувального результату, інші оголюють непримиренні суперечності. Як наслідок такого суперечливого процесу глобалізації може виникнути криза ціннісних орієнтацій та криза цивілізаційної рівноваги у світі [5]).

- Зміна природи, структури й форм модерних держав. (У цьому сенсі йдеться про «денаціоналізацію – ерозію, але й можливу трансформацію національної держави у державу транснаціональну» [4, с.31–34]. Динамічність перетворень національних і політичних систем та відповідно детермінована специфіка зовнішньополітичних стратегій окремих держав).

- Зміна характеру цивілізаційних загроз і нездатність національних держав самостійно вирішувати проблеми глобального масштабу та значення (регулювання економіки, боротьба проти тероризму та морського піратства, захист прав людини тощо).

- Руйнування/стирання кордонів внаслідок розвитку світової та регіональної інтеграції, економічної глобалізації; посилення ролі

трансекономічних корпорацій на світовій арені.

- Формування інформаційного суспільства, що за допомогою всесвітньої мережі Інтернет також долає державні кордони. Нові умови різнорівневого комунікування між державами та окремими громадянами.

- Потреба альтернативних орієнтирів (колишні підходи/орієнтири, що давали можливість орієнтуватися в житті, вже не дієві й мало що пояснюють. Як підкреслює Р. Дарендорф: «У цьому світі без опори люди шукають нових зв'язків...» [3, с.27]).

- Зростання рівня масових міграцій людей; появи феномену номадизму¹ як нового способу життя та мислення людини у ХХІ ст.

- Трансформування смислового поля диспозиції Свій-Чужий-Інший.

- Трансформація ідентичності під впливом внутрішніх, регіональних і глобальних чинників в умовах мінливості глобалізованого світу. (Вилоновується палімпсестна ідентичність. Як зазначає З. Бауман, така ідентичність «плинної сучасності» змінює режими пам'яті й забуття (останнє стає значущішим, ніж увічнення).

- Поширення універсальних форм матеріальної та духовної культури.

- Формування нових відносин у просторі криз ідентичностей та ін.

Інтерпретативні рамки дослідження виловуються на підставі твердження П. Бергера: «Ідентичність залишається незрозумілою, поки вона не має місця в світі» [6, с.281]; тобто – ідентичність претендує на «розміщення». Відповідно параметри ідентичності мають корелювати з просторовими, смисловими, ціннісними та часовими формами.

Відтак видається за доцільне увиразнити широке й вузьке смислове використання концепту «європейська ідентичність», усвідомлюючи умовність будь-яких поділів. Зокрема у широкому розумінні йдеться про маркування європейськості за географічною належністю. У вузькому – про

¹ Номадизм – це сучасне наукове поняття, що означає: 1) кочовий (мобільний) спосіб життя людей, характерний для носіїв субкультури ХХІ ст.; 2) концепцію, згідно з якою майбутнє людства бачиться не в національно-територіальній залежності та обмеженості, а у вільному пересуванні по всій планеті людей та їх творинь; всепланетне козівництво.

ідентичність належних до спільноти Європейського Союзу громадян, тобто як конструкт Євросоюзу, як явище, породжене фактом існування Європейського Союзу та його кордонами. Однак і в цьому сенсі можна говорити про дві площини проблеми: «внутрішній вимір» – характеристика процесів в межах Європейського Союзу та поза ними (умовно – між членами Європейського Союзу та Іншими) – «зовнішній вимір».

Принагідно зазначимо, що проблема ідентичності вельми важлива для Європейського Союзу, оскільки, як підкреслюють німецькі дослідники М. Яхтенфукс та Б. Колер-Кох, Європейський Союз – це не лише інститут, що допомагає вдосконалити механізми вирішення спільних проблем та конфліктів, «Європейський Союз – це нормативний політичний устрій, що має вирішальний вплив на індивідуальне та колективне життя» [7, с.29].

Базовим положенням міркувань є те, що ідентичність – тимчасовий, відносний, незавершений конструкт, що має онтологічний статус проекту чи постулату. М. Кастельс під ідентичністю розуміє процес, через який соціальний актор впізнає себе і конструює смисли, головню на основі певної культурної властивості або сукупності властивостей, окрім ширшої співвіднесеності з іншими соціальними структурами [1, с.43]. Іспанська дослідниця М. Гібернау стверджує, що європейська ідентичність, як і національна ідентичність, коли її прищеплює держава, – це спрямована згори вниз інституційно створена ідентичність, призначена сприяти зв'язкам солідарності серед розмаїтого населення, але, разом з тим, це більшою мірою проект на майбутнє, ніж реальність [8, с.151].

На підставі методологічного доробку конструктивістів, європейську ідентичність можемо розглядати як конструйований феномен. З цього випливає, що 1) існують цілі, задля досягнення яких європейська ідентичність створюється; 2) європейська ідентичність постає як результат реалізації європейською елітою політики ідентичності [9, с.68].

Наша модель будується з урахуванням того, що ідентичність ніяким чином не розглядається як стабільне осердя самості, а навпаки артикулює

неможливість такої інтегральної, гармонійної, заданої на всі часи моделі.

Відтак ідентичність має:

- ареал поширення,
- темпоральну визначеність,
- форми прояву,
- атрибутацію тощо.

Ідентичність виникає з серії ситуативних (політичних, культурних та інших подій) і змінюється теж ситуативно. Маркери ідентичності рухливі, вони обумовлюються безліччю чинників: географією культурних ареалів, історичними кордонами соціополітичних утворень, маргіналізацією або націоналізацією суспільства, трансформаціями в будь-якому елементі соціокультурної системи тощо [10]. Ідентичність є своєрідним інструментом для розпізнання й структурування реальності в часі й просторі, розставлення в ній акцентів й відновлення визначеності. Йдеться про визначеність швидше процедурну, ніж змістовну, визначеність маркування, називання людей, речей і відносин легалізованим чи узгодженим ім'ям [11].

Як слушно зауважує В. Мартьянов, «ідентичність як проблема виникає під час змін, у ситуації, коли вимагається об'єднати новою синтетичною ідентичністю традиційні «самоочевидні» ідентичності, створити нове соціокультурне колективне Я, наприклад ту ж націю-державу» [12].

В умовах постмодерного суспільства з його багатомірністю топологічної диференціації (П. Бурдьє) ідентичності конструюються у взаємодії різноманітних, часом суперечливих дискурсів, практик і позицій у межах дискурсивних формацій, які лише назагал визначають, «що може й повинно бути сказане» (М. Фуко). Такі конструкти неминуче мультипліцитні, фрагментарні, постійно перебувають у процесі змін і трансформацій. У дослідженні ми орієнтувалися на дискурсивний підхід, що сприймає ідентичність, як те, що перформативно породжується діями, які ефективно функціонують у певному континуумі.

Процес формування європейської ідентичності безпосередньо пов'язаний із традиційними та актуальними уявленнями про саму Європу та спільноту європейських громадян. При цьому усвідомлюємо, що «ментальна географія» (як спроба систематизації та оцінки уявлень про навколишній простір) має незаперечну феноменологічну природу [13, с.259].

Європа залишається плодом власної історичної свідомості, на основі якої вибудовується економічна, політична, культурна єдність. Водночас пошуки «вічної» Європи стають способом самоідентифікації європейських народів. Польська дослідниця О. Гнатюк відзначає, що «коли заходить розмова про європейську ідентичність, зазвичай апелюють до поняття спільноти, опертої на середземноморській (грецькій і римській) культурі та на християнстві (іноді разом з його коренями), яке сформувало Європу, а також – хоч і не завжди – до спадщини епохи Ренесансу» [14, с.66].

Наразі термін «європейська ідентичність» використовується в такій кількості різних контекстів, що в результаті значення цього поняття стає настільки розмитим, що майже повністю втрачає будь-яку аналітичну точність [15]. На різні підходи до визнання або невизнання самого факту наявності європейської колективної ідентичності в історіографії вказує А. Мартинов [16, с.325]. Так, Г. Безьєр зазначає, що історичний період домінування в Європі тоталітарних нацистських та фашистських режимів став однією з причин дуалізму національних ідентичностей європейських народів та наднаціональних ідентичностей європейських еліт [17]. Натомість Р. Ельм веде мову про континуїтет європейської ідентичності впродовж усіх періодів історії Європи [18]. Х. Каєбле показав, як змінювалося сприйняття Європи європейцями впродовж XIX–XX століть. На його думку, європейська «уявна спільнота» як певна «єдність» існує принаймні впродовж двох століть [19]. Однак Г. Брунн в монографії «Історія європейської інтеграції від 1945 р. до сьогодення» доводить, що формування колективної європейської ідентичності відбувалося лише після творення наднаціональних європейських інституцій [20].

Українська дослідниця Н. Пеллагеша пояснює подібне розмежування поглядів намаганням авторів з'ясувати, «чи перейшли процеси євроінтеграції ту межу, за якою з далеких для пересічної людини міждержавних відносин вони перетворюються на частину її життя, впливаючи на свідомість, світогляд та життєву позицію». При цьому авторка підкреслює: «Ідея Європи концептуалізується через ідентичність» [9, с.66].

Європейський Союз складає іспит великого соціально інженерного експерименту, суть якого полягає у спробах збереження і підтримання різних форм групової ідентичності. Спільна європейська ідентичність, яка формується в країнах ЄС, є сумісною з національними ідентичностями держав-членів Євросоюзу [16, с.326]. Кожен рухається за своєю власною траєкторією, але об'єднується єдиним етичним імперативом. Хоча європейські культури дійсно різноманітні, їх єдність в Європейському Союзі визначає європейську культурну концепцію [21]. Це дозволяє підтримувати національні та регіональні традиції, оскільки надає можливість комбінувати культурні розбіжності на загальних підставах. При цьому також варто враховувати те, що в умовах глобалізації світової політичної системи та внутрішньої трансформації національних держав відбувається переосмислення традиційних концептів національної ідентичності та громадянства. Ця тенденція реалізується в явищах нівелювання кордонів між національними державами, зростання рівня людської мобільності, збільшення кількості та посилення впливовості національних меншин у різних країнах світу. У результаті описаних процесів такі характеристики як етнос, народ, нація все більше «розмиваються», а реальний онтологічний статус цих спільнот постійно піддається сумніву.

Як зауважує Е. Сміт, створення культурного простору споріднених культур, наприклад європейської, означатиме, що вона буде заснована на ґрунті спільної європейської культурної спадщини (міфів, символів, вартостей, спогадів) і то так, що вони не конкуруватимуть з іще сильними й могутніми національними культурами. Тільки таким чином буде витворений

новий тип колективної ідентичності, що охоплює, але не скасовує окремі нації [22, с.182].

Йдеться про народження нового типу колективної ідентичності, функції якої відрізняються від функцій ідентичності національної. З цієї точки зору вона постає як ще одна колективна ідентичність, що існує поряд з іншими колективними ідентичностями громадян країн-членів ЄС [9, с.68].

На сьогодні окреслилося декілька основних підходів до розуміння європейської ідентичності та оцінки її місця в житті Європи. Одні автори заперечують право на існування європейської ідентичності, апелюючи до сили національно-політичного елементу і висуваючи як визначальну національно-державну ідентичність народів Європи. Інші говорять про виникнення постнаціонального європейського простору, висуваючи концепції «єдиної Європи» або «Європи регіонів», у яких, навпаки, на перше місце висувається європейська ідентичність або європейська регіональна ідентичність і втрачається значення національно-державної ідентичності. Це викликає спротив національно-свідомого громадянства європейських країн, котре вбачає у цьому загрозу власній національній приналежності. Існує й третій, найоптимальніший, на наш погляд, підхід до проблеми європейської ідентичності. Він передбачає органічне поєднання трьох можливих рівнів самоідентифікації спільнот об'єднаної Європи:

- національний, що існує на звичному для нас державному рівні;
- панєвропейський (транснаціональний), що формується на наднаціональному рівні, створюючи такий феномен як «європейська ідентичність»;
- етнічний, що спостерігається на регіональному рівні поліетнічних суспільств [23, с.73].

М. Загар так характеризує нову європейську ідентичність: інклюзивна; багатосарова та множинна (зможе інкорпорувати багато існуючих різних субнаціональних (регіональних), національних та наднаціональних ідентичностей); міжкультурна, багатокультурна (буде визнавати, поважати та сприяти розвитку існуючого різноманіття, але також спроможна виробляти

нові ідентичності); побудована на основі демократії та на демократичному баченні спільної Європи; побудована на наднаціональному, демократичному патріотизмі [24].

З огляду на появу нового феномену, С. Хантінгтон зазначив: «Найвиразніше виникнення нової, «наднаціональної ідентичності» проявилось в Європі; при цьому воно сприяло подальшому звуженню ідентичності у багатьох європейських народів: шотландці все рідше ототожнюють себе з Великобританією, однак охоче зараховують себе до європейців – тобто ідентичність шотландська виростає з ідентичності європейської» [25, с.38]. Видається важливим зауважити, що національні ідентичності є переважно культурними, а європейська ідентичність інструментальною.

Водночас пам'ятаємо, що для появи будь-якого типу колективної або особистої ідентичності має з'явитися образ «іншого», на тлі якого і відбувається процес самоідентифікації. Саме «іншість» постає поштовхом для формування ідентичності. Культурні ідентичності завжди є гетерогеннішими та складнішими, ніж це передбачає їх інструменталізація. «Немає ідентичності, яка визначала б себе інакше, ніж як через свій зв'язок з численними іншостями, які вона успадковує, і до яких вона, з огляду на це, належить», – зауважує сучасний французький філософ М. Крепон [26, с.96].

Очевидно, що з огляду на існування чітко визначених кордонів ЄС «інший» автоматично з'являється за межами цих кордонів. Тому об'єктивною основою постановки європейської ідентичності є дихотомія «ми – вони», яка виражається в протиставленні «ми – громадяни Європейського Союзу, а вони (ті, хто за кордоном) – ні». У цьому контексті заслуговує на увагу модель процесу створення будь-якої колективної ідентичності: «Створення кордонів є першою стадією, тому що вони позначають різницю між внутрішнім та зовнішнім, чужим та своїм, рідним та нерідним, друзями та недругами, культурою та природою, просвітництвом та варварством» [27, р. 34]. Підкреслимо також, що колективна ідентичність «європейець», що

ґрунтується на усвідомленні особливості географічного положення та відокремленості території Європи певними (нехай навіть уявними) кордонами, є укоріненою в історії субконтиненту та свідомості народів Європи. С. Карпов пише з цього приводу: «Поряд з формуванням націй одним з феноменів раннього нового часу було усвідомлення європейцями своєї культурно-політичної спільності. Поняття Європа стало актуальним на фоні відкриття нових континентів та знайомства з іншими цивілізаціями, релігіями та культурами. При всіх етнічних та конфесіональних відмінностях європейські народи об'єднувала спільність історичного походження, території, християнської віри, культурних та політичних традицій» [28, с.20].

Концепції європейської ідентичності, що активно розроблялися з моменту проголошення «Декларації європейської ідентичності» (1973 р.), вибудовуються головним чином навколо «ми-почуття», яке повинні розділяти усі, хто ідентифікує себе як європейця. При цьому методологічно в основу поняття європейської ідентичності від початку було покладене невирішене запитання: хто такі «ми»? Це фактично означає, що подальший дискурс щодо європейської ідентичності базується на уявленні про певну «ідеальну спільноту», якої можливо взагалі не існує на онтологічному рівні реальності. З іншого боку, ідентичності за типом «ми-європейці» можна надати й іншу інтерпретацію – як спільноті, що покладає в основу свого існування європейські цінності: свободу особистості, ліберальну економіку, демократичні норми права, етнокультуралізм. Однак у такому випадку кордони Європи значно розширяться, оскільки відповідні цінності є сьогодні не лише європейськими [15].

Польський соціолог Д. Вояковський на підставі загального аналізу інтерв'ю (ключовими питаннями були: Що означає Європа? Якими є кордони Європи? Що є європейськими цінностями? Що єднає й розділяє європейців? Хто є європейцем? та ін.) виявляє існування кількох версій інтерпретації Європи й відповідно виокремлює чотири типи проектів європейськості [29, с.166–167]:

- 1) загальнокультурний (внутрішній):
- 2) релігійний (християнський);
- 3) унійний (Назва проекту вказує, що головним аспектом, елементом і контекстом європейськості в цій її інтерпретації є Європейський Союз [29, с.176]);
- 4) зовнішній (західний) (Специфіку цього проекту визначають не скільки змісти, приписувані Європі, стільки сприймання їх як зовнішніх щодо ситуації співрозмовника та його місця проживання. Проект є скептичним підходом до Європи й разом до Європейського Союзу. Європейськість по-різному трактується – як термін, що не має реальних позначок, як щось видумане Європейським Союзом, нарешті зовсім як у проекті Європейського Союзу, як своєрідний стиль життя й високий рівень споживання [29, с.184]).

Існування європейської ідентичності впливає з факту існування кордонів ЄС, оскільки за ними існує образ «іншого», що є необхідною передумовою виникнення будь-якого типу ідентичності. Водночас, як підкреслює М. Крепон, Європа «стала тим, чим вона є, завдяки подвійному рухові: з одного боку, завдяки обмінам та циркуляції між своїми складниками, а з іншого – завдяки виходові за власні межі» [26]. Відтак увиразнюється те, «що не «належить» Європі, так чи так «прийшло до неї», а отже «належить» їй, щонайменше частково; те, що роблять властивим Європі, існує також поза її межами, а отже не належить (чи більше не належить) власне їй».

При аналізі європейської ідентичності, як зазначає О. Толкачов, прийнято виділяти два конкуруючих і взаємовиключних підходи [30]. Перший підхід, що виникнув на початкових етапах європейської інтеграції, означають «союзний націоналізм». Його сутність обумовлювалася тим, що всі країни, які були учасниками європейської інтеграції на зорі створення Європейського Союзу, поєднувала спільна історія, територія, культура. Це стало основою європейської ідентичності. Слід зазначити, що прихильники

концепції союзного націоналізму доволі скептично ставилися до розширення європейського співтовариства.

Втім, перетворення суто економічного об'єднання в політичне призвело до необхідності пошуку нових критеріїв європейської ідентичності. У ролі таких критеріїв стала сприйматися спільність певних цінностей: демократія, правова держава, повага відмінностей (тобто, толерантність). Найвищою цінністю вважався індивід, а соціальне життя було покликане слугувати для забезпечення його комфортних умов існування. Такий новий підхід до розуміння європейської ідентичності отримав назву «патріотичний конституціоналізм». Означені цінності актуальні для сучасного Євросоюзу [31, с.61].

На підставі аналізу документів Європейського Союзу, Т. Гладяк висновує, що термін «ідентичність» вживається в документах, що регулюють справи Європейського Союзу, у двох найтипівіших контекстах. По-перше, це твердження, що на рівні Союзу існує потреба в спільній ідентичності. По-друге, це заклики поважати національні ідентичності тих країн, що до нього входять [32]. Так, у Договорі Європейського Союзу від 29 липня 1992 р. (Маастріхтський Договір), європейська ідентичність трактується як мета, якої слід досягнути у військовій обороні, побудованій на принципі колективної безпеки. Як сказано в Декларації Західноєвропейського Союзу, надзвичайно важливим кроком на шляху до побудови «справжньої ідентичності європейської безпеки й оборони» є поступове злиття Західно-Європейського і Європейського Союзів. З іншого боку, у Статті «F» Маастріхтського Договору зазначено: «Союз поважатиме національні ідентичності країн-учасниць». Водночас складається доволі парадоксальна ситуація: коли йдеться про те, чим є європейська ідентичність, офіційні документи подають її і як «щось», чого немає, і, водночас, «щось», розвитку чого керівництво Євросоюзу сприяє і в рамках чийх кордонів керує [32].

У Хартії Європейської ідентичності подано характеристику європейської ідентичності. По-перше, вона розглядається як спільність долі, залежність народів Європи один від одного у спільному будівництві мирного європейського порядку. По-друге, європейська ідентичність виявляється у спільності цінностей, що беруть початок у класичній старовині, християнстві, Ренесансі та Просвітництві й засновані на толерантності, гуманізмі й братерстві, визнанні фундаментальних прав людини і норм права, котрі впроваджені в загальних принципах, що підтверджують волю індивідуальної і соціальної відповідальності. По-третє, європейська ідентичність постає як спільність життєвого простору, в якому розвивається європейське громадянство, згідно з яким всі громадяни у державах-членах мають ті самі права й обов'язки. По-четверте, європейська ідентичність виявляється у специфічній відповідальності: тільки через співробітництво, згуртованість і єдність може Європа ефективно допомагати вирішувати власні та світові проблеми, розбіжність у європейській політиці – безвідповідальність, яка може привести до хаосу [33, с.56–57].

Заслуговують на увагу питання механізму формування ідентичностей. Так, П. Кільманзегг зауважує, що колективні ідентичності – явище набуте. Вони не є чимось природним, навпаки – це штучні феномени, які змінюються історично протягом тривалого часу. Базовими параметрами формування колективних ідентичностей є комунікація, пам'ять, досвід. Спільність цих засад забезпечує появу традицій, які сприяють становленню тривалих колективних ідентичностей.

На думку Е. Сміта, саме пам'ять посідає центральне місце у створенні ідентичностей і культур. «Немає глобальної «ідентичності в процесі формування»; глобальна культура може бути лише позбавленою спогадів конструкцією з національних елементів, на які вона й розпадається. Але культура, позбавлена спогадів, – це суперечність; будь-яка спроба створити таку глобальну культуру лише свідчитиме про множинність фольклорних

спогадів та ідентичностей, пограбованих в ім'я створення тієї гігантської bricolage, саморобки» [22, с.165–166].

На ключовій ролі історії та пам'яті у справі формування ідентичності наголошує О. Горенко [13, с.257]. Автор зауважує, що історичний досвід Європи – це процес усвідомлення потреби нової культури політичного і соціального спілкування, котра здатна забезпечити від повторення попередніх жахливих «помилки Фауста». Якщо виходити з того, що історія – це сфера пам'яті, а пам'ять – це наріжний камінь пізнання та самопізнання, – зазначає дослідник, – то цілком очевидно є ключова роль історії у справі формування ідентичності. Адже збереження минулого дає можливість відбутися актові осмислення, фіксації сьогодення і виробленню припущень щодо можливого майбутнього. Європейська ідентичність як тип мислення є феноменом історичним у своїй основі, оскільки вона є ментальним результатом еволюції емпіричного і раціонального. «Пізнавальний» вимір європейської ідентичності є особливістю європейського погляду на світ, на основі якого, власне, й сформувався суто європейський «культурний універсум». Є великий сенс у тлумаченні історичної пам'яті як варіанту своєрідної «культурної угоди». Можна було б додати, що змістом цієї угоди є «селекція досвіду».

Водночас непроста історія країн Європейського Союзу, існування внутрішніх проблем та історичних образ ускладнює процес формування європейської ідентичності та на практиці вимагає від європейців дотримання принципу толерантності. Відтак виправданою в осмисленні минулого видається акцентуація «культури забуття» про найтрагічніші сторінки спільної історії.

Візія Європи як спільноти долі і спільноти культури залишається недостатньо увиразненою. Як зауважує П. Кільманзегг, Європа «не є ні спільнотою комунікації, ні досвіду, вона також є досить обмеженою як спільнота пам'яті» [34, с.39].

Сумнівність існування тривалої європейської ідентичності аргументує Г. Куц, зазначаючи, що, по-перше, Європа не становить комунікативну спільноту, оскільки, вона є багатомовною. По-друге, у європейців відсутня спільна пам'ять стосовно епохальних подій, оскільки кожна європейська країна має власну історію зі своїм минулим, яке може не вписуватися в бажане спільне минуле Європи. Ця пам'ять впливає і на сучасних європейців. Адже роль постаті Наполеона для французів суттєво відрізняється від тієї ролі, яку відіграє ця постать у пам'яті німців чи поляків. Друга світова війна також залишила різні спогади у німців та англійців. По-третє, спільність досвіду також можна вважати проблематичною, оскільки всякий досвід базується на моделях пам'яті. Тобто, сучасність оцінюється, виходячи з існуючих трактувань подій минулого. Утім, саме цей критерій здатний наповнювати європейську ідентичність у майбутньому (так, скажімо, європейці разом набувають спільного досвіду, пов'язаного з використанням єдиної валюти євро) [31, с.63].

Оскільки Європейський Союз за визначенням не є національною державою, консолідованою соціальними, історичними та мовними зв'язками, суттєвою проблемою для формування спільної ідентичності Євросоюзу є «винайдення традиції». У тому сенсі, що «винайдена традиція» означає певний тип суспільної практики ритуального чи символічного характеру, який регулюється загальноприйнятими правилами, мета яких – індоктринація певних цінностей чи норм поведінки шляхом повторення. Наявність такої практики автоматично вимагає зв'язку з минулим, континуїтету, який забезпечується апеляцією до відповідного історичного досвіду [35].

Водночас А. Мартинов зауважує проблемність історичного континуїтету європейської спільноти. У процесі європейської інтеграції виопуклюються проблеми «громадянського» та «етнічного» націоналізмів, які наголошують відповідно на загальнополітичних або «кровних» критеріях групової ідентифікації. Нагадаємо, що наприкінці 1990-х рр. Рада Європи з метою реалізації чергового проекту творення «винайдених традицій» та

«уявної спільної європейської спільноти» запропонувала основну увагу приділити викладанню саме європейської історії, а не національної історії. Однак цей проект фактично так і не був реалізований, оскільки на заваді стали національні інтереси європейських держав, які полягали у збереженні власної колективної ідентичності [16, с.324–325].

Очевидно не випадково у формуванні європейської ідентичності особливої ролі набуває символічна репрезентація спільної політики, оскільки символи та традиції виступають атрибутами ідентичності та способами її активної підтримки [36, с.70–114]. Йдеться передусім про впізнавані символи Європи: прапор (офіційний символ ЄС з 1986 р.), гімн Євросоюзу (вступ до «Оди радості» – фрагмент 9-ої симфонії Бетховена на слова Шиллера). Певну роль у цьому контексті відіграє також менш впізнавана символічна репрезентація: день Європи – 9 травня (у 1950 р. 9 травня Р. Шуман виступив з декларацією щодо об'єднання «вільних націй Європи»), девіз «Єдність у різноманітності» (з латині «*In varietate concordia*»), спільна валюта, спільний мережевий домен («eu» з 2005 р.) [37, с.86].

Сучасний світ стає «нестримним», неконтрольованим. Відтак, досліджуючи процес глобалізації, Е. Гідденс підкреслює, що «нестримний світ диктує нестримне реагування, нестримну відповідь культур». Дослідник говорить про зовсім нове культурне явище – «глобальне космополітичне суспільство» – і відповідно формування нових глобальних космополітичних культурних ідентичностей [38, с.134]. Водночас стара структура культурного реагування з ними не справляється, культурні ідентичності змінилися, але ми звикли до старих культурних інституцій – «інституцій-мушлей»: «Ми продовжуємо говорити про націю, сім'ю, працю, традицію, природу таким штибом, неначе вони залишилися такими самими, що і в минулому. Але ж вони не такі. Зовнішня шкаралупа залишається, та внутрішньо вони змінилися... Це інституції, які стали неадекватними тим завданням, що вони їх покликані виконувати» [39].

Зауважимо, що багато дослідників, для яких реальність Європи як континенту і простору культурної й політичної спільноти є безсумнівною, водночас вважають, що європейська ідентичність є фікцією [2, с.158]. Власне обґрунтування позиції частини європейських дослідників щодо сумнівності існування європейської ідентичності на сучасному етапі (поділяючи їх точку зору) подає українська дослідниця Н. Пелагеша. По-перше, для зникнення національних ідентичностей країн-членів мають знову ж таки зникнути основні «породжувачі» національної ідентичності – кордони національних держав (щоб не було образу «іншого», який існує за кордоном), а така перспектива видається малоімовірною. «Можемо констатувати, – зауважує авторка, – що в ЄС зникли тільки економічні кордони, а про зникнення державних (національних та адміністративних) говорити зарано, навіть за умов існування Шенгенської зони» [9, с.67]. По-друге, потрібна повна уніфікація соціокультурного простору ЄС – виникнення (конструювання) спільної історії, міфології, традицій (як це відбувалось за часів становлення національних ідентичностей європейських націй в межах їх територій). На даному етапі, на думку дослідниці, це є неможливим навіть теоретично. Відтак, висновуючи, авторка зазначає, що поява єдиної європейської ідентичності на зразок національної, тобто такої, яка замінить існуючі в ЄС національні ідентичності, є неможливою.

Натомість прихильник ідеї космополітичної Європи німецький соціолог і політичний філософ У. Бек зауважує, що загалом, у форматі побудови, розширення та зміцнення внутрішніх устоїв загальноєвропейського дому – Європейського Союзу – «космополітична Європа повинна підтримувати співіснування етнічних, національних, релігійних і політичних ідентичностей і культур, незважаючи на національні кордони, спираючись на конституційні принципи терпимості» [40, с.255].

Відповідно до космополітичної парадигми, сучасне суспільство вступило у процес формування єдиної планетарної організації, де окремі країни та народи втрачають статус автономних самодостатніх одиниць.

«Космополітична Європа, підкреслює автор, – це Європа, яка веде моральну, політичну, економічну й історичну боротьбу за примирення» [40, с.249]. Відповідно, сучасна європейська ідентичність з точки зору її конструювання може будуватися як ідентичність космополітична. На думку У. Бека новою ідеєю після комунізму та неолібералізму в умовах глобалізації має розвинутиися ідея космополітизму, який відкидає ідею існування людства як поліетнічної та багатонаціональної цілісності й стоїть на позиціях перетворення його в доволі невиразно-одноманітне, як співіснування та взаємодію численних ідентичностей. Переважна більшість дослідників тлумачить космополітизм як ідеологію так званого «світового громадянства».

Водночас, як підкреслює Р. Дарендорф, космополітизм встановлює надзвичайно абстрактні зв'язки, про які не можна напевно сказати, що вони можуть дати точку опори. Відтак, «хоч як би гарно говорили про космополітичне суспільство, виникає питання, які лігатури воно створює, чи воно взагалі згуртоване» [3, с.102].

В умовах глобалізації посилюється взаємозалежність світової спільноти, що знаходить відображення на традиційних національно-культурних ідентичностях. Нині поступово стираються кордони між державами, переосмислюється поняття «громадянство» та «держава». Зв'язки громадян із національними державами стають слабшими, а європейська спільнота поступово перетворюється на космополітичне суспільство зі спільним європейським громадянством [41, с.39].

Протягом століть країни різними способами намагалися зберегти свою гомогенність, використовуючи для цього широке розмаїття методів: базували національну ідентичність на релігії, мові, крові чи расі. Концепт нації, однак, завжди слугував головним методом досягнення даної мети [41, с.40]. Попри це, жодна з держав європейської спільноти не є повністю однорідною, хоча може виступати більш або менш гомогенною. Відтак населення ЄС є гетерогенним: його складають люди, що спілкуються різними мовами, мають різні традиції, сповідують різні релігії, мають різну

національну приналежність. Про «європейські іншості», утворені нездоланною множинністю самої Європи як перехрестя культур, мов, звичаїв та складними зв'язками Європи з рештою світу, говорить М. Крепон [42]. На думку автора, ці іншості визначають гетерогенний характер європейської ідентичності, а розвиток цієї гетерогенної ідентичності є єдиною можливою політичною та культурною перспективою об'єднаної Європи.

Серед структурних елементів та механізмів конструювання європейської ідентичності увиразнюються такі: розвиток громадянства; створення наднаціонального символічного простору ЄС; формування загальноєвропейського інформаційно-комунікативного простору; здійснення політики європейської колективної пам'яті та розвиток наднаціональної системи бібліотек; наднаціональна культурна політика; наднаціональна мовна політика з метою створення *lingua franca* для об'єднаної спільноти; наднаціональна освітня та спортивна політики ЄС як чинники згуртування спільноти [9, с.68].

Отже, варто враховувати складність, багатовимірність і множинність, динамічність і діалогічність характеру будь-якої ідентичності, узалежненість останньої від конкретної ситуації та темпоральності, зовнішніх чинників тощо. Суттєвим є форматування європейської ідентичності в умовах кардинального перевлаштування геополітичного порядку. Європейська ідентичність виступає як особливий культурний маркер, який фіксує чи надає особливої символічної форми розрізненню чи ототожненню в контексті соціальної взаємодії/комунікації. Очевидно, що вельми складним і суперечливим утворенням постає конструкт європейської ідентичності на когнітивному рівні, у сукупності ціннісних уявлень, що характеризують масову свідомість (адже розмови про будь-яку ідентичність можливі лише за наявності конкретного свідомого суб'єкта, носія певної свідомості, що ідентифікує себе з цією ідеєю ідентичності).

Специфіка європейської ідентичності полягає в увиразненні своєрідної подвійної характеристики чи існуванні подвійної, але узалежненої, ієрархії: з

одного боку, – національної ідентичності з відповідними ціннісно-нормативними ознаками та національною детермінованістю культурного простору, з іншого, – наднаціональної спільноти з формуванням своєрідного соціокультурного простору. Очевидно таке поєднання / підпорядкування провокує мутацію глибинних структур національної ідентичності та своєрідність форматування ідентичності європейської. При цьому вагомим є те, що національний простір включає в себе «загальнолюдські», універсальні елементи, але в кожному окремому культурному просторі вони будуть займати особливе місце [43, с.90–91].

Логіка формування наднаціональної ідентичності потребує врахування відмінності фаз модернізаційних процесів різних держав, що обумовлює в свою чергу, різні комплекси завдань. Порушена проблема вимагає додаткового вивчення, з огляду на те, що потреба в ідентичності (а зокрема й у збереженні цілісності та самобутності окремої групи) за певних умов може стати істотним чинником міжетнічних чи інших суперечностей та конфліктів, у тому числі й на території Європи.

З огляду на прискорений розвиток комунікативних зв'язків, дифузних міжнаціональних процесів, що підсилює міграції народів, взаємопроникнення та злиття культур, на нашу думку, нова спільна європейська ідентичність може існувати лише як плюралістична, мультикультурна ідентичність. Ця «множинна», «комплексна», за словами К. Хюбнера [44, с.293–294], ідентичність складніша, включає локальні, регіональні, національні та наднаціональні елементи і цементується лише спільними демократичними цінностями. У конструктивістських відмінах європейської ідентичності вона є продуктом життя спільноти в окресленому матеріально-символічному просторі, характер якому надають європейські еліти, які пропонують «нові» предмети ідентифікації» [2, с.167].

Усвідомлюючи те, що європейська культура всередині себе надзвичайно національно мозаїчна та увиразнюється певним «ціннісним розщепленням» в умовах культурної кризи, на нашу думку, основою

формування спільної ідентичності європейців все ж має стати пошук спільних європейських цінностей. Оскільки саме поле ціннісних значень увиразнює буттєві смисли ідентичності; ціннісні орієнтації є підґрунтям формування спільної ідентичності європейців. Зміна дискурсів неминуче призводить до структурування уявлень про європейську ідентичність. Зокрема набір ситуативних ідентифікаційних характеристик викристалізовується у процесі комунікації.

Загалом сьогодні йдеться про незавершеність процесу формування європейської ідентичності (як на теоретико-концептуальному рівні, так і на рівні утвердження особливої наднаціональної структури).

Список використаних джерел та літератури

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. Szwed R. Konstruowanie tożsamości europejskiej / R. Szwed // Dylematy tożsamości zbiorowych. Przyczynek do rozważań nad tożsamością ukraińską, polską i europejską / Redakcja: Robert Szwed. – Lublin : KUL, 2007. – S. 158–175.
3. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему пошуку свободи в ХХІ столітті / Ральф Дарендорф ; [пер. з нім. Анастасії Орган]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 109 с.
4. Бек У. Что такое глобализация?: Ошибки глобализма – ответы на глобализацию [Текст] / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника. – М. : Прогресс-традиция, 2001. – 303 с.
5. Уткин А. М. Глобализация: процесс и осмысление / А. М. Уткин. – М. : Логос, 2001. – 254 с.
6. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман ; [пер. Е. Руткевич]. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.

7. Яхтенфукс М. Урядування та створення інститутів / Маркус Яхтенфукс, Беата Колер-Кох // Європейська інтеграція / [уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох ; пер. з нім. М. Яковлєва]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 394 с.
8. Гібернау М. Ідентичність нації / М. Гібернау. – К. : Темпора, 2012. – 304 с.
9. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – К. : НІСД, 2008. – 288 с.
10. Філіпчук В. О. Європейська ідентичність: методологічні підходи тлумачення та особливості змістовного наповнення / В. О. Філіпчук // Теорія та практика державного управління : Зб. наук. пр. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2013. – Вип. 3 (42).
11. Костенко Н. Культурные идентичности: превращения и признания / Н. Костенко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – №4. – С. 72–74.
12. Мартьянов В. С. Конфликты идентичностей в современном мире: о справедливости иерархических и плюралистических стратегий урегулирования [Електронний ресурс] / В. С. Мартьянов // Дискурс-Пи. Научно-практический альманах. – Екатеринбург, 2005. – № 5. – С. 15–18. – Режим доступу: <http://discourse-pm.ur.ru/avtor5/martianovvs.php>.
13. Горенко О. М. Прагматика європейського досвіду як методологічна проблема історіописання / О. М. Горенко. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – 264 с.
14. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність / Оля Гнатюк ; Авторизований пер. з польськ. – К. : Критика, 2005. – 528 с.
15. Хашиєва Л. В. Європейська ідентичність як чинник євроінтеграції: Об'єднана Європа чи Європа націй? / Л. В. Хашиєва // Теорія та практика державного управління: Зб. наук. пр. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2014. – Вип. 3 (46).

16. Мартинов А. Ю. Українська історична ідентичність у загальноєвропейському контексті: спільні риси та особливості / А. Ю. Мартинов // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвідомчий зб. наук. пр. / відп. ред. С. В. Віднянський. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2012. – Вип. 21. – С. 314–331.
17. Besier G. Das Europa der Diktatoren. Eine neue Geschichte des 20. Jahrhunderts / G. Besier. – München : Deutsche Verlags Anstalt, 2006. – 879 s.
18. Elm R. Europäische Identität: Paradigmen und Methodenfragen / R. Elm. – Berlin : Nomos Verlag, 2002. – 318 s.
19. Kaeble H. Europäer über Europa. Die Entstehung des europäischen Selbstverständlichen im 19. und 20. Jahrhundert / H. Kaeble. – Frankfurt am Meine : Campus Verlag, 2001. – 268 s.
20. Brunn G. Die europäische Einigung von 1945 bis Heute / G. Brunn. – Stuttgart : Verlag Philipp Reclam, 2009. – 339 s.
21. Pichler F. European Identity: Conceptual Approaches / F. Pichler, 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cinefogo.cuni.cz>
22. Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт ; [пер. з англ. П. Таращука]. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
23. Козловець М. А. Європейська ідентичність: уніфікація чи «єдність у розмаїтті»? / М. А. Козловець // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 37. – С. 72–86.
24. Zagar M. Enlargement – in Search for Identity [Електронний ресурс] / M. Zagar – Режим доступу: <http://www.jrc.es/projects/enlargement/FuturesEnlargement/Bled-01-11/Presentations/zagar.pdf>
25. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон ; пер. с англ. А. Башкирова. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004.
26. Крепон М. Європейські іншості / Марк Крепон ; пер. С. Йосипенка // Філософська думка. – № 1. – 2010. – С. 89–99.

27. Bacik G. A Discussion on Ethnic Identity / G. Bacik // Alternatives. Turkish Journal of International Relations. – 2002. – Vol.1. – №. 1.
28. История средних веков: В 2 т. / Под ред. Карпова С. П. – М. : Изд-во МГУ, Печатные традиции, 2008. – Т. 2: Раннее новое время. – 432 с.
29. Вояковський Д. Ментальні кордони в Європі без кордонів / Даріуш Вояковський ; [пер. з польськ. В. Ф. Саган]. – К. : Ніка-Центр, 2012 . – 320 с.
30. Толкачов О. Європейська ідентичність України [Електронний ресурс] / О. Толкачов. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/236196.html>
31. Куц Г. М. Ідентичність соціальна та індивідуальна: політологічна експлікація / Г. М. Куц // Сучасне суспільство: політологічні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. – 2013. – Вип. 1. – С. 48–67.
32. Гладяк Т. Європейська ідентичність у документах Євросоюзу [Електронний ресурс] / Т. Гладяк. – Режим доступу: <http://www.lnu.edu.ua/personal/mdlviv/visnyk/15/identycznistj.html>
33. Тихомирова Є. Б. Формування європейської ідентичності як чинник європейської інтеграції / Є. Б. Тихомирова // Наукові записки. – Т. 45 : Політичні науки. – 2005. – С. 56–60.
34. Кільманзегг П. Г. Інтеграція та демократія / Петер Граф Кільманзегг // Європейська інтеграція / [уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох ; пер. з нім. М. Яковлєва]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 33–50.
35. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму / Г. В. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
36. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / П. Коннертон ; [пер. з англ. С. Шліпченко]. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 180 с.
37. Семененко И. С. Метаморфозы европейской идентичности / И. С. Семененко // Полис. – 2008. – № 3. – С. 80–96.
38. Титар О. В. Концепт «глобалізація» у контексті національних та регіональних культур: Слобожанщина в глобалізованому світі / О. В. Титар

// Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – Вип. 8. – С. 132–135.

39. Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь [Текст] / Э. Гидденс. – М. : Весь мир, 2004. – 120 с.

40. Бек У. Космополитическое мировоззрение / У. Бек. – М. : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. – 336 с.

41. Подаєнко Ю. Л. Космополітизм в політичній теорії / Ю. Л. Подаєнко // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Сер.: «Політологія». – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П.Могили, 2009. – Т. 110. – Вип. 97. – С. 39–44.

42. Крепон М. Європейські іншості / Марк Крепон; пер. з фр., післямова та прим. О. Йосипенко. – К. : Укр. Центр духов. культури, 2011. – 184 с.

43. Гудков Д. К. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. К. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.

44. Хюбнер К. Нация: от забвения к возрождению / Курт Хюбнер; [Пер. с нем. А. Ю. Антоновского]. – М. : Канон+, 2001. – 400 с.

EUROPEAN IDENTITY: STRUCTURING OF THE SEMANTIC SPACE

Recently there has been an increased interest in general subject of European identity. The article investigates the causes of actualization of the problem; substantiates the use of the concept; regarded its interpretation in the regulatory and the legal framework of the European Union; comprehended the nature and mechanisms of creation. Interpretive scheme is proposed to define the process of creating the European identity.

Keywords: *identity, European identity, national identity, European Union, globalization, values.*

ЕВРОПЕЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ: СТРУКТУРИРОВАНИЕ СМЫСЛОВОГО ПРОСТРАНСТВА

В последнее время наблюдается повышенный интерес к общей тематике европейской идентичности. В статье выясняются причины актуализации проблемы; обосновывается использование концепта; рассматривается его трактовка в нормативно-правовом поле Европейского Союза; осмысливается характер и механизмы создания. Предлагается интерпретационная схема для определения процессов создания европейской идентичности.

Ключевые слова: *идентичность, европейская идентичность, национальная идентичность, Европейский Союз, глобализация, ценности.*

THE KEY FACTORS OF EUROPEAN CAUTION TOWARDS AMERICAN INTERVENTIONISM

The collapse of the bipolar system of international relations had led to significant changes in the interdependence paradigm, which had been an essential principle of the era of globalization. The United States had begun to act from a position of dominance in the international arena. As a consequence, there had been growing European anxiety about US international political adventures, and specifically, their potentially adverse impact on the bi- and multilateral transatlantic relations.

During the Cold War period various actions of the American interventionism had generally taken into account the European allies' positions. In the years leading up to the collapse of the Soviet Union the dominant principle of political interdependence between the US and the European countries had seen practical implementation. However, the US foreign policy in the post-bipolar era does not appear to be bound by such a commitment. Coinciding with the period of presidency of R. Reagan, this geopolitical shift in power had conditioned notable changes in the content of the American interventionism. Gradually acquiring signs of independent decision-making and actions, the US international policy changes have been formalized as Reagan Doctrine.

The interventionist zeal in Reagan's plans and actions was perceived in Europe as one regressing America, and perhaps the whole world, to the militarist historical past of mankind; at the beginning of the XXI century, something similar occurred in the European assessment of the foreign policy of the 43rd US president George Bush. In order to deepen our understanding of caution among European societies and politicians towards American interventionism, this article

examines the emergence of the Reagan Doctrine and the evolution of its key aspects in the post-bipolar era.

Keywords: *USA, Europe, the Soviet Union, the Cold War, interventionism, foreign policy, Reagan Doctrine.*

The pinnacle of the American interventionism during the Cold War falls on the presidency of Reagan, whose uncontrollable anticommunist attitude prompted and fueled European perception of increased threat of a global war. On one hand, US position has considerably strengthened on the international arena, especially since it was set against the backdrop of critical weakening of the Soviet Union. On the other hand, we argue that Europe's worldview was being shaped by their interpretation of the new global security context and strongly focused on the perceived dangers of the increased uncertainty and volatility of a major nuclear power – USSR.

As a radical neo-conservative, Reagan sought to achieve consensus among the political, strategic and moral elements of foreign policy, following the path of unilateralism without active involvement of NATO allies, exerting political and cultural influences on the basis of exceptionalism of American values, and making decisions based on impetuous assessments of the current issues. This approach is similar, and, in some cases even analogous to that of the 43rd US President George W. Bush, albeit implemented under different historical circumstances.

The international doctrine and the US strategic behavior in the era of Reagan had been initially accepted by the European allies. The possibility of weakening of the USSR (a key opponent to the common Western values) and the prospect of diminishing of the constant threat to stability on the continent resonated with the European political leadership. However, there were also feelings of caution, related to the fact that state leaders and political experts acknowledged a possibility of uncontrolled developments in the bi- and multilateral relations of transatlantic community with the USSR [1, p.1–10].

The Reagan Doctrine takes its informational and ideological roots in the past US policies, was characterized by the general principle of deterrence, which suited

the Europeans. However, Regan's position had introduced a major condition to the above mentioned principle, which entailed possibility of active countermeasures in the regions and countries where Soviet Union had violated the terms of deterrence by introduction of Soviet military units or imminent plans to do so [2]. In fact, it was also recognized by the Soviet leadership, which commented on Reagan Doctrine as an attempt to stop the advancement of socialism in the world.

Furthermore, the doctrine's position of extreme anticommunism adopted a new angle towards the European allies as well. For example, US President completely disregarded the opposition of the European leaders to the US deployment of missiles "Pershing - 2" in Western Europe in response to the similar Soviet deployment in Eastern Europe. Reagan aggravated the situation further, when he proclaimed the Soviet Union "an empire of evil" [3, p.104], ignoring the position and intentions of the European allies. Europeans had largely interpreted this as perspective of violation of basic principles of the Monroe Doctrine, which until then had been a fundamental constant in the formulation of the US foreign policies. In general, we can argue that Reagan in fact had solidified the interventionism dimension of the US foreign policy, which would become the source of many future disagreements among the members of transatlantic community.

Another example of how Regan's far reaching ambitions threatened relationships with European allies became declaration of Reagan's Strategic Defence Initiative program. The plan for placement of anti-missile systems in space had worried Europeans, who grew weary of radical deterioration of relations with Moscow; experts realized that the Soviet attempt to enter into competition with the US on this issue would ultimately destroy the already weakened Soviet economy [4, p.52-53].

Historians erroneously attribute Reagan Doctrine to 1985. While formally, the date of signing of the National Security Strategy is in 1985, there is an important and highly consequential trait of the 40th US President - his actions significantly predated the formal international policy doctrine. So, de facto, we

have a paradoxical situation: first appeared a political strategy, which was immediately implemented by the foreign and special services of the United States, and then it acquired all of the familiar signs of a political doctrine. In support, we note that in summer 1981 (four years before the formation of doctrine) in order to increase secrecy of the discussions and strategic decision-making, President Reagan created National Security Planning Group. In addition to the president himself, it included a total of six people: Vice President, Secretary of State, Minister of Defense, The CIA Director, Chairman of the Chiefs of Staff of the armed forces, and the Advisor to the Presidential on national security. This group met weekly with the President and defined the agenda for the National Security Council meetings, reviewed covert operations abroad and documents on long-term international relations planning [5].

The new strategy in Washington towards the Soviet Union was fully formed on March 17, 1983, when Ronald Reagan signed a directive NSDD-75 "The attitude of the US towards the Soviet Union" (US Relations with the USSR). It declared a departure from the previous policy of containment towards the Soviet Union and a transition to a focused strategy of fundamental change of the Soviet system. The basic tenet of the directive was the revival of the principle of peaceful coexistence with the Soviet Union and communism, along with the confidence that it can be coerced to transform by external pressure. The directive for the first time united measures of political, ideological, propaganda, military under a single strategic objective [6, p.255–263].

Such examples of strategy and actions predating a doctrine in the era of Reagan are numerous. But many of them find an explanation and justification by the fact that that the 40th president was guided by a well-established American foreign policy tradition, which in various forms has been defined by the preceding doctrines and concepts, laws and resolutions, decrees and decisions. Accordingly, the US president should step up his action in response to emergence and in cases of specific threats to the national security . Soviet intervention in several parts of

the world was interpreted by Reagan as such threats and, more importantly, had found support in US society.

We could even argue that the registration of Reagan Doctrine in special documents likely wasn't based on a practical need for foreign policy, but by the desire to document and save the history of US foreign policy, which had promoted radical changes in the international system.

A key element and the impetus for its development can be attributed to several successful implementations of Reagan's ideas in some regions of the world. There are grounds for concluding that withdrawal of the Soviet troops from Afghanistan was due to US interventionist strategy that followed Reagan's format, and Moscow was forced to abandon its policy of ideological expansionism. It is also important to consider that Americans confirmed in practice that they have no intention to capture foreign territories, only facilitate the removal of alien forces from sovereign countries.

In general, the practice of Reagan Doctrine had gone through three stages in its evolution. The first stage during 1981 – early 1985 lies in that US foreign policy existed and was implemented without a formal doctrine or as a separate document. Of course, such "independence" of the American President could be associated with authoritarianism, which could be unsuitable for Europeans. The first formal implementation of the key aspect of the doctrine manifested in the US decision to help Cambodian rebels. Prior to Reagan's residency in the White House, the US foreign policy was based on massive condemnation of American aggression in Vietnam. For Europeans it seemed paradoxical that Reagan supporters took advantage of this fact to justify interventionism in Cambodia.

The second phase falls on 1985–1987. In essence, it boils down to spreading and more active use of force as a solution of the same problems – preventing Soviet influence against the backdrop of gradual weakening of the communist regime in the Soviet Union and negotiations with Gorbachev. This spreading had created another cause for circumspection in European capitals. At least this can be

said for experts and analysts who feared an uncontrollable course of events with a possible escalation into serious conflict [4, p.147–149].

The third phase (1987–1989), which covers the last 3 years of Reagan's second term is associated with the so-called Gorbachev's new thinking, which gradually dissolved the core arguments for following Reagan Doctrine. Indeed, US Secretary of State G. Schultz mentions in his memoirs that during Reagan's second term the "Soviet behavior in relation to the world events had changed profoundly. Brezhnev Doctrine had died", in particular as a result of the introduction of Reagan doctrine [7, p.95–97]. Consequently, the American operations in Nicaragua and Mozambique, previously positioned by Washington radicals as a response to the Soviet threat, were no longer finding an explicit and unconditional acceptance in Europe.

However, the most significant catalyst of negative sentiment in bilateral relations with Europe in this period became the flagrant independence of decision-making and implementation by the US administration. All major US foreign interventions (direct or indirect) during Reagan's administration had never expressly considered point of view or sought input from European allies.

After two decades, the same absence of consideration of European interests had been noted in George W. Bush democratization doctrine. Lack of any coordination (not even at a declarative level) had been perceived by many analysts a fundamental conflict in relations among US and countries of EU.

This independence trait was present throughout most of American official assessment of the incentives and motives of the response to the developments in different regions states, as well as practices after Soviet Union exit from the world arena. Thus, we consider it as one of the most fundamental causes for the abovementioned caution among European societies and politicians.

Additionally, we should take into account the impact of more than sesquicentennial US isolationist tradition on the world perception of this democratic state. In this sense, after the collapse of the USSR and in the absence of real threats to peace and stability, the Europeans had a sufficiently strong reason to

believe that America would logically return to at least 'limited' interventionism [8, p.156]. After all, the threat of war hindered most Europeans from supporting radical interventionist US policies.

Another aspect that should be taken into account in trying to understand Europeans, is that post-WWII Europe had not yet experienced any traditional threats to national security (i.e., threats to the territorial integrity and sovereignty). The European community didn't see the grounds for engaging in direct and continued participation in the so-called peacekeeping operations, without sufficient reasons, such as as humanitarian nature. Meanwhile, the American political establishment, tends to intervene even when the threat is neither clearly identified nor confirmed. This substantial discrepancy in world view of transatlantic allies was confirmed during the crisis in the former Yugoslavia (1991–1995), which was widely considered by Europeans as one requiring intervention on humanitarian basis and involvement of the UN peacekeeping forces. Lack of effectiveness of the initial European mediation and their inability to resolve the conflict on their own had substantiated the US involvement. As a result, in Western Europe sharply intensified scientific and political debate about the need and rationale for the new approaches to collective security on the continent, in addition to alternatives offered by NATO [9, p.35–46].

On the other side, following the collapse of the USSR the US side almost blindly adheres to a completely different concept of international security, propagating the liberal-democratic principle of human rights and freedoms to the level of bi- and multilateral relations. Additionally, according to political scientist Z. Brzezinski, the United States with their imperial actions become sharply different from all previous superpowers, in that they dominate the world practically alone, without any powerful opposition [10, p.ix]. On one hand, Europe is busy expanding challenges, first of all, adapting to new conditions of life of the European Union required in connection with accession to countries with relatively low levels of economic development. On the other hand, the United States further favor foreign policy actions with interventionist nature, which they see as an

essential element of keeping peace and stability in the world and assuring the security of their citizens. However, the US administration does not regard the opinion of Europeans, despite mounting pressure from US public opinion to do so [11, p.63–69].

In the post-bipolar era, the interventionism of the US policies acquires a global nature, becoming the so-called American globalism. Caused and formalized due to objective reality that the United States become a single global superpower of the modern times, it has become one of the fundamental causes of the European alertness. Elevating of the globalism philosophy to the level of US international relations has led to the emergence of another political and psychological barrier in bi- and multilateral relations. It stemmed from the historical tradition of "pillars" in European policy, based on century-long leadership of states like France or Germany in both the European and international communities. For example, the French elite at the time was clearly concerned about Europe possibly experiencing a technological lag, as well as irrevocable imbalance in the quality and quantity of arms compared with the United States [12].

The next key driver of disagreement originates in the argument outlined above and lies in that immediately following the collapse of the Soviet Union, the United States arbitrarily took over a number of functions that for several postwar decades had been a subject of exceptional functional authority of the UN and several other international organizations created after 1945. Effectively the presidency of George Bush Sr. began «legalization» of the new principles US conduct in the world: American leaders are no longer restricted by the confrontation with another superpower, which was the Soviet Union, and therefore can make interventionist decisions independently [13, p.7]. While two-term President Clinton used this principle very cautiously, George W. Bush, as president was practicing virtually unrestricted strategic decision-making in anything that concerned fighting international terrorism or the global expansion of the Euro-American model of democracy.

Another reason for conflicts and contradictions in our view, lies in the fact that the first stage of the post-communist or post-bipolar system of international relations US administration clearly determined that interventionism continued to be necessary. Furthermore, copying elements of the Reagan doctrine and sometimes artificial attempts to apply experience of the bipolar system in the new conditions became regularity of the 90's not only in the foreign political but also in the economic sphere [14, p.iii]. Whenever an action allowed to reach such goals as ensuring economic or political benefits for the United States, the decision to implement it would be taken regardless of the position of the Allies. It is clear that the assessment of American interventionism by Washington officials and experts as a form of securing economic interests of the US in global and regional markets could not be acceptable to Europeans. From their side, US explained its economic interventionism as a factor promoting emergence of new market economies or accelerated growth of those at their later stages of development.

It is important to note that Euro-American economic disagreements after the collapse of the USSR had not evolved to fundamental contradiction and not been politicized to dangerous levels. However, lack of general "consensus" regarding the introduction of new global economic rules remains to be a significant component of Euro-American differences regarding democratization, anti-terrorism and other forms of interventionism. Europeans and Americans have often disagreed and even expressed opposite attitudes towards programs of the International Monetary Fund, World Bank, "Group of Seven", the Davos forum, etc. [15, p.49–56]. The desire of Americans to play a leading role everywhere causes a natural resistance from Asian countries, whose side is sometimes supported by the Europeans.

The next element of the Euro-American differences regarding US interventionism and lack of active involvement of Europeans in corresponding American actions should be framed through official Washington's attempts to take on the mission and role of a catalyst of the global democracy [16, p.83–94]. Being a birthplace of the democratic political thought and the corresponding standards of

social relations from the beginning of the era of globalization, Europe cautiously treated statements made by American leaders, like Bush's statement about the new US strategy of global democratization and its active implementation using interventionist technologies. By and large, we can see a clear expression of European caution when we compare position of Washington to those of Brussels and other European capitals regarding the Rose Revolution in Georgia and the Orange Revolution in Ukraine. In general, European political thought still does not agree with the «dictatorship of democracy» when it comes to US influence on other states and societies.

Another aspect relevant for examining of causality between American interventionism and the position of European allies lies in a special relationship of the parties to the current nature and future venues of development of the international system [17, p.44–79], in particular, including threats of escalation of "third" country conflicts from national or regional to a level that would pose a danger to the transatlantic alliance or its specific participants. It should be noted that despite the end of the Cold War, majority of ethnic and religious disagreements and conflicts remained or continued to spread. However, specific conflict doesn't always affect European and American interests equally. There have been cases when even some European states differ in their assessment of the parties involved in the conflict (prime example - a special position of Germany towards Croatia at the breakup of Yugoslavia and the civil conflicts among the former republics of the federation) [18].

Finally, contradictions between the US and Europe also include the following elements: EU claims to the role of global superpower; relatively more cautious position of Europeans towards politicization of Islam and its connection to terrorism; differences in relation to the rate of expansion of the EU and NATO to the newly independent states; and, the issues of global environmental safety [19, p.79–101].

The American administration has ever-increasing opportunities for the promotion of efficacy interventionism, despite existence of different assessments

by European allies. The paradox of the situation is that the US gains from their interference is becoming increasingly difficult for Europeans to forecast. Thus, the establishing and providing rationale for its existence is often perceived by Europeans as pressure on allies and partners in international organizations.

Keeping this state of affairs will lead to a steady growth of burden on American taxpayers. The financial costs wouldn't be the only type of costs. This is not the expensive finance are rare. US should also expect to pay a political "price" for the global interventions to counter terrorism, imposition of Euro-American democracy model in countries that do not have proper political, cultural, historical and traditional foundations to adopt ideals of others. In the conditions of globalization of information, any impropriety or tragic event related to the US interventionist action immediately appears on TV, is discussed in print and online, becoming another reason to spread anti-Americanism and, therefore, anti-globalism. Europeans are not at all interested in becoming another key recipient of anti-globalization protests.

Sources and literature

1. Hansen B. European State Formation 1900-2000 / B. Hansen // DUPI Working Paper. – 2003. – Vol. 3. – 10 p.
2. Kalb M. G. Where Consensus Ends / M. G. Kalb // The New York Times Magazine. – 1985. – October 27.
3. Talbott S. The Russians and Reagan / M.G. Kalb. – New York : Vintage Books, 1984. – 677 p.
4. Gordon A. C., George A. Force and Statecraft: Diplomatic Problems of Our Time / A. C. Gordon, A. George. – Oxford : Oxford University Press, 1990. – 429 p.
5. History of the National Security Council, 1947–1997 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.whitehouse.gov/WH/EOP/NSC/html/NSC/history.html>

6. Simpson C. National Security Directives of the Reagan and Bush Administrations: the Declassified History of the US Political and Military Police, 1981–1991 / C. Simpson. – Boulder, CO : Westview Press, 1995. – P. 255–263.
7. Schultz G. P. Turmoil and Triumph: My Years as Secretary of State / G. P. Schultz. – New York : Scribners, 1983. – 836 p.
8. Gillies A.I., Faux J., Sanders J.W. Post-Reagan America / A.I. Gillies, J. Faux, J.W. Sanders. – New York : World Policy Institute, 1987. – 174 p.
9. Jakobson M. Collective Security in Europe Today / M. Jakobson // Order and Disorder after the Cold War / Ed. by B. Roberts. – Cambridge : MIT Press, 1995. – 449 p.
10. Brzezinski Z. The Choice. Global Domination or Global Leadership / Z. Brzezinski. – New York : Basic Books, 2004. – 242 p.
11. The Pew Global Attitude Survey. What the World Thinks in 2002. – 2002. – December. – P. 63–69.
12. Isnard J. Europe Threatened by Technological Disarmament / J. Isnard // Le Monde. – 2003.
13. Karatnycky A. Freedom in the World: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties, 1999–2000 / A. Karatnycky. – New York : Freedom House. – 112 p.
14. Scott J. M. Deciding to Intervene the Reagan Doctrine and American Foreign Policy / J. M. Scott. – Durham – London : Duke University Press, 1996. – 317 p.
15. Brada J. C., Schonfeld R., Slay B. The Role of International Financial Institutions in Central and Eastern Europe / J. C. Brada, R. Schonfeld, B. Slay // Journal of Comparative economics. – 1995. – Vol. 20. – P. 49–56.
16. Chomsky N. Deterring Democracy / N. Chomsky. – New York : Vintage, 1992. – 464 p.
17. Waltz K. N. The Emerging Structure of International Politics / K. N. Waltz // International Security. – 1993. – Fall. – Vol. 18, № 2. – P. 44–79.

18. Zelikov P., Rice C. Germany Unified and Europe Transformed: A Study in Statecraft / P. Zelikov, C. Rice. – Cambridge etc. : Harvard University Press, 1995. – 679 p.

19. Asmus R., Blackwill R., Larrabee S. Can NATO Survive? / R. Asmus, R. Blackwill, S. Larrabee // The Washington Quarterly. – 1996. – Vol. 19. – P. 79–101.

КЛЮЧОВІ ФАКТОРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НАСТОРОЖЕНОСТІ ДО АМЕРИКАНСЬКОГО ІНТЕРВЕНЦІОНІЗМУ

Розпад біполярної системи міжнародних відносин призвів до значних змін у парадигмі взаємозалежності, яка була важливим принципом епохи глобалізації. Внаслідок цього США зайняли позицію домінування на міжнародній арені. Відповідно, в Європі наростала тривога з приводу неконтрольованості американських міжнародно-політичних авантур, які могли негативно позначитися на дво- і багатосторонніх трансатлантичних відносинах.

Якщо упродовж холодної війни формувалися різновимірні варіанти американського інтервенціонізму, як правило, з врахуванням позиції європейських союзників США. Тобто, у роки, що передували розпаду Радянського Союзу домінуючим був принцип практичної реалізації політичної взаємозалежності між США та європейськими країнами. Тоді як, зовнішня політика США епохи постбіполярності здається, не зв'язана таким зобов'язанням. За президентства Р. Рейгана, відбулись кардинальні зміни у сутності американського інтервенціонізму. Поступово набуваючи ознак самостійності у прийнятті рішень і дій, зміни у міжнародній політиці США були оформлені у доктрину Рейгана.

Інтервенціоністський запал у планах і діях Р. Рейгана був сприйнятий як такий, що повертав Америку і увесь світ в мілітаристське історичне минуле людства. На початку XXI століття подібне відбувалося в оцінках зовнішньої політики 43-го президента США Дж. Буша. У статті

розглядається поява доктрини Рейгана і еволюція її ключових аспектів у постбіполярну епоху для поглибленого розуміння настороженості європейських суспільств і політиків до американського інтервенціонізму.

***Ключові слова:** США, Європа, СРСР, холодна війна, інтервенціонізм, зовнішня політика, доктрина Рейгана.*

КЛЮЧЕВЫЕ ФАКТОРЫ ЕВРОПЕЙСКОЙ НАСТОРОЖЕННОСТИ К АМЕРИКАНСКОМУ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗМУ

Распад биполярной системы международных отношений привел к значительным изменениям в парадигме взаимозависимости, которая была важным принципом эпохи глобализации. В результате США заняли позицию доминирования на международной арене. Соответственно, в Европе нарастала тревога по поводу не контролируемости американских международно-политических авантюр, которые могли негативно сказаться на двух- и многосторонних трансатлантических отношениях.

Если в течение холодной войны формировались разноуровневые варианты американского интервенционизма, как правило, с учетом позиции европейских союзников США. То есть, в годы, которые предшествовали распаду Советского Союза, доминирующим был принцип практической реализации политической взаимозависимости между США и европейскими странами. Тогда как, внешняя политика США эпохи постбіполярности кажется, не связана таким обязательством. При президентстве Р. Рейгана, состоялись кардинальные изменения в сущности американского интервенционизма. Постепенно приобретая признаки самостоятельности в принятии решений и действий, изменения в международной политике США были оформлены в доктрину Рейгана.

Интервенционистский пыл в планах и действиях Р. Рейгана был воспринят как таковой, что возвращал Америку и весь мир в милитаристское историческое прошлое человечества. В начале XXI века подобное происходило в оценках внешней политики 43-го президента США

Дж. Буша. В статье рассматривается появление доктрины Рейгана и эволюция ее ключевых аспектов в постбиполярную эпоху для углубленного понимания настороженности европейских обществ и политиков к американскому интервенционизму.

Ключевые слова: *США, Европа, СССР, холодная война, интервенционизм, внешняя политика, доктрина Рейгана.*

Андрій Мартинов

*Доктор історичних наук, провідний науковий співробітник,
Інститут історії України НАНУ*

**«Пан'Європа» Ріхарда Куденхова-Калергі та започаткування
процесу європейської інтеграції**

У статті розглядається роль австрійського політика Ріхарда Куденхова-Калергі у започаткуванні процесу європейської інтеграції. У період між Першою світовою війною і Другою світовою війною Куденхов-Калергі ініціював створення «Пан'Європейського руху», покликаною принести Європі мир і співпрацю. За свого життя Куденхову-Калергі пощастило побачити перші результати реалізації його ідеї формування «Сполучених Штатів Європи». Політична біографія Куденхова-Калергі показує роль особистості в історії європейської інтеграції.

Ключові слова: *Куденхов-Калергі, Пан'Європа, європейська інтеграція, Сполучені Штати Європи.*

Історичне дослідження процесу європейської інтеграції вимагає не лише уваги до масштабних тенденцій, а до ролі особистості у цьому процесі. У галереї видатних діячів, які заклали фундамент величної будівлі спільного європейського дому, помітне місце належить австрійському політику, науковцю, публіцисту Ріхарду Куденхову-Калергі (1894–1972). Російський історик академік А. Чубарьян цілком слушно визнає, що «праці самого Р. Куденхова-Калергі були майже невідомі в СРСР» [20, с.111]. У 1952–1956 рр. був почесним головою Європейського Руху [1, с.84]. Навіть факт народження Ріхарда Куденхова-Калергі, на нашу думку, безпосередньо пов'язаний із так званим процесом інтернаціоналізації. Ріхард Куденхов-Калергі народився 17 (за іншими даними 16) листопада 1894 р. у Токію. Він був сином австро-угорського дипломата Хайнріха Куденхова-Калергі та за однією з версій японської гейші Мітсу Аояма [2, с.19]. Його батько належав до досить знатної родини. Родинне генеалогічне древо виростало з справжніх

загальноєвропейських коренів. Куденхови були родом з фламандського Брабанту, а Калергі уродженці грецького Криту. Дворянство вони отримали за участь у хрестовому поході 1099 року. Їхній нащадок граф Ріхард Куденхоф-Калергі у своєму історичному часі також відправився у своєрідний «хрестовий похід» за єдину Європу. Моментами марнославно, але віддамо належне завжди пристрасно він боровся за свою ідею «Пан'європейського союзу», яка була викладена в однойменній книзі, котра вийшла з друку 1923 р. та відіграла важливу роль у пропаганді ідей об'єднаної Європи після Версальського мирного договору.

Взагалі мало хто з дослідників біографії Куденхова-Калергі звертає увагу на певний зв'язок між його одержимістю європейськими проектами єднання та дитячим досвідом. На нашу думку це досить промовистий факт. Адже ще до десяти років маленький Ріхард вивчив рідну мову матері – японську, батька – німецьку та міжнародну англійську мову. Як дитина європейця широких поглядів та азіатки, він був позбавлений комплексів національних забобонів, які напередодні та відразу після Першої світової війни інтенсивно поширювались Європою. Фотографії свідчать, що він навіть зовнішньо нагадував чоловіка так би мовити азійського походження. Проте вузькі очі не заважали йому широко дивитись на європейські проблеми.

У 1899 р. завершилась дипломатична місія Хайнріха Куденхова-Калергі до Японії і він з сином повернувся до Відня. Ріхард навчався в Терезіанінській академії, вивчав філософію та історію у Віденському університеті, де 1917 р. здобув ступінь доктора філософських наук. Після розпаду Австро-Угорської імперії Ріхард отримав чехословацьке громадянство, але відчував себе справжнім космополітом. До березня 1939 р. він зберігав чехословацький паспорт, що давало йому можливість відчувати себе досить комфортно у космополітичному Відні [2, с.19]. Ріхард зберігав зв'язки з суспільними колами австрійської політичної, економічної та інтелектуальної еліт. Саме в цьому середовищі стверджувались його погляди

щодо потреби розроблення своєрідної «європейської доктрини Монро», тобто перетворення Європи на єдиного гравця, спроможного захищати інтереси Старого континенту в глобальній конкуренції [10, с.87]. Саме на міжвоєнний період припадає перший і, на нашу думку, найголовніший період політичної активності Р. Куденхова-Калергі, який був спрямований на чітке формування, популяризацію та перші спроби втілення у наднаціональних політичних союзах ідеї й концепції європейського єднання.

У листопаді 1918 р. Австрія була проголошена республікою. Згадуючи у 60-ті рр. XX ст. у мемуарах «Життя за Європу» свої погляди у двадцять чотири роки на майбутнє передусім Австрії, Р. Куденхов-Калергі наголошує, що гіпотетичні «аншлюс, так і створення Дунайської федерації можуть привести до великих міжнародних ускладнень». Але він визнавав, що «аншлюс з Німеччиною був би ідеальним вирішенням економічних та національних проблем, натомість заборона аншлюсу становить загрозу габсбургської реакції для пан'європейського вирішення австрійської проблеми» [5, с.2]. Але це не відповідало національним інтересам крайн-переможниць. Досить прохолодно вони ставились і до ідеї «Дунайської федерації», як і до перших «пан'європейських проектів» [12, с.44].

Ідея формування Дунайської федерації була похована підписанням 10 вересня 1919 р. Сен-Жерменської мирної угоди з Австрією. В свою чергу Р. Куденхов-Калергі не достатньо чітко усвідомлював, що політична інтеграція у формі європейської федерації може бути не першим камінчиком у будівлі Єдиної Європи, а лише завершальним етапом досить тривалого інтеграційного розвитку. Водночас слід зазначити, що на початку 20-х рр. XX ст. один із основних ідеологів німецького консерватизму Артур Меллер ван дер Брук пророкував розвиток німецького світу в наступному напрямку: «Ми були германцями, ми є німцями, ми будемо європейцями» [16, с.93]. Принаймні складалось враження, що у Європі 1919 р. здійснюється військова мета США, тобто «демократична світова революція». Династії Габсбургів і Романових, Гогенцоллернів і Османів зникають. Європа, до якої 1914 р.

входили 17 монархій і 3 республіки (Швейцарія, Франція, Португалія), має в 1919 р. 13 республік і 13 монархій, хоча в деяких країнах (Іспанія, Греція) монархія тимчасово замінюється республіканською формою правління [17, с.417].

Впродовж 1919-1922 рр. у віденських інтелектуальних кружках до яких входив і Р. Куденхов-Калергі досить жваво обговорювались перспективи Європи. «Своєрідний провокаційний стимул, – як згадував Р.Куденхов-Калергі у своїх мемуарах «Життя для Європи» – цьому дала книга німецького філософа О. Шпенглера «Сутінки Європи» [12, с.114]. Історичним результатом цих інтелектуальних дискусій врешті народився своєрідний проект ревізії 14 пунктів В.Вільсона, тобто ідея формування союзу європейських держав від Португалії до Польщі. Куденхов-Калергі пропагував свою ідею у форматі міждержавного союзу з двома палатами: «депутатською» та «урядовою». По-суті, пропонувалось створити двопалатний Європейський парламент. Нижню палату з 300 депутатів (по одному від мільйону громадян об'єднаної Європи) мали обирати безпосередньо громадяни, а верхню формувати представники національних парламентів 27 країн членів такого союзу [11, с. 78].

У 1923 р. одне з віденських видавництв випустило брошуру Р. Куденхова-Калергі «Пан'Європа». На думку автора, передумовами європейського єднання передусім є нагальна потреба повного відновлення економічного потенціалу народів Старого континенту, який був зруйнований перипетіями Першої світової війни. Лише на основі відродження багатого та мирного життя можна буде запобігти новим конфліктам між європейськими державами. Р. Куденхов-Калергі вважав, що необхідна ширша координація «індустріально-технологічного та промислового виробництва», адже європейські національні держави змушені зважати на економічну конкуренцію з боку Сполучених Штатів Америки. Не менш вагомий мотив створення «Пан'Європи» це «більшовицька революція 1917 р. в Росії як загроза політичній системі Європи». Зважаючи на всі ці чинники, створення

«Європи для європейців» є нагальною потребою [4, с.7]. Отже, пропонувалось об'єднати зусилля демократичних країн Європи створити механізм обов'язкового арбітражу для попередження загрози війни, ліквідації митних кордонів та запровадження вільного руху товарів [1, с.74].

До речі, ні Велика Британія, ні тим більше більшовицька Росія у планах Р. Куденхова-Калергі не розглядались як частини континентальної Європи. «Вільна Європа, – на його думку, – існує між двома євразійськими світовими потугами Англією та Росією. Британська імперія – кордон Європи як з Азією, так і з Америкою. Британія не може бути членом Європи, якщо Європа не є домініоном чи напівколонією Британської імперії. Росія культурно знаходиться за межами Європи, адже реформи Петра Великого лише зіштовхнули європейські теорії з азійською практикою. До того ж між Росією та Європою існують природні кордони» [3, с.24].

На його думку, чотири імперії британська, американська, радянська та японська після Першої світової війни стали домінуючими потугами. Тому політично світ поділяється на Пан-Америку, Пан-Британію, Пан-Росію, Пан-Японію. Р.Куденхов-Калергі наголошує, що «європейське становище в світі таке як становище Німеччини в Європі: наслідки Першої світової війни для Європи порівняні з наслідками Тридцятирічної війни для Німеччини» [4, с.2].

Цікаво, що на практиці висунуту Р. Куденховом-Калергі концепцію «європейської доктрини Монро», в 50-60-ті рр. ХХ ст. намагався впроваджувати французький президент Шарль де Голль. Він також вважав, що Європа має позбутись домінування обох наддержав і знову стати впливовим центром сили на світовій сцені. Адже без цього європейські народи програють у глобальній конкуренції за місце під сонцем. Р. Куденхов-Калергі нагадував, що «Австрія за межами Німеччини була для Бісмарка «малонімецькою програмою». Європа мусить навчитись мало європейському рішення у разі неможливості великоєвропейського» [10, с.119].

Оцінюючи чинник Радянської Росії, Куденхов-Калергі писав, що «перемога світової революції означатиме встановлення європейської

ленінської диктатури». Генуезька конференція 1922 р., на його думку, переконливо показала слабкість позиції розколотої Європи перед єдиною Росією. Тому, підсумовував Куденхов-Калергі, «гегемонія варварської Росії була би для Європи культурною катастрофою» [6, с.4]. Водночас «військове становище роз'єднаної Європи ще більш безнадійне, ніж політичне. Нова війна між великими європейськими державами перетворила б ці землі на руїни. Аби уникнути цього слід оточити Росію мініатюрними державами Малої Антанти та озброїти Німеччину» [6, с.4]. Панацею від усіх європейських хвороб він бачив у європейському єднанні. «Лише пан'європейська військова організація з солідарною оборонною системою на східному кордоні може створити Європу миру та безпеки» [3, с.23]. Оприлюднена ідея була підтримана впливовими бізнесовими колами. Впродовж 1925–1926 рр. на фінансування майбутнього «Пан'Європейського союзу» було зібрано 650 млн. золотих крон [2, с.27].

Поступово у Європі створювалась сприятлива політична атмосфера для популяризації ідеї європейського єднання. За підсумками Локарнської мирної конференції 16 жовтня 1925 р. було підписано угоду про гарантії західних кордонів Веймарської Німеччини. Основний договір був підписаний Бельгією, Францією та Німеччиною. Крім того, Німеччина, Бельгія та Франція зобов'язались не нападати одна на одну та вирішувати суперечки мирним шляхом. Гарантами угоди були Велика Британія та Італія. Р.Куденхов-Калергі привітав Пакт Локарно та очікував від «політичної нормалізації великих економічних прибутків» [10, с.147]. Договір набув чинності після того, як 1926 р. Німеччина стала членом Ліги Націй. Зважаючи на це, Р. Куденхов-Калергі наголошував, що «допоки французька політика переважно займається Німеччиною, Європа лишається васалом Англії та є лише географічним поняттям. Тому поки Франція проводитиме політику санкцій щодо Рурської області, допоки Німеччина орієнтуватиметься на союз з Росією, доти ідея Пан'Європи лишатиметься фантомом» [3, с.24]. Незважаючи на певні політичні суперечності,

«Пан'Європейський союз» восени 1925 р. відкрив своє бюро у віденському палаці Хофбург. До широкої пропаганди ідей європейського єднання Р.Куденхов-Калергі залучив навіть власну дружину Іду Роланд на той час досить популярну акторку Віденського державного оперного театру [11, с.112]. На думку Р. Куденхова-Калергі, визначальне значення для майбутнього європейської ідеї матиме її погодження з провідними ідеологічними течіями сучасності, а також з головними політичними рухами, зокрема, католицьким та соціалістичним [12, с.86]. Звичайно, «єдина Європа теоретично може об'єднати монархії. Але Конституція федеративної Європи мусить бути республіканською» [10, с.110].

На початку жовтня 1926 р., завдяки зусиллям німецької та австрійської політичних та економічних еліт у Відні відбувся тиждень економіки Середньої Європи. Його учасники наголошували, що єдина Європа це не штучне поняття, не просто політична концепція, а жива мрія, яка існує у свідомості європейських народів та відповідає об'єктивним потребам налагодження широкого співробітництва між ними.

Водночас у Відні 3-6 жовтня 1926 р. нарешті було організовано перший конгрес «Пан'Європейського союзу», який відкрився у віденському палаці Хофбург. У ньому взяли участь близько 2000 делегатів з 24 європейських країн, серед них такі відомі політики як французи Е. Еррію та Л. Блюм, німець К. Аденауер (який вже тоді, будучи бургомістром міста Кельн завойовував собі репутацію впливового політика), чех Е. Бенеш. До речі, учасником першого віденського пан'європейського конгресу, як жива альтернатива більшовизму, був колишній голова російського тимчасового уряду Олександр Керенський (1881–1970) [2, с.29]. До речі останній називав головними мотивами європейського єднання сприяння до «свободи, миру, добробуту, розквіту культури» [10, с.64].

У своїй вступній промові президент «Пан'Європейського союзу» Ріхард Куденхов-Калергі наголошував, що «для ворогів союзу європейських народів – шовіністів, мілітаристів та комуністів він ще довго лишатиметься утопією»

[11, с.156]. Учасники форуму наголошували, що потреба глибокого єднання європейських народів є викликом часу. Її об'єктивну основу складають економічні інтереси. Зокрема, згадувався факт ініціативи люксембурзького промисловця Еміля Майріша щодо створення в Саарі сталеплавильного картелю. Ця ідея актуалізувалась після Другої світової війни зі створенням Європейського об'єднання вугілля та сталі. Зазначимо, що з першого дня пан'європейського форуму, завдяки пропагандистським зусиллям Р.Куденхова-Калергі консервативна віденська преса гаряче підтримувала ідею європейського єднання. Вітались результати віденського форуму. На ньому врешті було прийнято Статут «Пан'європейського союзу» як міжнародної організації. Її керівним органом визнавалась Центральна рада, яка складалась керівників всіх національних відділень Союзу. Президентом названо ради був обраний Р. Куденхов-Калергі [11, с.156].

На конгресі були визначені основні напрямки розбудови європейської конфедерації. Найближчими завданнями були окреслені: створення військового альянсу, поетапне утворення митного союзу, спільне використання колоній європейських держав, єдина грошова одиниця, співробітництво європейських та інших держав у рамках Ліги Націй [18, с.14]. Р. Куденхов-Калергі поставив завдання започаткувати процес посилення європейської наднаціональної еліти. Вже сама постановка цієї проблеми спровокувала загострення протистояння з рушійними силами національних еліт. Врешті історія європейської інтеграції засвідчила, що саме протиріччя між національними елітами, які спираються на ідею національних державних інтересів, та наднаціональною елітою, яку створюють не лише «європейські бюрократи», а й прихильники інтеграції в середовищі національних еліт, лишається ключовим питанням європейського політичного процесу єднання.

Натомість соціал-демократична преса, особливо «Arbeiter Zeitung» звертала увагу, що зазначений проект європейського єднання, по-суті, є

оголошенню хрестового походу за збереження капіталізму в Європі та стає альтернативою все ще популярному в масах австрійсько-німецькому союзу, до того ж ідея європейського єднання є досить утопічною. Зокрема, її не сприймала фашистська Італія. Зважаючи на реальну загрозу нових конфліктів у Європі, Р. Куденхова-Калергі серйозно турбувала проблема того, що безпека кожної європейської держави все ще ґрунтувалась на власному війську.

Символічним успіхом пропагандистських зусиль Р. Куденхова-Калергі став укладений 27 серпня 1928 р. в Парижі Пакт Л.Келлога (1856–1937, американський державний секретар) – А. Біана (1862–1932, французький міністр закордонних справ), який зафіксував норму відмови від війни (в цьому зв'язку слід зазначити, що французький письменник В. Гюґо слушно наголошував, що кожна війна між європейцями є громадянською війною) як інструмента національної політики. Але слабкою стороною зазначеного пакту була відсутність будь-яких санкцій щодо країн-агресорів. До речі і самі критерії визначення агресора в міжнародному праві були досить розпливчастими.

Натомість на пан'європейському пропагандистському рівні ключовим визначалось питання підготовки європейського конгресу з питань безпеки. З метою реалізації ідеї європейської інтеграції, зокрема, заради головної мети збереження миру та стабільності в Європі наш австрійський граф залучив впливових європейських політиків, таких як Арістид Біан та Густав Штреземан (1878–1929), який наполегливо висловлювався на користь німецько-французького замирення та союзу, котрий мав дати тривалий мир Європі. Ці ідеї розвивав і його французький колега, зокрема, виступаючи 5 вересня 1929 р. на засіданні Ліги Націй, тодішній міністр закордонних справ Франції А. Біан оголосив меморандум про «Європейський федералістський союз». Зокрема, пропонувалось створити конфедерацію європейських держав зі спільними структурами управління, але без обмежень національного суверенітету. Основу плану створення «Сполучених Штатів Європи», за А.

Бріаном, мав створити митний і економічний союз. Але ця пропозиція була лише взята до відома, а не до практичної реалізації. Адже перспективні цілі формування спільного ринку, митного союзу, вільного руху товарів, капіталів, робочої сили ще не сприймалися більшістю європейських еліт, не говорячи вже про народи. Навпаки, в умовах економічної депресії подолання Великої Кризи, на думку більшості інтелектуалів, полягало у запровадженні протекціоністської політики національних держав. З цією метою 17 травня 1930 р. А. Бріан оприлюднив «Меморандум щодо організації федерації європейських держав», який пропонував не лише створення фундаменту загальноєвропейської безпеки, а й у разі реалізації робив би неможливим нацистський «новий порядок» у Європі. Проте в умовах поглиблення економічної депресії національні уряди обрали курс на протекціонізм, якщо в 1914 р. було близько 6000 км. митних кордонів, то в 1920 р. їх вже стало 12000 км. [17, с.463]. З точки зору Р. Куденхова-Калергі, «внутрішньо європейська проблема кордонів має вирішуватись зі створенням Пан'Європи. Врешті скасування кордонів (що врешті досягнуто Шенгенськими угодами) в інтересах всіх» [5, с.3].

Під впливом світової економічної кризи, тобто «великої депресії», яка розпочалась в жовтні 1929 р. з краху на Нью-Йоркській фондовій біржі, внаслідок перевиробництва товарів, що привело до падіння прибутків, скорочення виробництва, масового безробіття та банкрутства, відповідно до зменшення купівельної спроможності, збільшення кількості непроданих товарів, а потім до катастрофічного падіння виробництва і руйнації міжнародної платіжної системи в Європі (1929–1934 рр.), активізувалась увага Р. Куденхова-Калергі до економічних аргументів на користь реалізації європейської інтеграції. На його думку інтеграція повинна насамперед мати економічне обґрунтування [2, с.39]. Врешті на другому берлінському пан'європейському конгресі було прийнято рішення про ширшу пропаганду європейського єднання в пресі та школах провідних європейських країн.

Пропонувалось навіть приступити до розробки проекту спільної європейської Конституції [11, с.143].

У 1931 р. Пан'європейський рух видав Меморандум про європейську кризу. Висловлювалась стурбованість з приводу кризи європейського лібералізму. Того ж року 17 травня вперше святкувався «День Пан'Європи». Рік тому 17 травня 1930 р. французький політик Арістид Бріан вперше від імені уряду запропонував європейським народам єднатись заради кращого майбутнього. Але вже на базельському 1932 р. пан'європейському конгресі наголошувалось, що допоки «в громадській думці Європи пануватиме націоналізм, демократичні уряди не зможуть висунути ініціативу створення Пан'Європи, але масовий пан'європейський рух може поставити цю проблему перед урядами і сприяти, аби народи Європи свої національні ідеї реалізовували через пан'європейські» [11, с.157].

Оптимізму додавало відновлення у 1932 р. співпраці нейтральних скандинавських держав Данії, Норвегії, Швеції. Вони разом із країнами Бенілюксу планували створення економічного союзу, що могло розглядатись як важливий крок до консолідації всієї Європи через тіснішу співпрацю на локальному та регіональному рівнях [17, с.430].

На думку Р. Куденхова-Калергі, «Пан'Європа повинна бути пріоритетом для європейських демократичних партій, які відстоюють цінності європейської культури» [10, с.99]. Передумовою недопущення нової європейської війни вважалось відвернення народних мас від націоналізму. Опоненти європейської інтеграції запитували у Куденхова-Калергі, з ким він збирається будувати демократичну Європу – з Б. Муссоліні, А. Гітлером, М. Хорті, чи Ю. Пілсудським? Дійсно, на тому історичному етапі в силу об'єктивних наслідків Першої світової війни сприятливого демократичного середовища для реалізації ідеї демократичної єдиної Європи не було. Адже перехідні політичні режими в більшості нових європейських національних держав перебували під потужним тиском економічного занепаду. Це вимагало впровадження в суспільне життя різних авторитарних форм

правління. На користь цього свідчить ціла низка історичних фактів. Наприклад, лише за період 1922–1936 рр. у жовтні 1922 р. в Італії до влади прийшов Б. Муссоліні, у червні 1923 р. стався військовий переворот у Болгарії, у вересні 1923 р. генерал Х. Прімо де Рівера встановив військову диктатуру в Іспанії, у травні 1926 р. Ю. Пілсудський почав здійснення ідеї санації в Польщі, у грудні 1926 р. склався диктаторський режим А.Сметони в Литві, у січні 1929 р. король Олександр здійснив державний переворот в Югославії, з лютого 1930 р. склалось особисте правління короля Кароля II в Румунії, у липні 1932 р. утворився диктаторський уряд Салазара в Португалії, у грудні 1932 р. Литва стала авторитарною однопартійною державою, у січні 1933 р. до влади в Німеччині прийшов А. Гітлер, у березні 1933 р. стався державний переворот Е. Дольфуса в Австрії, у березні 1934 р. встановлена диктатура К. П'ятса в Естонії, у травні 1934 р. президент К. Ульманіс здійснив державний переворот у Латвії, у серпні 1936 р. відбувся переворот генерала М. Метаксаса в Греції, а у вересні 1936 р. генерал Ф. Франко став каудильйо націоналістичної Іспанії. Тому на початку 30-х рр. ХХ ст. Європа вже жила в поганому передчутті чергової катастрофи.

25 липня 1934 р. нацисти вбили австрійського канцлера Енгельберта Дольфуса, названого Р.Куденховом-Калергі «пан'європейцем, віруючим католиком, вождем селян, справжнім австрійцем» але республіка ще встояла. Її захист Р. Куденхов-Калергі вважав передовою лінією оборони Пан'Європи [3, с.56]. На четвертому пан'європейському конгресі 1935 р., який за підтримки австрійського канцлера Курта Шушнігга знову відбувався у Відні, який до речі пропонувалось зробити столицею Пан'Європи, наголошувалось, що ідея європейського єднання з утопії перетворилась на історичну необхідність [10, с.101].

Виступаючи на цьому форумі Р. Куденхов-Калергі наголошував, що «ми зібрались, аби засвідчити, що європейська ідея жива. Наш рух працює в ім'я європейського миру, створення великого економічного простору заради процвітання європейських народів» [10, с.149]. Підтвердженням слухності

такої оцінки стала брудна контрпропагандистська кампанія, розгорнута нацистською пресою Німеччини та Австрії проти Р. Куденхова-Калергі. Йому пригадали й наполовину азійське походження і дружину єврейку і те, що свою політичну кар'єру він розпочав зі вступу до віденської єврейської громади [9, с.3]. 7 березня 1936 р. Німеччина денонсувала Локарнські угоди та окупувала Рейнську демілітаризовану зону. Велика війна наблизилась ще на один крок. В цей передгрозний час Куденхов-Калергі продовжував пропагувати ідеї миру. В статті «Про європейську місію жінок» він наголошував, що «чоловічі політика є імперіалістичною. Для жінок безпека та стабільність понад усе, аби росли діти. Пан європейський рух очікує від феміністок боротьби за мир» [8, с.1].

12 березні 1938 р. Німеччина здійснила аншлюс, окупувавши Австрію. А.Гітлер виконував програму демонтажу Версальського мирного договору 1919 р., який позбавив Німеччину низки її етнічних земель. 30 вересня 1938 р. відповідно до Мюнхенської угоди між Великою Британією (Н.Чемберлен), Франції (Е. Даладьє), Німеччини (А. Гітлер), Італії (Б. Муссоліні) було досягнуто домовленості про включення прикордонних земель, населених судетськими німцями до Німеччини. Р. Куденхов-Калергі, а разом з ним і Центральне бюро Пан'європейського Союзу, з жовтня 1938 р. короткий час діяли в Празі. Але через рік припинила існування і Чехословаччина. Тоді він через Женеву, де залишив багатий архів «Пан'Європейського Союзу» (40 тис. архівних справ), виїхав до Парижу. Однак у травні 1940 р. після капітуляції Франції він нарешті виїхав до Нью-Йорка. Тут у 1943 р. відбувся шостий Пан'Європейський конгрес, на якому, зокрема, за участі Ж. Монне обговорювались питання відновлення пропаганди ідеї демократичної європейської інтеграції, яка була вимушено перервана 1940 року.

У березні 1939 р. в Дюссельдорфі було досягнуто домовленості між «Федерацією британської промисловості» та німецькою «Імперською промисловою групою». А 28 січня 1939 р. «Рейнсько-вестфальський вугільний синдикат» та «Гірничорудна асоціація Великобританії» підписали

угоду про розмежування сфер інтересів та єдиних цін на вугілля на ринках третіх країн [15, с.301]. Однак британська еліта, як до речі і вашингтонська, не могли змиритись із об'єднанням Європи по-суті проти США та ще й під німецькою гегемонією. Але ліберальна частина європейської та американської політичної еліти, як це засвідчив досвід Мюнхенської змови проти Чехословаччини, не мала достатньої волі та ресурсів для забезпечення об'єднання Європи проти Гітлера. Тому ці проекти міжвоєнного періоду так і не були реалізовані. Проте, на нашу думку, Р. Куденхов-Калергі переконливо продемонстрував, як в історично несприятливих умовах можна не лише поставити стратегічне завдання європейського єднання на тривалу перспективу, а й докладати максимуму повсякденних зусиль, аби створити надійний плацдарм для наступу прихильників європейської інтеграції.

Р. Куденхов-Калергі у травні 1940 р. був вимушений емігрувати до США, де він викладав як професор. Оригінальну оцінку його особистості дав німецький письменник Томас Манн, який вбачав у цьому сині австрійського дипломата та японки, одному з найкрасивіших людей, євразійський тип досконалого світовідчуття [1, с.44]. Свідченням цього, на нашу думку, є той факт, що за десять років до перемоги антигітлерівської коаліції, тобто ще у 1935 р. Ріхард Куденхов-Калергі як справжній пророк наголошував, що «нова Австрія може набути духовної сили лише через європейське мислення, яке має майбутнє» [3, с.88]. Він вітав укладення 15 травня 1955 р. державної угоди щодо добровільного нейтралітету Австрії. Врешті 1 січня 1995 р. Австрія нарешті стала членом Європейського Союзу.

Завершення Другої світової війни у травні 1945 р. засвідчило, що вже минув час для продовження європейсько-центристської світової політики. Біполярність СРСР та США, здавалось, замінило традиційний європейський баланс сил. Тому, на думку Р.Куденхова-Калергі, слід було насамперед стабілізувати європейську систему міжнародних відносин. Після 1945 р. практичне здійснення європейського об'єднання стало залежати від інших особистостей і елегантний європейський активіст та пророк формально за

нової політичної кон'юнктури став непотрібен. Водночас Р. Куденхов-Калергі зберіг вплив на закулісні переговори та консультації в середовищі європейських еліт. Він наголошує на недопущенні повторення помилок міжвоєнного періоду 1918–1939 рр. Адже за багатьма параметрами в 1945 р. ситуація була дзеркальною тій, що склалась після закінчення Великої війни. Здавалось, що провідна роль Європи в світі остаточно страчена. Особливо у Центральній та Східній Європі були зруйновані чисельні житлові та промислові райони. Р. Куденхов-Калергі пропонував реалізувати струнку систему загальноєвропейських інтеграційних інститутів, таких як федеральна рада з представників держав, федеральна асамблея представників національних парламентів, федеральний суд та федеральне казначейство. Водночас він не заперечував можливості пошуку балансу інтересів між наднаціональними та національно суверенними структурами влади [21, с.23].

У 1947 р. Р. Куденхов-Калергі вітав реалізацію плану Маршалла, який передбачав постачання до Західної Європи американської сировини, товарів, капіталів. Водночас на його думку європейські країни мали забезпечити лібералізацію й інтеграцію економічних систем західноєвропейських країн. Отже, дітище Куденхова-Калергі – «Європейський парламентський союз», створений 8 вересня 1947 р. в австрійському Гстаадті, продовжував докладати зусиль з метою організації сприятливої громадської думки, яка мала підтримати новий пан'європейський проект. Головною метою його діяльності Р.Куденхов-Калергі полягала в донесенні ідеї європейського об'єднання ще не знаходила широкої підтримки громадськості й часто розглядалася лише в контексті зовнішньої політики національних урядів. Він орієнтував «Європейський парламентський союз» на підтримку ідеї створення європейської асамблеї з федеративною конституцією і єдиною грошовою одиницею.

Своєрідним втіленням цього проекту став започаткований 29 жовтня 1947 р. митний союз Бельгії, Нідерландів, Люксембургу (Бенілюкс). Р. Куденхов-Калергі вітав і наступний важливий крок до західноєвропейської

консолідації, свідченням якої стало підписання 17 березня 1948 р. Брюссельського пакту про створення Західноєвропейського союзу. Зважаючи на активну роботу з організації громадської підтримки ідеї європейської інтеграції, Р. Куденхов-Калергі мав всі підстави з оптимізмом дивитись на перспективи цього процесу, які були накреслені 8-10 травня 1948 р. на Гаазькому конгресі, який відбувався під гаслом європейського єднання. Зазначимо, що до 1956 р. Р. Куденхов-Калергі був почесним головою руху прихильників європейської інтеграції, тобто займався пропагандою - тим, що у нього виходило найкраще. Він засуджував відмежування східного блоку за допомоги залізної завіси як передового фронту холодної війни. У протистоянні СРСР та США Р. Куденхов-Калергі вбачав шанс для Європи відновити свої економічні та політичні сили, об'єднавшись за американської підтримки. У січні 1948 р. набув чинності митний та економічний союз Бельгії, Нідерландів, Люксембургу (Бенілюкс), який по-суті створив праобраз Європейського Союзу, коли вже з 1 листопада 1960 р. почав реалізовувати ідею вільного пересування між країнами Бенілюкс капіталів, товарів, робочої сили, погодження їхньої економічної, фінансової та соціальної політики. Успіхи західноєвропейської програми відбудови дали поштовх для створення інших інституцій. Створений 1950 р. європейський платіжний союз забезпечив конвертованість валют. Але європейські інститути почали формуватись зовсім не за його уявленнями про міждержавний союз. У травні 1949 р. у Лондоні з метою збереження європейської спадщини і забезпечення соціального прогресу було створено Раду Європи. Здавалось, що перевагу отримали апологети функціоналістської поетапної інтеграції за допомоги спеціальних європейських установ. Натомість Р. Куденхов-Калергі лишався прихильником федералістських теорій європейської інтеграції.

Проте вже за свого життя Ріхард Куденхов-Калергі побачив успішне втілення своїх ідей в практику буття європейських народів. У 1951 р. було створено Європейське об'єднання вугілля і сталі, ідею якого він прощтовхував ще 1938 р. Слід зазначити, що лишаючись федералістом,

Куденхов-Калергі не заперечував ефективності «функціоналістського» поетапного підходу до європейської інтеграції, зокрема, через створення пан'європейських галузевих організацій: 1953 р. організації з питань транспорту, 1954 р. з питань ядерних досліджень, 1957 р. Євроатом, 1962 р. Євробачення та європейське космічне агентство.

В 1952 р. Р. Куденхов-Калергі став почесним головою Європейського Руху. Він погоджувався з тим, що етап європейської галузевої інтеграції є необхідною передумовою для досягнення більш якісних етапів єднання європейських народів. Саме інтеграція окремих секторів економік західноєвропейських країн сприяла створенню міцного фундаменту для формування Європейського економічного співтовариства. У березні 1957 р. з підписанням Римського договору було створено Європейський економічний союз. Тим самим було підтверджено ідею Р. Куденхова-Калергі про пріоритетність економічних аспектів європейського єднання. В умовах біполярного світу часів холодної війни Куденхов-Калергі вітав пропозицію американського президента Джона Кеннеді, який в 1962 р. запропонував атлантичне партнерство об'єднаній Європі за умов усунення суперництва між союзниками США шляхом врахування їхніх прав на ухвалення спільних рішень.

Народні повстання 1956 р. у Польщі та Угорщині, пражська весна 1968 р. давали підстави для оптимізму щодо відновлення єдності Західної та Східної Європи. Р. Куденхов-Калергі висловлював стурбованість виникненням в 1959-1960 р. малої зони вільної торгівлі – Європейської асоціації вільної торгівлі на чолі з Великою Британією. Адже це могло уповільнити темп західноєвропейської інтеграції. В грудні 1956 р. після поразки народного повстання в Угорщині Куденхов-Калергі склав з себе обов'язки почесного голови Європейського Руху. Він був незадоволений загальною пасивною реакцією Заходу на події на Сході Європи.

Тому Р. Куденхов-Калергі виступав за вільний від мита експорт за єдиних мит на всі західноєвропейські товари. Реальний процес поглиблення

європейської інтеграції паралельно вимагав одночасного розширення європейської родини. Згадаємо, що граф відразу після Першої світової війни не вважав за доцільне вступ Великої Британії до майбутньої Пан'Європи. Але ситуація радикально змінилась після Другої світової війни і особливо внаслідок перших реальних успіхів європейської інтеграції у 50-60-ті рр. ХХ ст. Здавалось, що поступово починає реалізуватись концепція Куденхова-Калергі про формування Пан'Європи. Адже 9 серпня 1961 р. Велика Британія подала заяву на вступ до ЄЕС. 10 серпня 1961 р. заявку на вступ до ЄЕС подала Данія, а 30 квітня 1962 р. Норвегія, 12 грудня 1961 р. Австрія, 15 грудня 1961 р. Швеція, 18 травня 1962 р. Португалія подали пропозиції підписати з ЄЕС угоди про асоційоване членство [18, с.124].

У 1963 р., коли французький президент Ш. де Голль наклав вето на вступ Великої Британії, Куденхов-Калергі вважав, що це рішення сприятиме структурному вирівнюванню розвитку економік країн Європейського Економічного Союзу. Він не поділяв антиєвропейські настрої щодо райдужних перспектив європейської інтеграції, яка мала стандартизувати високий рівень життя. Майбутнє залежить від перемоги принципу неухильного просування вперед процесу європейської інтеграції [12, с.144].

Восени 1965 р. сімдесяти однорічний Р. Куденхов-Калергі відійшов від активної громадської роботи, проте він продовжував цікавитись політичним життям Європи і світу. Оскільки в реальному житті європейська інтеграції розвивалась за принципами інституціонального підходу з окремими елементами ідей функціоналістів, Р. Куденхов-Калергі погоджувався з тим, що своєрідний перехідний етап у становленні Європейського Співтовариства має спиратись на удосконалення передусім ринкових механізмів регулювання ринкових відносин. Саме це мало підвищити рівень конкурентної спроможності ЄЕС на світовій арені. А завдяки цьому мала шанс реалізуватись рання мрія Р. Куденхова-Калергі, яка стосувалась перетворення Європи на потужний центр сили в світі.

На думку Р.Куденхова-Калергі створення 1 липня 1967 р. Європейської комісії Європейського співтовариства шістьох країн (ЄЕС, Об'єднання вугілля і сталі, Євроатом) є свідченням перемоги компромісної тенденції, яка поєднувала ідеї функціоналістів щодо об'єднання європейських інституцій та ідеї федералістів, адже Європейська комісія стала першим у зародку федералістським наднаціональним органом виконавчої влади, про яку в проектах Пан'Європи 20-30-х рр. ХХ ст. навіть не наважились посправжньому мріяти.

Незважаючи на свій поважний вік, Р. Куденхов-Калергі продовжував слідкувати за актуальними політичними подіями. Він вітав дозвіл австрійського уряду на повернення 1966 р. до Відня наступника престолу Отто фон Габсбурга. Ідея формування європейської республіки в його уявленні не суперечила наявності традицій конституційних монархій у низці європейських країн. Р. Куденхов-Калергі загалом позитивно поставився до періоду розрядки міжнародної напруженості, яка відкривала можливість для розмивання залізної завіси. Свідченням цього, на думку Р.Куденхова-Калергі стало налагодження міждержавних відносин між Західною та Східною Німеччиною. Граф вітав початок 30 червня 1970 р. переговорів про вступ до ЄЕС Великої Британії, Данії, Ірландії.

Крім того, переконання Р. Куденхова-Калергі щодо потреби формування економічного та валютного союзу Пан'Європи почали реалізовуватись із березня 1970 р., коли Європейська Комісія схвалила Меморандум Колонна, на той час італійського комісара з питань промисловості «сприяти взаємопроникненню європейської промисловості, необхідного як для зміцнення основ економічної єдності Західної Європи, так і для здійснення її політики економічної експансії, спрямованої на досягнення незалежності від великих зовнішніх партнерів» [18, с.154].

У 1971 р. Рада ЄЕС ухвалила рішення про поетапне здійснення проекту створення економічного і валютного союзу як своєрідного апогею європейського інтеграційного процесу, які врешті мали трансформувати ЄЕС

на справжній Європейський Союз. При цьому національні уряди сприймали лише ті кроки до федералізації Європи, які не вважали надмірними. 22 січня 1972 р. у Брюсселі було підписано Договори про вступ до ЄЕС Великої Британії, Ірландії та Данії. У квітні 1972 р. у Флоренції було засновано Європейський університет. Поповнення європейської еліти, яка політично прихильно налаштована до питань інтеграції, стало реальністю. Надійний економічний фундамент цьому процесу, як це і прогнозував на початку 20-х рр. ХХ ст. Р. Куденхов-Калергі, створило ефективне функціонування по своїй суті пан'європейського Спільного ринку.

Р. Куденхов-Калергі помер 27 липня 1972 р. в австрійському містечку Штрусс, але він ще став свідком розпочатих у січні того року успішних переговорів про вступ до ЄЕС Великої Британії, Данії та Ірландії. Водночас він попереджав, що непідготовлене розширення може не лише ускладнити пошук порозуміння в середині ЄЕС, а й перешкоджати концентрації зусиль на удосконаленні механізмів інтеграції та підвищенні ефективності всіх європейських інститутів в цілому.

У березні 1974 р. на засіданні Європейської Ради у Фонтенбло було реалізовано одну з ідей Р. Куденхова-Калергі, пов'язану зі створенням Комітету громадян Європи, покликаною активізувати участь громадян європейських країн у процесі будівництва єдиної Європи, зокрема, у вивченні питань можливості запровадження європейського громадянства [18, с.199]. Принципи, за які все життя боровся Р.Куденхов-Калергі, втілені в життя: форма європейської конфедерації створена, настав час наповнення її історичним змістом. Однак це не означає, що зміни, які інтеграція впровадила в життя, є незворотними. У 2003 р. виповнилось вісімдесят років з часу публікації (1923 р.) маніфесту «Пан'Європи». За цей час була фактично реалізована його мрія про створення об'єднаної Європи на засадах «політичного і економічного співробітництва всіх держав від Польщі до Португалії» [5, с.3].

Водночас це дало підстави знову звернутись до політичної спадщини Р. Куденхова-Калергі, який попереджав нащадків, що немає підстав спочивати на лаврах від успіхів у єднанні народів Європи. Адже за мету формування Європейської Федерації слід боротись наполегливо та послідовно. Навіть у несприятливих умовах, коли кожний компромісний відступ на один крок має бути підготовкою для просування в перед на декілька кроків.

Список використаних джерел та літератури

1. Борко Ю. А. От европейской идеи – к единой Европе / Ю. А. Борко. – М., 2003.
2. Gehler Michael. Der lange Weg nach Europa. Österreich vom Ende der Monarchie bis zur EU / Michael Gehler. – Innsbruck, 2002.
3. Gehler Michael. Der lange Weg nach Europa. Österreich von Paneuropa bis zum EU. Dokumente / Michael Gehler. – Wien, 2002.
4. Coudenhove-Kalergi Richard. Paneuropa. Ein Vorschlag / Richard Coudenhove-Kalergi // Neue Freie Presse. –1922. – 17 November.
5. Coudenhove-Kalergi Richard. Paneuropa und Österreich / Richard Coudenhove-Kalergi // Neue Freie Presse. –1925. – 25 April.
6. Coudenhove-Kalergi Richard. Der europäische Geist / Richard Coudenhove-Kalergi // Neue Freie Presse. –1935. – 18 Mai.
7. Coudenhove-Kalergi Richard. Über Österreichs Sendung / Richard Coudenhove-Kalergi // Neue Freie Presse. –1935. – 20 Dezember.
8. Coudenhove-Kalergi Richard. Über die europäische Mission der Frau / Richard Coudenhove-Kalergi // Neue Freie Presse. –1936. – 24 Januar.
9. Coudenhove-Kalergi Richard. Die Judenfrage / Richard Coudenhove-Kalergi // Neue Freie Presse. –1937. – 19 Dezember.
10. Coudenhove-Kalergi Richard. Der Kampf um Europa. Aus meinem Leben / Richard Coudenhove-Kalergi. – Zürich-Wien, 1949.
11. Coudenhove-Kalergi Richard. Geschichte der Paneuropabewegung 1922–1962 / Richard Coudenhove-Kalergi. – Basel, 1962.

12. Coudenhove-Kalergi Richard. Ein Leben für Europa. Meine Lebenserinnerungen / Richard Coudenhove-Kalergi. – Köln-Bonn, 1966.
13. Fischer Ernst. Coudenchove, Hitler&Co // Arbeiter Zeitung. – 1931. – 25 December.
14. Paneuropa. – 1931. – № 7.
15. Кремлёв С. Россия и Германия: путь к пакту / С. Кремлёв. – М., 2004.
16. Историческая наука в XX веке. – М., 2003.
17. Кіндер Г., Хільгеман В. Всесвітня історія / Г. Кіндер, В. Хільгеман. – К., 2001.
18. Копійка В., Шинкаренко Т. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. Копійка, Т. Шинкаренко. – К., 2001.
19. Wielfried Loth. Der Weg nach Europa – Geschichte der europäischen Integration 1935–1957 / Loth Wielfried. – Göttingen. – 1996.
20. Чубарьян А. О. Советское руководство и некоторые вопросы европейской интеграции в начале 50-х годов / А. О. Чубарьян // История европейской интеграции (1945–1994). – М., 1995.
21. Шемятенков В. Г. Европейская интеграция / В. Г. Шемятенков. – М., 2003.

**PAN' EUROPE OF RICHARD KUDENHOV-KALERGI AND
ESTABLISHMENT OF PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION**

The article is devoted to activity of Austrian politics of Richard Kudenhov-Kalergi in the process of launching European integration. In a period between First world war and Second world war of Kudenhov-Kalergi initiated creation of Pan' Europe project of the motion called to bring the peace and partnership to Europe. At the life of Kudenhov-Kalergi there is a lucky enough to see the first results of realization of his idea of forming of the «United State of Europe». Political biography of Kudenhov-Kalergi shows a role of personality in the history of European integration.

Keywords: *Kudenhov-Kalergi, Pan' Europe, European integration, United State of Europe.*

«ПАН'ЕВРОПА» РИХАРДА КУДЕНХОВА-КАЛЕРГИ И НАЧАЛО ПРОЦЕССУ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

В статье рассматривается роль австрийского политика Рихарда Куденхова-Калерги в начале процесса европейской интеграции. В период между Первой и Второй мировыми войнами Куденхов-Калерги инициировал создание «Панъевропейского движения», призванного принести Европе мир и сотрудничество. При жизни Куденхову-Калерги посчастливилось увидеть первые результаты реализации его идеи формирования «Соединенных Штатов Европы». Политическая биография Куденхова-Калерги демонстрирует роль личности в истории европейской интеграции.

Ключевые слова: *Куденхов-Калерги, Панъевропа, европейская интеграция, Соединенные Штаты Европы.*

Євгеній Сафар'янс
Аспірант,
Інститут історії України НАНУ

АВСТРІЯ У СКЛАДІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті досліджуються особливості австрійської діяльності в складі ЄС з часу входження Австрії в Європейський Союз і по сьогоднішній день. Проаналізовано причини інтеграції Австрії до ЄС. Показаний процес головування Австрії в Раді ЄС. Досліджено проблему австрійського євроскептицизму та процес зміни цих поглядів в наш час.

Ключові слова: Австрія, діяльність, Європейський Союз, інтеграція, нейтралітет.

Вступ Австрії до ЄС був рішенням, яке змінило усю подальшу долю Австрійської Республіки. Її діяльність в складі Європейського Співтовариства є досить активною і масштабною. Вже більше двадцяти років Австрії та ЄС вдається взаємодіяти на досить вигідних умовах. Окремо варто згадати роль австрійських політиків в прийнятті доленосних рішень, які кардинально змінили і сам Європейський Союз: створення монетарного союзу, розширення на Схід, оформлення нових засад європейської енергетичної політики. Тепер можна з упевненістю сказати, що після вступу до ЄС відбувся переломний момент, після якого вдалося забезпечити процвітання Австрійської Республіки, але тоді – на початку 1990-х років – рішення приєднатися до європейської сім'ї було досить нелегким.

Історіографія з досліджуваної теми охоплює період кінця ХХ – поч. ХХІ століття. Особлива увага приділяється німецькомовним та англомовним авторам, зокрема важливе значення мають праці Антона Пелінки [1], Арнольда Супана [2], Гюнтера Хаузера [3], Гюнтера Бішофа [4], Вольфгана Шюсселя [5] та Урсули Пласнік [6], хоча праці двох останніх авторів в окремих випадках можна використовувати і як джерело, оскільки вони були безпосередніми учасниками подій (Вольфганг Шюссель був Федеральним

канцлером Австрії з 7 червня 2000 року до 11 січня 2007 року, а Урсула Пласнік – Міністр закордонних справ Австрії з 20 жовтня 2004 року по 2 грудня 2008 року). Багато уваги в цих публікаціях приділено питанням вступу Австрії до Європейського Союзу та особливостям австрійського головування в ЄС 1998 та 2006 років.

Досить ґрунтовною є російськомовна праця колективу авторів Інституту Європи РАН під редакцією В.Я. Швейцера [7]. Цікава вона тим, що висвітлює позицію російських науковців щодо питання розвитку держав Альпійського регіону на сучасному етапі. Особливе значення це має в контексті останніх подій.

Не оминають і україномовні праці питання інтеграції Австрійської Республіки до складу Європейського Союзу. С.В. Віднянський, О.М. Горенко, А.Ю. Мартинов, В.В. Піскіжова – колектив авторів Інституту Історії України НАН України випустили зручну анотовану історичну хроніку міжнародних відносин, розділивши її на дві частини: з 1991 по 2003 [8] та з 2004 по 2007 [9]. Питання «залишкового» та постійного нейтралітету, а також інтеграція Австрії до ЄС розглядається в кандидатській дисертації Вдовенко В. М. [10].

Не оминула наша увага і електронних ресурсів, які були представлені переважно публікаціями чотирьох електронних видань: new-garbage.com [11], espreso.tv [12], censor.net.ua [13] та segodnya.ua [14].

Досить необхідною на сьогоднішній день є потреба врахувати усі досягнення зарубіжної та вітчизняної історичної науки, саме тому автор ставить за мету: проаналізувати діяльність Австрійської Республіки в складі Європейського Союзу. З огляду на поставлену мету, автор визначив такі дослідницькі завдання: дослідити особливості процесу інтеграції Австрії до ЄС, а також визначити специфіку австрійського головування в Раді ЄС.

До активних процесів були задіяні країни Європи після розпаду Радянського Союзу. В цей час – з 1991 по 1994 роки – відбувалась активна трансформація європейської системи безпеки: з'явилася можливість для

функціонування в ній нейтральних та позаблокових країн. Паралельно з цими подіями, в австрійській зовнішній політиці відбувся перехід від повного до вибіркового нейтралітету. Відень на перший план висуває необхідність повної інтеграції до європейського співтовариства. З часу розпаду Радянського Союзу та Югославії в Австрійській Республіці відбувалося постійне балансування між двома позиціями: дотримання політики нейтралітету та приєднання до НАТО [2, с.165].

Європейська спільнота змінила власне законодавство для участі в складі ЄС нейтральних та позаблокових країн. Такі країни отримали можливість приймати повномасштабну участь в економічних союзах (ЄС) та в системі загальноєвропейської безпеки (ОБСЄ). Проте такий статус виявився несумісним з членством в НАТО через принцип колективної оборони. Нейтральні та позаблокові країни змогли брати участь у миротворчих операціях під егідою міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ) на рівні гуманітарної, санітарної, технічної допомоги, а позаблокові держави – на рівні військової допомоги [10, с.5].

Цікавою є точка зору політолога Антона Пелінкі стосовно австрійського «обмеженого» або «залишкового нейтралітету». Він стверджує, що це свого роду «вигадка»: доки європейська спільна зовнішня політика і політика безпеки буде залишатися слаборозвиненою, Австрія зможе жити з цією «вигадкою» [1, с.151].

Після того, як Угода про Європейський економічний простір була підписана 2 травня 1992 року, єдиною ціллю для Австрійської Республіки стало повне членство в ЄС. Через рік – 1 січня 1994 року – угода про ЄЕП була ратифікована. Наприкінці 1992 –поч. 1993 року в Едінбурзі розпочалися переговори про приєднання до ЄС Австрії, Швеції та Фінляндії, хоча з Австрійською Республікою переговори почалися аж з 1 лютого 1993 року [6, С.62]. На національному Референдумі 12 червня 1994 року 66.6% австрійців підтримали рішення про приєднання до ЄС. Цих дві третини більшості – результат активної соціальної та політичної мобілізації суспільства, в якій

діюча влада та ЗМІ відіграли не останню роль. 24 липня 1994 року було підписано Угоду про приєднання Австрії до ЄС. Австрійська Республіка 1 січня 1995 року приєдналася до Європейського Союзу. Також були прийняті положення про «Загальну зовнішню політику та політику безпеки». Трохи пізніше – після Лісабонської угоди – Австрія прийняла пункти «Європейської безпеки і політики оборони» [3].

Ставши частиною поглиблених європейських політичних, військових та економічних інтеграційних процесів, офіційний Відень перебудував свою зовнішню політику, узгодивши її з Брюсселем. Австрія перейшла до повної економічної та політичної інтеграції з Західною Європою, проте так повністю і не узгодивши свою політику безпеки з «атлантичним співтовариством». Після приєднання до ЄС Австрійська Республіка втратила свій міжнародний посередницький статус часів «холодної війни», що дало можливість говорити про кінець «австрійської винятковості» [4, с.16].

Вступ Австрії до ЄС в 1995 році започаткував новий етап динамічного процесу європейської інтеграції. Австрійська Республіка швидко утвердилася в статусі рівноправного партнера поряд з п'ятнадцятьма іншими державами в цьому амбіційному проекті – задовго до того, як ЄС почав контролювати свій внутрішній і зовнішній вигляд. В другій половині 1990-х років австрійська зовнішня політика пройшла через період навчання, глибокої переорієнтації та адаптації, такий собі прискорений курс «розширеної глобалізації». В цей період самоствердження австрійці були змушені забути концепцію «ООН+біполярний світ» і пристосуватися до стандарту «ЄС+ООН+біполярний світ». В цій ситуації активну роль грав публічний контроль з боку громадськості, що примушувало керівництво бути невпевненими в собі, а також часто вдаватися до популізму [6, с.57].

У внутрішній політиці австрійці активно готувалися до дострокових парламентських виборів, які були проведені 17 грудня 1995 року: соціал-демократи зберегли перше місце, друге – Народна партія, а на третьому закріпилась Партія свободи Й. Хайдера та Партія зелених. Урядова коаліція

соціал-демократів та Народної партії на чолі з Ф.Враніцьким збереглась згідно з домовленістю від 13 жовтня 1995 року. В той же час на міжнародній арені активно зростає авторитет Австрійської Республіки. 17 липня 1996 року до Відня відбувся візит федерального канцлера Німеччини Г. Коля. В процесі переговорів була узгоджена спільна позиція щодо реформування Маастрихтського договору, пізніше був підписаний Амстердамський договір. 13 жовтня 1996 року австрійці вперше обирали депутатів Європейського парламенту. Несподівану перемогу святкувала Партія свободи Й. Хайдера. Продовжує зростати статус Австрії в міжнародних структурах: 6 березня 1997 року колишній канцлер Австрії Ф. Враніцький очолює місію ОБСЄ до Албанії. А вже 1 липня 1997 року Австрія приєднується до Шенгенських угод [8, с.321].

З 1 липня по 31 грудня 1998 року Австрійська Республіка вперше головує в структурах Європейського Союзу. Відбулося перше «хрещення» Австрійської Республіки в сфері управління Європейським Співтовариством, а також розуміння усіх процедур, інституцій та процесів, які відбуваються на теренах Європи. Австрійському головуванню передував тривалий процес планування і підготовки: в 1996 році при МЗС був створений спеціальний Виконавчий секретаріат з організації головування в Євросоюзі. Ним керувала Б. Ферреро-Вальднер. До липня 1998 року була розроблена спеціальна програма «Загальна справа», яка була запропонована Раді міністрів ЄС та пленуму Європарламенту. В. Кліма, в якості голови Ради міністрів ЄС, визначив п'ять основних проблем: введення єдиної валюти євро, вирішення проблеми зайнятості, захист довкілля, забезпечення безпеки в країнах ЄС, розширення Євросоюзу [7, с.102].

Варто відзначити і підвищену організаційну активність австрійців в ЄС в період першого головування Австрії. У другій половині 1998 в самій Австрії відбулося 146 різних заходів; 43 засідання пройшли в рамках Ради міністрів ЄС; міністри Співтовариства провели 8 неформальних зустрічей і 3

конференції в розширеному складі. Координувався цей процес «віденським штабом», де співпрацювало 500 осіб [5, с.9].

Головною темою для обговорень на зустрічі в Зальцбурзі (5-6 вересня) стала політична та економічна криза в Росії. Також було розпочато діалог з шістьма новими демократіями Східної Європи про приєднання до ЄС. Варто зазначити, що саме діяльність Австрії послужила активним стимулом до подальшого розширення ЄС [6, с.73].

Міністр закордонних справ, а пізніше федеральний канцлер Австрії Вольфганг Шюссель так казав про перше австрійське головування в ЄС: «У період головування найбільш чітко проявляється нове положення нашої країни в європейській політиці, ми починаємо грати ключову роль в її формуванні» [5, с.9].

В. Шюссель доклав максимальних зусиль до того, щоб нові східноєвропейські демократії приєдналися до ЄС. Але саме на його урядування припав найтяжчий період в дипломатичній історії сучасної Австрії: суперечка з Чехією, пов'язана з Тамелінською АЕС, зіткнення політичних інтересів з більшістю країн-учасників відносно прийняття Туреччини до ЄС та дипломатичний конфлікт 1999–2000 років. Атомна електростанція поблизу села Темелін в Чехії є досить ненадійною, а витік радіоактивних речовин відбувався там не один раз, що стало приводом до постійних акцій протесту австрійської Партії зелених [11]. Цікавою також є різко негативна позиція Австрійської Республіки стосовно прийняття Туреччини в якості країни-учасниці ЄС. В наш час досить складним питанням є невизнання Туреччиною геноциду вірмен 1915 року, що також зменшує її можливості членства в складі Європейського Союзу [12]. Дипломатичний конфлікт 1999-2000 років пов'язаний з тим, що після парламентських виборів в Австрії, які відбулися 3 жовтня 1999 року, лідер Народної партії Вольфганг Шюссель вирішив сформувати коаліцію з Партією свободи, що одразу викликало різку критику з боку Європи (Йорг Хайдер – лідер Партії свободи – прославився своїми неонацистським поглядами).

Держави ЄС ввели санкції проти Австрійської Республіки. Лише на початку вересня 2000 року санкції були визнані «контрпродуктивними», а 18 вересня канцлер В. Шюссель привітав рішення Європейської комісії скасувати політичні санкції проти Австрії.

З 1 січня 1999 року Австрія приєдналася до Монетарного Союзу. Це позитивно вплинуло на економіку країни. В 2002 році в Австрійській Республіці відбулися нові відчутні політичні зміни. 9 вересня Канцлер Австрії В. Шюссель заявив про відставку уряду, було проведено переговори щодо призначення дострокових парламентських виборів. В цьому контексті доволі цікавою виявилася подія, яка відбулася 21 вересня: Й. Хайдер знову став лідером АПС, відбулося зміцнення позицій ультраправих напередодні виборів. А вже 24 листопада відбулися дострокові вибори до парламенту Австрії. За їхнім результатом В. Шюссель знову сформував коаліцію з АПС [8, с.321–322].

З 1 січня по 30 червня 2006 року Австрія вдруге головувала в ЄС. Основним завданням стало вироблення спільної енергетичної стратегії Європейського Союзу [9, с.37]. Друга каденція Австрійської Республіки була затьмарена політичною кризою в ЄС, яка була пов'язана з відмовою Франції та Нідерландів підтримати проект Європейської Конституції. Для того, щоб скоординувати спільні дії з Фінляндією (яка мала головувати наступною), канцлер Австрії В. Шюссель ще у вересні 2005 року відвідав з коротким робочим візитом Хельсінкі. Була розроблена спільна робоча програма на 2006 рік: розвиток економічного зростання і зайнятості населення; забезпечення і подальший розвиток європейської моделі життя; зміцнення ролі ЄС у світі; підтримання довіри громадян Європи до проекту Конституції ЄС.

Важливим було визначено і питання енергозбереження, зменшення залежності ЄС від поставок нафти з країн третього світу та газу з Росії (це було пов'язано з тим, що каденція Австрії припала на «газові війни» 2006 року між Україною та Росією). На сесії ЄС міністр економіки Австрії А.

Бартенштайн закликав до швидкого нарощування європейських інвестицій в енергетичну інфраструктуру і зміцнення співпраці країн ЄС в цьому питанні. А В. Шюссель в січні 2006 року на сесії Європарламенту звернув увагу депутатів на необхідності формування глобальної енергетичної політики ЄС [7, с.106].

Багато австрійських політиків відіграли велику роль в справі розбудови ЄС: Франц Фішлер, Беніта Ферреро-Вальднер, Ганс Свобода та Отмар Карас.

З 1995 року Австрія мала в своєму розпорядженні одне з місць членів Єврокомісії. З 1995 по 2005 роки на посту комісара ЄС з питань сільськогосподарської політики та риболовлі працював Франц Фішлер, колишній міністр сільського господарства Австрії. Саме він став ініціатором реформи європейського сільськогосподарського ринку, схваленої в червні 2003 року на засіданні Ради міністрів ЄС в Люксембурзі. З липня 2005 року займала зовнішньополітичне відомство Євросоюзу Беніта Ферреро-Вальднер, вона приймала найактивнішу участь в усіх зовнішньополітичних акціях ЄС.

Цікавими є також результати виборів до Європейського парламенту. В період з 1996 по 2004 роки на виборах до ЄП майже на 23% скоротилася активність виборців; приблизно третя частина обраних депутатів відноситься до «євроскептиків» (вважають, що від євроінтеграції більше шкоди, ніж користі). На євровиборах 2004 та 2009 років неочікуваного успіху досяг рух «За справжній контроль в Брюсселі», сама назва якого свідчить про невдоволення більшості політикою Брюсселя. Австрійські «євроскептики» себе активно проявили і в процесі ратифікації Лісабонської угоди. В квітні 2008 року в Австрії була створена організація «Врятуйте Австрію», яка вимагала проведення всенародного референдуму щодо ратифікації Лісабонської угоди. За результатами соціопитування більше 60% австрійців виступали за референдум, але, незважаючи на це, 9 квітня 2008 року Національною Радою Лісабонська угода була ратифікована [7, с.112–113]. Протягом наступних років позиція багатьох представників Австрії змінилась досить кардинально: так позиція канцлера Австрії Вернера Файмана

змінилася з 2008 по 2012 роки від «євроскептика» до головного захисника ідеї євроінтеграції [6, с.83].

Офіційна позиція Австрії стосовно надання кредиту Греції виражалася в тому, що уряд Алексіса Ціпраса має погодитися на умови Брюсселю. Міністр фінансів Австрії Ханс Шеллінг заявив, що Європа практично не постраждає у разі виходу Греції з Єврозони. Але пізніше Федеральний канцлер Австрії В. Файман заявив, що є шанс в досягненні порозуміння між Афінами та кредиторами, а тому його необхідно використати. Міністр фінансів Австрії також попереджав, що у випадку продовження Ціпрасом переговорів з Москвою про зняття продуктового ембарго, Греція порушить зовнішньополітичну лінію ЄС. Ханс Йорг Шеллінг підкреслив, що Греція не має права в односторонньому порядку домовлятися з РФ [13].

В січні 2015 року Австрія відсвяткувала свій 20-річний ювілей вступу до ЄС. І хоча зараз країна вважається однією з найзаможніших в Європі, два десятиліття тому рішення приєднатися до європейської сім'ї їй далось нелегко [14].

На нашу думку, діяльність Австрійської Республіки в складі Європейського Союзу є досить активною і взаємовигідною. За двадцять років перебування в складі європейської сім'ї в Австрії відбувся відчутний економічний підйом. В той же час активність австрійських політиків забезпечила Європейський Союз рядом реформ, більш того, австрійці доклали зусиль до розширення ЄС. Австрійська Республіка стала однією з найбільш успішних країн світу.

Список використаних джерел та літератури

1. Pelinka A. Nach der Windstille: Eine politische Autobiografie / A. Pelinka. – Wien, Braumüller Lesethek, 2009. – 240 S.
2. Suppan A. Austria and Eastern Europe in the Post-Cold War Context: Between the Opening of the Iron Curtain and a New Nation-Building Process in Eastern Europe / A. Suppan / Austria's International Position after the End of the

Cold War // Contemporary Austrian studies. – Vol. 22. – New Orleans, 2013. – P. 143–167.

3. ESDP and Austria: Security policy between engagement and neutrality / Gunther Hauser. – New Brunswick (N.J.), London : Transaction Pb., 2006. – P. 207–245.

4. Bischof G. Of Dwarfs and Giants: From Cold War Mediator to Bad Boy of Europe—Austria and the U.S. in the Transatlantic Arena (1990–2013) / G. Bischof / Austria's International Position after the End of the Cold War // Contemporary Austrian studies. – Vol. 22. – New Orleans, 2013. – P. 13–52.

5. Schüssel W. Schwerpunkte der österreichischen Präsidentschaft / W. Schüssel // Europäische Rundschau. – Wien, 1998. – № 2. – S. 9–16.

6. Plassnik U. On the Road to a Modern Identity: Austria's Foreign Policy Agenda from the Cold War to the European Union / U. Plassnik / Austria's International Position after the End of the Cold War // Contemporary Austrian studies. – Vol. 22. – New Orleans, 2013. – P.55–95.

7. Государства Альпийского региона и страны Бенилюкс в меняющейся Европе / под ред. В.Я. Швейцера. – М. : «Весь Мир», 2009. – 544 с.

8. Зовнішня політика України в умовах глобалізації (1991–2003). – К. : Генеза, 2004. – 616 с.

9. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (2004–2007). Авторський колектив: С. В. Віднянський, О. М. Горенко, А. Ю. Мартинов (відповідальний редактор), В. В. Піскіжова. – К. : Інститут Історії України НАН України, 2014. – 394 с.

10. Вдовенко В. М. Політика нейтралітету і позаблоковості в сучасній архітектурі європейської безпеки : автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. / В. М. Вдовенко. – К., 2006. – 22 с.

11. Прага: австрийцям не нравится АЭС "Темелин". – Экология. Отходы. Мусор. Выбросы. Утилизация. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.new-garbage.com/?id=1889&page=135&part=16>

Оновлено:19.08.2015.

12. Туреччина відізвала посла з Австрії через визнання геноциду вірмен. – Espresso tv. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espresso.tv/news/2015/04/23/turechchyna_posvarylas_z_avstriyeyu_cherez_v_uznannya_podiy_1915_roku_henocydrom_virmen Оновлено:19.08.2015.

13. Австрия пригрозила Греции проблемами из-за дружбы с Россией. – Цензор. Нет. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/331878/avstriya_prigrozila_gretsii_probleмами_izza_drujby_s_rossieyi Оновлено:19.08.2015.

13. Життя в ЄС: батьківщина Моцарта постійно балансує між інтересами сходу і заходу. – Сегодня. ua. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/life/stories/zhizn-v-es-rodina-mocarta-postoyanno-balansiruet-mezhdu-interesami-vostoka-i-zapada-568804.html> Оновлено:19.08.2015.

AUSTRIA IN THE EUROPEAN UNION

The article deals with the peculiarities of Austrian activity as part of the EU since the entry of Austria into the European Union to today. The reasons of the integration of Austria to the EU are analyzed in the paper. The Austrian presidency process of the EU Council is considered in the article. The paper is devoted to the problem of Austrian euroscepticism and the process of changing these views in our time.

Keywords: *Austria, activity, European Union, integration, neutrality.*

АВСТРИЯ В СОСТАВЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

В статье исследуются особенности австрийской деятельности в составе ЕС с момента вхождения Австрии в Европейский Союз и по сегодняшний день. Проанализированы причины интеграции Австрии в ЕС. Показан процесс председательства Австрии в Совете ЕС. Исследована проблема австрийского евроскептицизма и процесс изменения этих взглядов в наше время.

Ключевые слова: *Австрия, деятельность, Европейский Союз, интеграция, нейтралитет.*

Богдана Сипко

*Кандидат історичних наук, асистент,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

**«ЄВРОПА ЄВРОПЕЙСЬКА» У ВІЗІІ ШАРЛЯ ДЕ ГОЛЛЯ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНОГРАМ ОФІЦІЙНИХ ВИСТУПІВ)**

У статті на основі фонограм офіційних виступів Шарля де Голля розглянуто погляди цього військово-політичного діяча на інтеграційні процеси у Західній Європі. «Європейську Європу» розглянуто у чотирьох основних ракурсах: національне питання, економіка, система безпеки й оборони і принцип керівництва цим об'єднанням. З метою простежити дієвість концепції де Голля, проаналізовано шляхи й особливості реалізації елементів цієї програми на практиці у 1958–1968 рр.

***Ключові слова:** Шарль де Голль, Франція, П'ята Республіка, європейська інтеграція, фонограми.*

Шарль де Голль (1890 – 1970) без сумніву одна з найяскравіших постатей не лише французької, а й світової історії ХХ ст. Саме цей діяч свого часу очолив «Вільну Францію», до 1946 р. керував діяльністю Тимчасового уряду Франції, став творцем режиму П'ятої Республіки та ідейним натхненником суспільно-політичної течії голлізму, яка досі є однією з найпотужніших у Французькій Республіці. В очах співвітчизників де Голль завжди залишався насамперед талановитим військовим, про що промовисто свідчить той факт, що навіть у 1959–1969 рр., коли він перебував на посту Президента Республіки, найпоширенішим звертанням до нього журналістів було не «Мій Президенте», а – «Мій Генерале». Сам же Шарль де Голль про себе говорив: «З того моменту, відколи я Француз, я і Європець» [1]. Вже з цих слів стає зрозуміло, що де Голль осмислював і співставляв поняття «Франції» та «Європи». Концептуальне бачення Ш. де Голлем «майбутнього Європи» і є предметом цієї статті.

Ми ставимо перед собою наступні завдання:

– проаналізувати суть концепції «єдиної Європи» (або як її ще називають «Європи вітчизн» Ш. де Голля);

– на основі аналізу фонограм виступів де Голля обґрунтувати правильність вживання на означення вищезгаданої концепції терміну «європейська Європа»;

– охарактеризувати місце на політичній шахівниці світу, яке де Голль відводив об'єднаній Європі;

– розглянути, наскільки де Голлю після приходу до влади у 1958 р. вдалося втілити власну концепцію в життя.

В основу статті покладено доволі своєрідну джерельну базу, а саме – фонограми виступів Шарля де Голля. До вибору власне цих джерел спонукали два аргументи: по-перше, вони дають можливість прослідкувати зміну бачення де Голлем своєї концепції, а по-друге, будучи транскрибованими французькою мовою, є маловідомими україномовному читачу. Для введення інформації із фонограм у ширший контекст було використано синтетичні праці Жана-Батіста Дюрозеля [2], Генрі Кіссінджера [3] і В'ячеслава Шилова [4].

Аналізуючи постать Шарля де Голля, варто пам'ятати, що він був дуже своєрідною людиною і не комплексував із цього приводу, показовою була його заява напередодні президентських виборів 1965 р., коли він відмовився від запропонованого йому 2-годинного телефіру, виголосивши: *«Я відмовляюся бути таким кандидатом, як інші»* [1]. Аналогічно він виголошував свої міркування і щодо облаштування Європи, не сильно переймаючись тим, що його слова можуть комусь не сподобатися.

Перш ніж перейти до аналізу концепції де Голля, доцільно насамперед усунути термінологічну плутанину, пов'язану із найкоректнішою назвою концепції Європи, запропонованої Ш. де Голлем. Серед науковців немає одностайного визначення: Генрі Кіссінджер пише про «Європу з окремих держав» [3, с.557], Жан-Батіст говорив про «Європу держав» [2, с.609], а Валерій Копійка пропонує назву концепції де Голля – «європейська Європа»

[5, с.115]. Щоби розв'язати дилему, звернемося до виступів самого де Голля. Під час прес-конференції у травні 1962 р. французький президент наголосив, що *«ніколи не говорив про Європу вітчизн»*[6], хоча власне цей термін йому приписували як сучасники, так і історики та політологи. Із липневого звернення 1964 р. стає зрозумілим, що цей політик говорив насамперед про *«європейську Європу»*: *«Європа, яку потрібно створити, це Європа європейська. Європейська, це означає, що вона повинна існувати самостійно і для себе, і що на світовій арені вона повинна вести свою, незалежну політику...»* [7]. Відзначимо, що В. Шілов також використовував термін *«європейська Європа»*[4, с.177–205].

Постає питання про географічні рамки Європи, згідно уявлень пана де Голля. Питання, на перший погляд, елементарне. Здається, достатньо прослухати фонограму його прес-конференції від 12 листопада 1953 року, щоби знайти там наступне визначення: *«Я добре знав, що Європа простягалася від Гібралтару до Уралу»* [8], чи взяти до уваги його заклик встановити *«від Атлантики до Уралу режим розрядки, згоди та співпраці»* [9], виголошений у рамках візиту до Польщі у 1967 році. Однак, глибший аналіз показує, що не все так однозначно. Говорячи про *Європейське економічне співтовариство (ЄЕС)* у складі Франції, ФРН, Італії та країн Бенілюксу, де Голль назвав його прикладом того, як *«факт географічний став фактом економічним»* [1], що мало би означати, що європейське об'єднання повинне мати за основу не лише геополітичний, а й економічний фактори. У своїх виступах Шарль де Голль неодноразово наголошував, що шість вищезгаданих держав мають *«схожу природу»*, що є підставою для успішної інтеграції. Зі зрозумілих політичних причин до системи *«європейської Європи»* не залучалися країни Центрально-Східної Європи. Натомість специфічним було виключення із цих процесів Скандинавських країн та Великобританії: *«їхні інтереси в своїй основі відмінні від інтересів континентальних держав...»* [10]. Виступаючи проти приєднання до ЄЕС Великобританії, пан генерал найчастіше використовував наступні аргументи:

по-перше, британський уряд відмовився стати засновником цієї організації, по-друге, економічні інтереси цієї морської держави не співпадають із пріоритетами континентальних держав, а, по-третє, це королівство «було троянським конем США» [2, с.610]. Отже, говорячи про «європейську Європу», Ш. де Голль мав на увазі насамперед держави, які входили до Спільного ринку.

Що ж мала являти собою «європейська Європа»? Спробуємо розглянути її у чотирьох контекстах: національне питання, економіка, система безпеки й оборони і принцип керівництва цим об'єднанням. Практично у всіх своїх публічних заявах, які стосувалися європейського питання, де Голль наголошував, що не вірить в доцільність чи можливість наднаціонального об'єднання, яке б вело до стирання національних особливостей європейських народів. Діячів, які закликали до такої моделі об'єднання генерал сміливо називав «міфотворцями»: *«З усіх боків чути крики: Наднаціональна Європа, треба всього-навсього стопити разом французів та німців, італійців та англійців тощо. Так, це зручно і навіть спокусливо, але це веде до химер та міфів... А є реальність, яка не така...»* [1]. Ще гостріша сатира вчувається у рядках, де французький президент наголошує, що Данте, Гете і Шатобріан належали усій Європі, але їхня велич полягала у тому, що вони були не лише видатними європейськими літераторами, а й визначними італійцем, німцем та французом, їхня слава була б незрівнянно меншою, якби вони *«були апатридами і писали інтегрованою есперанто»* [6]. Мабуть, найпереконливіше мотиви необхідності збереження національної ідентичності європейськими державами пролунали у виступі пана де Голля перед бухарестськими парламентарями у травні 1968 р.: *«Ми віримо, що це нації, які «душею» і «тілом» становлять невід'ємні елементи універсального, загальносвітового буття...»* [11].

Будучи свідомим французом, генерал де Голль намагався розробити таку схему економічної співпраці в «європейській Європі», яка би була вигідною насамперед Республіці. Розуміючи, що Франція є не лише

потужною індустріальною, а й аграрною державою, де Голль наголошував на необхідності спрощеного експорту не тільки товарів промисловості, а й надлишкової сільськогосподарської продукції: *«зрозуміло, що в сукупності нашої державної продукції, аграрний сектор є основним елементом. Ми не можемо погодитися і пристати до спільного ринку, де би французька аграрна продукція не знайшла свого застосування...»* [12]. В основі економічної моделі «європейської Європи» лежав принцип взаємної вигідності митних полегшень та спільних регламентацій виробництва для всіх членів спільноти. На думку творця П'ятої Республіки, континентальні країни Західної Європи дуже тісно пов'язувала саме спільність економічних інтересів. Вищість національних економічних інтересів над загальноєвропейськими проявилася у 1965 р. під час т. зв. «кризи пустого стільця», коли в 1965 р. де Голль заявив: *«Таким чином змагання стає справою пустих амбіцій. А Франція потребує прибутків. Ми покидаємо Спільний ринок»* [13], а вже в січні 1966 р. досягнувши задоволення своїх вимог, Франція повернулася в ЄЕС.

Питання системи оборони тісно переплетене із проблемою стосунків із не-членами об'єднання. Одним із основних завдань «європейської Європи» був захист її членів від агресії третьої сторони. Європейська оборонна доктрина де Голля виходила із двох постулатів: ефективність і швидкість реагування та непідвладність третій силі. Еволюція поглядів цього французького діяча щодо системи безпеки стає зрозумілою при порівняльному аналізі його виступів у 1951 р. та в 1964 р. У першому випадку відчувається невпевненість у силах Європи: *«Американці, кажу я вам, захищайте Європу, ви потрібні їй, а вона потрібна вам!»* [14]. Натомість у 1964 р., коли Європа вже вийшла з економічних негараздів, а Франція активно працювала над вдосконаленням ядерної зброї, французький президент висунув концепцію Європи, як третьої сили, непідвладної біполярній системі США та СРСР: *«обставини очевидно змінилися, оскільки західні держави нашого давнього континенту відновили свою економіку,*

відновлюють військові сили...Таким чином Європа може жити власним життям, оскільки має для цього і цінності, і засоби...Не на противагу Новому Світу, а паралельно з ним, до того ж монолітність тоталітарного блоку розпадається...» [7]. Ще одним пріоритетом для “європейської Європи” в оборонній сфері було однакове ставлення до будь-якого суб’єкта міжнародних відносин: «ми не уникаємо контактів ні з ким. Ми хочемо мати прямі та продуктивні зв’язки з цілим світом. Ми у світі такі одні...» [1]. Схеми міжнародних стосунків мала будуватися не на експансіонізмі, а на культурних зв’язках, цивілізаційному підході, що й стало козирною картою французькою зовнішньої політики аж до 2007 року. Жак Ширак, як і Шарль де Голль любив повторювати, що основним для Франції є захист прав людини у світі.

Що ж стосується форми керівництва «європейською Європою», то тут пан Президент був дуже категоричним. Де Голль різко критикував діяльність наднаціональних комісій чи органів, які не були б підзвітні національним урядам, називаючи їх «творіннями технократів». На думку пана Шарля, для політичного управління об’єднаною Європою підійшли б комісії у складі делегатів від національних урядів, бо ці люди несуть відповідальність перед своїми громадянами: *«Політика – це діяльність, тобто сукупність рішень, які приймаються, акцій, що здійснюються, ризиків, яким піддаються, і все це з підтримки народу. Звичайно, не заборонено уявити, сподіватися, що прийде день, коли всі народи нашого старого континенту стануть єдиним народом. І, можливо, тоді буде єдиний уряд для Європи.»* [7]. Як бачимо, тодішній французький Президент серйозно не сприймав ідеї єдиного європейського уряду. Така позиція де Голля суттєво перешкоджала інституційній інтеграції Європи.

* * *

Ще не перебуваючи в кріслі керівника Республіки, де Голль активно втручався у її політику. Зокрема, у вересні 1950 р. США запропонували створити спільну європейську армію. Розроблений проект «Європейська

організація оборони» був представлений 26 жовтня Жаном Моне. Спочатку Шарль де Голль прийняв цю ідею схвально, але вже з 1952 р. голлісти спільно з комуністами оголосили їй обструкцію, оскільки генерал почав вбачати у цьому проекті загрозу національним європейським арміям, які би підпорядковувалися США. Відповідно, 30 серпня 1954 р. депутати з Об'єднання французького народу проголосували проти ратифікації Паризького трактату, що означало поразку Європейської організації оборони.

13 травня 1958 р. Ш. де Голль приходить до влади, і в політиків превалює переконання, що з європейською інтеграцією покінчено. Однак, у 1958 р. він удався до двох значних починань. Перше стосувалося Спільного ринку, що мав згідно Римських угод набути чинності 1 січня 1959 р. У вересні 1958 р. президент де Голль зустрічається з німецьким канцлером Конрадом Аденауером, і вони начебто знаходять спільну мову в питанні захисту «Спільного ринку» від наявної на той час головної загрози. Це приводить до того, що Велика Британія, занепокоєна створенням сприятливої комерційної зони, до якої її не допускали, висунула пропозицію про вільну економічну зону для всіх західноєвропейських країн. Завдяки спільним зусиллям генерала де Голля та канцлера Аденауера британську пропозицію відкинули [2, с.605–606]. Крім того 28 грудня 1958 р. Франція прийняла план фінансового та монетарного оздоровлення, який окрім девальвації франка на 17,5 %, передбачав на 90 % знизити тарифи у торгівлі з іншими країнами ЄОВС [5, с.85].

Майже зразу після переселення у Єлисейський палац де Голль вирішив унормувати стосунки з НАТО, а, відповідно, і США. З цією метою він і пише у вересні 1958 р. президентові Ейзенхауеру листа, в якому пропонує замінити американську спрямованість НАТО на трискладовий блок зі США, Великобританії та Франції [2, с.606]. США, володіючи майже всіма стратегічними запасами ядерної зброї Північноатлантичного альянсу, не хотіли пристати на таку пропозицію, і президент Ейзенхауер дає про це знати генералові де Голлеві. І той більше не повертається до питання реорганізації

НАТО. Але це не означало, що французький президент змирився із тотальною перевагою США у структурах НАТО. Незважаючи на певний тиск з боку США і на відвертий спротив ООН, він підтримує активні атомні дослідження за військовою програмою. Від експериментальної стадії де Голль планує перейти до військової, і в 1960 р. ухвалюється програмний закон про французькі «ударні сили».

В подальшому всі американські пропозиції наштовхувалися на опір де Голля. Найяскравішим прикладом був спротив ідеї «Атлантичної спільноти», розробленій у 1962 р. президентом Кеннеді. До речі, натхненником цього проекту був француз, президент Комітету дій за Сполучені Штати Європи – Жан Моне. Навпроти могутніх Сполучених Штатів Америки на західному березі Атлантичного океану мали постати «Сполучені Штати Європи» на східному березі, об'єднавши значну частину Західної Європи. Отже, з обох боків Атлантики дві міцні опори було б з'єднано тісними політичними, економічними, культурними та стратегічними зв'язками. Опорам передбачалося бути рівновеликими, але США зберігали за собою одну важливу перевагу, а саме — монополію на ядерні та термоядерні сили [2, с.607]. У жовтні 1962 р. Кеннеді розширив цю програму, добившись схвалення Конгресом митного закону, названого «Законом про розширення торгівлі». Він передбачав взаємне зниження європейцями та американцями митних податків на 50 % для посилення торгівлі між двома берегами Атлантики. Але, як відомо, генерал де Голль мав власний план створення «європейської Європи», яка була б незалежною від біполярного світу, а тому на прес-конференції 14 січня 1963 р. він холоднокровно розбив європейські плани Кеннеді: *«З'явиться колосальна Атлантична спільнота, яка буде в залежності та під американським керівництвом, і яка повністю поглине Європейську Спільноту. Це зовсім не те, чого хотіла, і над чим працювала Франція, яка є абсолютно європейською конструкцією»* [12]. В цей же день де Голль відмовився брати участь у багатосторонніх силах НАТО, чим

започаткував процес виходу Франції з Північноатлантичного альянсу, що сягнув піку в 1968 р.

Де Голль насторожено ставився до прийняття нових членів до ЄЕС, оскільки це нібито могло порушити «європейський» характер цієї організації, а насправді послабило б позиції Франції. Це можна проілюструвати на прикладі спроб вступу Великобританії до ЄЕС. 9 серпня 1961 р. була оформлена офіційна заява на вступ Великобританії до ЄЕС, ініційована Г. Макмілланом (у 1961–1962 рр. аналогічні заявки подали Данія, Норвегія, Австрія, Швеція, Швейцарія та Португалія). 10 жовтня 1961 р. в Парижі почалися переговори з цього питання. З ініціативи де Голля країни ЄЕС мали формулювати на рівні Ради міністрів спільну одноголосну позицію щодо розширення ЄЕС [5, с.125]. 15-16 грудня 1962 р. рід час зустрічі в Рамбульє Ш. де Голль намагався переконати Г. Макміллана в необхідності зближення з Францією та проведення більш незалежної від США політики, негативна відповідь британського прем'єра стала вирішальною. 14 січня 1963 р. де Голль наклав вето на прийом Великобританія до ЄЕС: *«треба зрозуміти, що вступ Великобританії та інших держав повністю змінить характер договорів, компенсацій та правил, які були встановлені між шістьма державами, оскільки ці країни, як і Англія мають свої особливості. Отже це би був зовсім інший Спільний ринок, який би прийшлося будувати. Для одинадцяти. А потім для тринадцяти. А потім можливо для вісімнадцяти. І ця конструкція була б зовсім не схожою на те, що створене для шести...»* [12]. 11 травня 1967 р. Великобританії з ініціативи Г. Вільсона повторно подала свою кандидатуру на вступ до ЄЕС, з аналогічними заявами виступили також Ірландія, Данія та Норвегія. Однак, 16 травня 1967 року, не порадившись зі своїми колегами по ЄЕС, французький президент знову запропонував Великобританії «асоційоване членство» і наклав вето на її вступ до цієї організації [10].

Уже згадувалося, що важливе місце в економічній діяльності «європейської Європи» де Голль відводив саме сільському господарству.

Прийшовши до влади, Ш. де Голль почав активно втілювати ці ідеї в життя. Так, у січні 1962 р. на вимогу Франції та Нідерландів набула чинності Спільна сільськогосподарська політика (ССП), яка встановила базові регламенти для зернових і похідних продуктів, домашньої птиці та яєць, свинини, було полегшено товарообіг вина, фруктів та овочів (основної експортної статті Франції). У 1964 р. Рада міністрів зафіксувала спільні ціни для зернових і похідних продуктів, вирішивши відкрити єдиний ринок зернових 1 липня 1967 р. [5, с.96]. Але й у цьому напрямку примара наднаціональної структури не дала Ш. де Голлю спокійно провадити свій сільськогосподарський вектор. Проблема виникла у 1965 р., коли на запит Ради міністрів Комісія Гальштейна підготувала доповнення до фінансового регламенту 1962 р., запропонувавши сплачувати компенсаційні збори на сільськогосподарський імпорт із третіх країн у Європейський сільськогосподарський фонд орієнтації і гарантування (ЄСФОГ) без транзиту через національні бюджети вже з липня 1967 р. Така схема дала б ЄЕС наднаціональний бюджет, управління ресурсами перепідпорядкувалося б Європарламенту, у чому де Голль і побачив загрозу, а тому вивів Францію з усіх структур ЄЕС і впродовж семи місяців практикував політику «порожнього стільця». Скандал вичерпався у січні 1966 р. підписанням Люксембурзького компромісу, за яким ЄСФОГ мав фінансуватися за рахунок компенсаційних зборів на сільськогосподарський імпорт, доповнених внесками країн-членів [5, с.97].

Варто розглянути, як де Голль втілював у життя ідею політичної співпраці у «європейській Європі». 5 вересня 1960 р. під час прес-конференції запропонував механізми регулярного співробітництва країн Західної Європи, яке мало полягати у регулярному скликанні нарад на рівні міністрів, заснуванні спеціалізованих комісії, створенні постійного політичного секретаріату з осідком у Парижі. Вже в 1961 р. це питання обговорювалося на першій в історії ЄЕС зустрічі голів держав та урядів у Парижі, де було прийнято рішення про створення спеціальної комісії у складі

представників усіх країн ЄЕС з метою визначення форм і організаційних принципів такого співробітництва. Комісію очолив тодішній посол Франції в Данії – Крістіан Фуше. У листопаді 1961 р. комісія запропонувала проект, який увійшов в історію, як «план Фуше». Основні положення розроблених пропозицій повністю відповідали деголлівському баченню Європи: створення політичного союзу, націленого на координацію зовнішньої й оборонної політики, з міжурядовим співробітництвом за зразком класичних міжнародних організацій; рішення за принципом одностайності мала приймати Рада голів держав або урядів; постійна Європейська політична комісія наділялася виключно технічними функціями; Асамблея позбавлялася контролюючих функцій; бюджет формувався за рахунок внесків держав-учасниць [5, с.116]. Цей проект з ініціативи Бельгії та Нідерландів було відкинуто. Так званий «план Фуше 2», який був оприлюднений 18 січня 1962 р. фактично дублював попередній варіант, а тому знову не знайшов підтримки у європейській спільноті. Цікаво, що після провалу «плану Фуше» голлісти не сиділи склавши руки, і 3 листопада 1964 р. Жан де Ліпковський, виступаючи в Національній асамблеї запропонував створити раду, яка би об'єднувала глав урядів шести країн, постійний секретаріат, здатний забезпечити спадкоємність рішень, та політичну комісію, зобов'язану готувати рішення ради й здійснювати контроль за їх виконанням [4, с.183].

На мою думку, некоректно говорити про те, що «вісь Париж-Бонн» була стратегічною метою Ш. де Голля. Просто, зважаючи на те, що інтереси де Голля та Аденауера співпадали, він вбачав у цій співпраці основу для створення «європейської Європи», що й пролунало у його виступі в Німеччині: *«Майбутнє наших двох країн є основою на якій може і повинен будуватися Європейський союз, найсильніший прояв світової свободи...»* [15]. А підписаний 22 січня 1963 р. в Парижі договір з ФРН передбачав регулярні зустрічі глав держав та урядів Франції і ФРН, міністрів закордонних справ, оборони, освіти та молоді, проведення консультацій перед прийняттям важливих рішень у сфері зовнішньої політики [5, с.117].

Тобто, франко-німецький договір був міні-моделлю нереалізованого «плану Фуше».

Таким чином, прийшовши до влади, Ш. де Голль з більшим чи меншим успіхом почав реалізувати на практиці свою концепцію «європейської Європи». Всі ініціативи, які не співпадали з його поглядами, незалежно від того, виходили вони з середовища країн-членів ЄЕС чи третьої сторони, наштовхувалися на його рішучий опір.

* * *

Отже, найприйнятнішою назвою для деголлівського проекту є саме його самоназва, тобто «європейська Європа», якою б немилозвучною не була вона для українського вуха. Суть концепції «європейської Європи» полягала у рівноправному союзі західноєвропейських континентальних держав. При цьому мав бути дотриманий принцип ідентичності кожної нації. В основі співпраці мали лежати спільні економічні інтереси, які мали співпадати з французькими пріоритетами, та необхідність вироблення спільної системи оборони. Система захисту європейських держав мала бути дієвою, але одночасно не послаблювати національних армій жодної з учасниць. Що ж стосується міжнародної політики, то «європейська Європа» мала стати своєрідною «третьою силою», яка повинна була протистояти біполярному світу та орієнтуватися на рівноправну, гуманітарну співпрацю з кожною країною світу.

Саме спротивом «наднаціональним» структурам та захистом французьких інтересів пояснюється криза «пустого стільця» 1965 р. Із опозицією де Голля втручання в європейську політику сил, які мали «іншу природу» пов'язується бойкот ідеї «Атлантичної спільноти», що належала американському президенту, а також опосередковано подвійне вето на вступ Великобританії до ЄЕС у 1963 та 1967 роках. Прагнення де Голля вести самостійну європейську політику проявилось у виході Франції з військових структур НАТО. «План Фуше» логічно трактувати, як невдалу спробу реалізації деголлівської концепції, яка була втілена у значно менших

масштабах – у рамках франко-німецького договору 1963 року, який, однак, теж не став безвідмовним інструментом реалізації планів де Голля.

Список використаних джерел та літератури

1. Entretien avec Michel Droit, deuxième Partie [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ina.fr/fresques/de-gaulle/notice/Gaule00111/entretien-avec-michel-droit-deuxieme-partie> //14.09.10.
2. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших часів / Жан-Батіст Дюрозель ; [пер. з франц. Є. Марічева, Л. Погорєлової, В. Чайковського]. – К. : Наука, 1995. – 835 с.
3. Киссинджер Г. Дипломатія / Генри Киссинджер ; [пер. с англ. В. Львова]. – М. : Научно-издательский центр “Ладомир”, 1997. – 848 с.
4. Шилов В. Политические партии и внешняя политика Франции / Вячеслав Шилов. – М. : Наука, 1977. – 304 с.
5. Копійка В. Європейський союз: заснування та етапи становлення / В. Копійка, Т. Шинкаренко. – К. : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. – 448 с.
6. Conférence de presse du 15 mai 1962 (questions européennes) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ina.fr/fresques/de-gaulle/notice/Gaule00078/conference-de-presse-du-15-mai-1962-questions-europeennes>. – Дата звернення: 14.09.10.
7. Conférence de presse du 23 juillet 1964 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ina.fr/fresques/de-gaulle/notice/Gaule00095/conference-de-presse-du-23-juillet-1964>. – Дата звернення: 14.09.10.
8. Quelles institutions pour l'Europe ? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ina.fr/fresques/de-gaulle/notice/Gaule00325/quelles-institutions-pour-l-europe-?> – Дата звернення: 14.09.10.
9. Voyage en Pologne [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ina.fr/fresques/de-gaulle/notice/Gaule00138/voyage-en-pologne>. – Дата звернення: 14.09.10.

10. Conférence de presse du 16 mai 1967 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ina.fr/fresques/de-gaulle/notice/Gaule00129/conference-de-presse-du-16-mai-1967>. – Дата звернення: 14.09.10.
11. Discours à Bucarest [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ina.fr/fresques/de-gaulle/notice/Gaule00141/discours-a-bucarest>. – Дата звернення: 14.09.10.
12. Conférence de presse du 14 janvier 1963 (sur l'entrée de la Grande-Bretagne dans la CEE) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ina.fr/fresques/de-gaulle/notice/Gaule00085/conference-de-presse-du-14-janvier-1963-sur-l-entree-de-la-grande-bretagne-dans-la-cee>. – Дата звернення: 14.09.10.
13. Conférence de presse du 9 septembre 1965 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ina.fr/fresques/de-gaulle/notice/Gaule00384/conference-de-presse-du-9-septembre-1965>. – Дата звернення: 14.09.10.
14. Plaidoyer pour une Europe forte et indépendante [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ina.fr/fresques/de-gaulle/notice/Gaule00323/plaidoyer-pour-une-europe-forte-et-independante>. – Дата звернення: 14.09.10.
15. Voyage en Allemagne [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ina.fr/fresques/de-gaulle/notice/Gaule00224/voyage-en-allemande>. – Дата звернення: 14.09.10.

“EUROPEAN EUROPE” BY CHARLES DE GAULLE

(BASED ON PHONOGRAMS OF OFFICIAL STATEMENTS)

On the basis of phonograms of Charles de Gaulle’s official speeches the author researched the views of this military and political leader into the integration processes in Western Europe. “European Europe” was considerate in four main perspectives: national issues, economy, security and defense system and the principle of leadership in this association. To trace the efficacy of de Gaulle’s

concept, ways and implementation mechanisms of his program in 1958-1968 have been analyzed.

Keywords: *Charles de Gaulle, France, the Fifth Republic, European integration, phonograms.*

**ВЗГЛЯДЫ ШАРЛЯ ДЕ ГОЛЛЯ НА “ЕВРОПУ ЕВРОПЕЙСКУЮ”
(ПО МАТЕРИАЛАМ ФОНОГРАММ ОФИЦИАЛЬНЫХ
ВЫСТУПЛЕНИЙ)**

В статье исходя из фонограмм официальных выступлений Шарля де Голля рассмотрены взгляды этого военно-политического деятеля на интеграционные процессы в Западной Европе. “Европейская Европа” рассмотрена в четырёх основных ракурсах: национальный вопрос, экономика, система безопасности и обороны и принцип руководства этим объединением. С целью проследить действенность концепции де Голля, проанализированы пути и особенности реализации элементов этой программы на практике в 1958-1968 гг.

Ключевые слова: *Шарль де Голль, Франция, Пятая Республика, европейская интеграция, фонограммы.*

ПРОЦЕСИ РОЗШИРЕННЯ ЄС В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Поряд із поглибленням економічної та політичної взаємодії, просторове розширення Європейського Союзу забезпечило цьому інтеграційному об'єднанню домінуючу роль у регіональних процесах та суттєвий вплив на глобальному рівні. На різних етапах в процесі розширення ЄС визначалося різними мотиваціями. Після п'ятої хвилі розширення (2004, 2007, 2013 рр.) подальші плани збільшення кількості членів спільноти були відкладені на невизначений термін. Перспективи і темпи цього процесу залишаються не визначеними. Європейська політика сусідства, запропонована країнам, розташованим у прилеглих географічних регіонах, в якості альтернативи членству в ЄС виявилася на загал не ефективною. В свою чергу криза європейської моделі безпеки, спричинена політикою Росії щодо України, зумовила суттєве зближення ЄС зі США та фактичну відмову від подальшої дискусії про «кордони Європи».

Ключові слова: *Європейський Союз, інтеграція, розширення, поглиблення, сусідство, інституції, гомогенність, субсидіарність, солідарність.*

За період, що минув після створення перших європейських структур секторальної співпраці в 1950-х рр., розвиток та поширення інтеграційних процесів призвели до появи масштабного міждержавного політико-економічного об'єднання з населенням понад 500 млн осіб, яке охопило більшість країн сучасної Європи.

Від часу створення Європейських Співтовариств можливість їх подальшого розширення була передбачена в установчих договорах. Про це зокрема йшлося в Римському договорі 1957 р. про створення Європейського Економічного Співтовариства та всіх подальших модифікаціях, аж до

останньої редакції положень про ЄС, затверджених Лісабонським договором 2007 р.

На різних етапах еволюції європейського інтеграційного об'єднання мотивації його розширення визначалося різними політичними, економічними, безпековими та аксіологічними обставинами та інтересами. Впродовж п'яти фаз розширення інтеграційні процеси мали нерівномірний характер. Так само змінювалися акценти і в дискусії щодо потенційних меж інтегрованої Європи та критеріїв, пов'язаних зі вступом нових членів.

Сучасний стан міжнародної системи дозволяє розцінювати його як перехідний етап до від однополярного домінування США за асиметричної участі різних західних багатосторонніх інституцій до багатопольярного стану. В цьому відношенні територіально-просторове розширення ЄС та створення політичного союзу в його межах розглядалися багатьма авторами як чинники, які безпосередньо впливали на посилення асиметричної децентралізації структури міжнародних відносин та тлумачилися як становлення нового центру сили.

Історіографію питань розширення ЄС та його ролі в міжнародних відносинах складають сотні досліджень авторів із різних країн. Більшість робіт складають праці загальнополітичного та політико-правового характеру, присвячені проблемам європейської інтеграції [1], становлення та діяльності європейських інституцій [2] та еволюції європейської ідентичності [3].

Проблеми розширення та підготовки до вступу нових членів розглядалися переважно дослідниками-економістами. Виняток становлять окремі праці політичного [4; 5], оглядового [6; 7; 8], прикладного [9] та прогностичного характеру, покликані окреслити модель потенційного розширення ЄС та визначити оптимальні варіанти взаємовідносин між інтеграційним центром та країнами, розташованими в прилеглих географічних регіонах (Східна Європа, Північна Африка та Близький Схід).

Доцільно відзначити, що пік публікацій про методи та перспективи розширення ЄС припадав на 1990-і рр. Після 2008 р. тлумачення цієї проблеми

перемістилося в бік аналізу завдань та стану Європейської політики сусідства, започаткованої в якості альтернативи прямому розширенню європейського інтеграційного об'єднання [10; 11].

Мета статті полягає в аналізі процесів розширення ЄС з урахуванням 60-річного досвіду становлення та функціонування європейських інтеграційних інститутів. Дослідницьке завдання автора полягає в з'ясуванні причин ухвалення базових рішень європейських керівних установ, пов'язаних з п'ятою хвилею розширення та впровадженням Європейської політики сусідства. Ретроспективний огляд процесів розширення ЄС та основних положень політичної дискусії, що супроводжувала ухвалення відповідних рішень, важливе з точки зору розуміння перспектив відносин між ЄС та Україною.

Розвиток ЄС як повномасштабного інтеграційного об'єднання відбувався на підставах поступовості та поетапності ухвалення рішень на підставі чіткого визначення пріоритетних завдань, із забезпеченням їх відповідними інструментальними засобами. Від самого початку ініціатори європейського інтеграційного проекту надавали пріоритет загальним довготерміновим інтересам по відношенню до розбіжностей у підходах на рівні національних урядів. Значні зусилля докладалися з метою досягнення компромісу до ухвалення базових рішень, проте і на подальших взаємодії мали місце непоодинокі приклади корекції підходів з метою усунення перепон та врахування специфічних інтересів окремих країн.

Як стверджує керівник Європейської академії в Берліні Е.Д. Штратеншульте, діяльність ЄС ґрунтується на п'яти основних принципах: спільних цінностях (ст. 6 п.1 Договору про ЄС та Хартії основних прав ЄС), супранаціональності (передача права ухвалення рішень і законотворчості органам ЄС та одержання можливості брати участь у визначенні спільної політики), дигресивній пропорційності (спосіб розподілу голосів та місць в органах Союзу), солідарності (перерозподіл коштів бюджету ЄС в межах структурної політики та політики вирівнювання

розвитку) та субсидіарності (децентралізація та передача на наднаціональний рівень тих прав і повноважень, які доречні й корисні для забезпечення єдиного та спільного керівництва) [13, с.14–17].

Постановка та способи вирішення завдань інтеграційного характеру суттєво відрізнялися на різних етапах реалізації європейського проекту. Напередодні створення Європейського об'єднання вугілля та сталі важливим завданням вважалося створення запобіжних засобів, покликаних відвернути загострення франко-німецьких економічних протиріч, які неодноразово створювали імпульс для руйнівних війн. В декларації міністра закордонних справ Франції М. Шумана (1950 р.) було висловлено прагнення створити нову Європу як зону миру та подолати внутрішні причини, які призвели до виникнення двох світових війн. Задля відсічі як внутрішнім, так і зовнішнім небезпекам, які становлять загрозу миру, пропонувалося докладати пропорційних творчих зусиль. Усвідомлюючи, що «Європу не буде створено миттєво чи за єдиним планом», М. Шуман наголошував на потребі в конкретних успіхах і досягненнях, котрі закладатимуть базис для побудови відносин солідарності [14].

На початкових етапах становлення Європейських Співтовариств основний акцент було зроблено на внутрішньому реформуванні та досягненні гомогенності економік країн-засновниць. Зона вільної торгівлі створювалася в її максимальному обсязі на основі чотирьох ринкових свобод, паралельно зі створенням митного союзу (1959–1973 рр.). Відносні успіхи в уніфікації торговельно-економічної політики дозволили започаткувати механізм Європейського політичного співробітництва як інструмент добровільної зовнішньополітичної координації держав-членів (1970 р.).

На етапі створення митного союзу були визначені подальші орієнтири, включаючи побудову економічного і валютного союзу та перехід до політичного союзу, намічені в Маастрихтському договорі (1992 р.) та закріплені в Лісабонській версії установчих договорів (2007 р.).

За часів біполярної системи (1946/1947–1991 рр.) простір розширення ЄС обмежувався відносно гомогенними в політичному сенсі країнами Західної та Південної Європи зі співмірним рівнем розвитку. Проте навіть у цей період країни, що приєднувалися до ЄС, за структурою господарства та типом систем соціального забезпечення мали неоднакові стартові умови. Зміна політичних режимів у більшості держав Центральної та Східної Європи на межі 1990-х рр. та розпад СРСР істотно підвищили роль західноєвропейського інтеграційного центру, відкривши можливість для його розширення на схід континенту.

Початкові учасники Європейських Співтовариств (Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург) утворили так зване «інтеграційне ядро», розвиток якого створив передумови для суттєвого економічного зростання за пом'якшував вплив фінансово-економічних та енергетичних криз. Показово, що рішення про першу фазу розширення (1968 р.) було ухвалене на етапі завершення створення митного союзу, яке надало його учасникам очевидних суттєвих переваг.

Внаслідок вступу до Європейських Співтовариств Великої Британії, Данії та Ірландії (1973 р.) населення об'єднання збільшилося зі 192,5 до 256,8 млн. осіб (на 33,4%), а сукупний ВВП зріс із \$2,381 до \$3,148 трлн (на 32,21%). Приєднання Великої Британії та Данії до митного союзу ЄС не спричинило суттєвих проблем ані для них самих, ані для початкових учасників об'єднання, хоча й допомогло Британії подолати тенденцію відставання за показниками ВВП на душу населення.

Друга фаза розширення ЄС – вступ Греції (1981 р.) – призвела до збільшення кількості населення спільноти на 3,7% і ВВП – на 2,3%.

Внаслідок третьої фази – вступу Іспанії та Португалії (1986 р.) – чисельність населення угруповання зросла на 17,5%, а сумарний ВВП – на 11,3%, що призвело до зменшення середніх показників доходу на душу населення на 5,5%.

Четверта фаза розширення ЄС (1995 р.), в межах якої до інтеграційної спільноти приєдналися Австрія, Фінляндія та Швеція, супроводжувалася співмірним збільшенням кількості населення та ВВП (на 6,3% та 6,5%).

Подальші фази розширення в 2004 та 2007 рр. супроводжувалися істотним скороченням середніх показників ВВП ЄС на душу населення. Після вступу до ЄС 10 нових членів (Естонії, Кіпру, Мальти, Латвії, Литви, Польщі, Словаччини, Словенії, Чехії та Угорщини) сукупна чисельність населення спільноти зросла до 456,5 млн осіб, а середній показник ВВП на душу населення, який наприкінці 2003 г. дорівнював 21,5 тис. доларів США, скоротився до 19,8 тис. [15; 16]. Зі вступом до ЄС Болгарії, Румунії та Хорватії (2007, 2013 рр.) населення ЄС-28 сягнуло 504,3 млн. осіб.

В Румунії та Болгарії обсяг ВВП в розрахунку на душу населення становив лише 33% від середньоєвропейського рівня порівняно з 50% у Польщі. Загалом вступ 12 нових країн збільшив територію ЄС на 34%, чисельність населення – на 28%, і ВВП – на 4-5%. Хорватія, яка вступила до ЄС у 2013 р., вважається останнім учасником п'ятої фази розширення за формулою «10+2+1».

Між 2004 та 2008 рр. зростання номінального ВВП ЄС відбувалося стрімкими темпами, насамперед за рахунок зростання курсу євро та значного подорожчання активів. Номінальний ВВП країн ЄС, який у 1995 р. становив \$6,3, зріс до \$8,4 трлн. у 2004 р., \$12,4 у 2007 р., \$15,3 у 2013 р. та \$16,5 у 2015 р. (дані МВФ, оцінка).

Для ілюстрації частки ЄС у світовій економіці доцільно навести відповідні показники ВВП США та Китаю (поточні ціни в доларах США, 2015 р.), які оцінюються відповідно у \$18,1 та \$11,2 трлн (див. Таблиці 1, 2).

Таблиця 1	Показники ВВП ЄС, США та КНР			
	(в поточних цінах)			
Млрд доларів США	2013	2014	2015 (оцінка)	2020 (прогноз)
Світова економіка в цілому	75 470,924	77 301,958	74 551,027	98 115,585
ЄС (28 країн)*	17 954,688	18 495,349	16 449,172	20 442,677
США	16 768,050	17 418,925	18 124,731	22 488,616
КНР	9 469,125	10 380,380	11 211,928	16 157,105

* Скорочення показників ВВП в 2015 р. пояснюється девальвацією євро.

Джерело: World Economic Outlook Database, April 14, 2015 / International Monetary Fund. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=59&pr.y=6&sy=2015&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=998&s=NGDPD%2CPRPGDP%2CPRPPC&grp=1&a=1>

Таблиця 2	Показники ВВП ЄС, США та КНР			
	(на основі паритету купівельної спроможності)			
Млрд доларів США	2013	2014	2015 (оцінка)	2020 (прогноз)
Світова економіка в цілому (100%)	102 965,873	107 921,345	112 552,106	149 436,361
ЄС (28 країн)	18 011,094	18 526,477	19 035,102	23 002,191
США	16 768,050	17 418,925	18 124,731	22 488,616
КНР	16 173,272	17 617,321	18 975,871	28 229,144

Частка ВВП ЄС у світовій економіці, %	17,492	17,167	16,912	15,393
Частка ВВП США в світовій економіці, %	16,285	16,140	16,103	15,049
Частка ВВП КНР у світовій економіці, %	15,707	16,324	16,860	18,890

Джерело: World Economic Outlook Database, April 14, 2015 / International Monetary Fund.

Серед стимулів процесів розширення ЄС значну роль відігравали плани посилення ролі європейського інтеграційного об'єднання в світовій економіці та міжнародних відносинах. За часів біполярності лідери ЄС враховували потенційну можливість перетворення ЄС на центр сили, спроможний відігравати асиметричну роль у відносинах зі США та СРСР. При цьому, попри наявні індустріально-технологічні переваги, високі показники життєвого рівня та соціальні стандарти, нерівномірність глобального розвитку позначається на скороченні відносної частки ЄС у світовій економіці. Принаймні, за даними уряду США, в 1973 р. частка в світовому ВВП всіх країн Європи, які входять до ЄС у його теперішньому складі, становила 38% проти 17% у 2014–2015 рр.

Суттєві розбіжності в рівнях розвитку європейських країн, які увійшли до складу ЄС внаслідок декількох фаз розширення, вочевидь не вклалися в схеми неофункціоналістів, які визнаються за домінуючу методологічну складову теорії європейської інтеграції. Натомість політичні дискусії довкола територіальної експансії ЄС та формування європейської ідентичності дозволяють відзначити значний валив конструктивістських схем та уявлень.

Розстановка сил, що виникла після 1991 р., взагалі сприймалася багатьма європейськими теоретиками як історичний шанс для відновлення політичної, економічної та культурної єдності Європи. Як стверджував німецький політолог В. Вайденфельд, конфлікт двох глобальних систем загальмував створення загальної європейської ідентичності. Проте західноєвропейський інтеграційний проект був від самог початку нормативно орієнтованим. У відповідь на пережиту війну було започатковано наднаціональну організацію як інституціональне втілення потягу до свободи та миру. Забезпечуючи привабливість своєї свободи, Західна Європа стимулювала аналогічні устремління в східноєвропейських країнах. Й тому «західноєвропейська інтеграція має загальноєвропейську перспективу» [17, S.22–23].

Питання про розширення ЄС у просторі Центральної Європи було поставлено в практичній площині одразу ж після підписання та ратифікації Маастрихтського договору 1992 р.

Головний аргумент на користь розширення полягав у небезпеці, що в разі зволікання з позитивним рішенням можливість трансформації країн регіону на принципах ринкової економіки і демократії буде втрачено, й це загальмує поширення на країни регіону Центральної Східної Європи (ЦСЄ) зони стабільності, встановленої в процесі інтеграції в Західній Європі. Висловлювалися прогнози, що цей регіон має перспективи динамічного розвитку і після серйозного спаду на початку 1990-х рр. економіка ЦСЄ може істотно прискорити темпи зростання. Водночас визнавалося, що за будь-яких обставин у порівнянні зі «старими» членами спільноти більшість нових держав-членів будуть залишатися бідними протягом декількох наступних десятиліть [6, р.5].

Європейські політики та експерти прогнозували, що політичні та економічні наслідки розширення у зоні ЦСЄ дозволять скористатися з суттєвих політичних та економічних переваг, включаючи збільшення місткості спільного ринку та створення гарантій проти встановлення авторитарних режимів. Окрім цього вступ нових членів розглядався як спосіб

часткового врівноваження впливу франко-німецького тандему та зростаючого потенціалу Німеччини [5, p.16].

Не дивно, що приєднання до ЄС Естонії, Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словаччини, Словенії, Чехії, Угорщини (1 травня 2004 р.), а також Болгарії, Румунії та Хорватії (2007, 2013 рр.) офіційно тлумачилось як втілення історичної місії мирної інтеграції континенту шляхом поширення зони стабільності та процвітання на нових членів. «Афінська декларація» 2003 р. про приєднання до ЄС 10 нових членів наголошувала на унікальності ухваленого рішення, оскільки розширення Союзу втілює «спільну рішучість покласти край століттям конфліктів та подолати роз'єднання континенту. Такий Союз втілює наше прагнення до нового майбутнього, побудованого на співробітництві, повазі до багатоманітності та взаєморозумінні» [18].

Відзначимо, що до настання глобальної економічної кризи (2008 – 2009 рр.) перспективи впливу ЄС на процеси глобального розвитку бачилися значно більш переконливими. Ухвалені в 1997 та 2002 рр. рішення про п'яту хвилю розширення були зумовлені переважно політичними міркуваннями. Вважалося, що використання структурних фондів, програм адаптації та вирівнювання розвитку дозволить кінець кінцем адаптувати економіки та ринки нових членів, а посилення ролі ЄС у міжнародному розподілі праці та капіталів надасть новим членам змогу прискорити темпи зростання.

Проте ці очікування справдилися лише частково. За показниками ВВП на душу населення відставання країн Центральної Європи дещо скоротилося. За даними агентства Eurostat (2011 р.) в різних країнах ЄС-27 показники ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності коливалися від 45% до 274% від середнього рівня. Показник ВВП на душу населення в країнах-членах єврозони становив 108% від середнього по ЄС рівня. Найвищий показник у Люксембурзі (274%) більше ніж у 2,5 рази перевищував середнє значення. Найнижчі показники були зафіксовані в Болгарії (45%), Румунії (50%), Естонії, Польщі, Угорщині, Литві та Латвії (60-70% від середнього рівня) [19].

Загалом 5 країн-лідерів з найбільшим обсягом ВВП (Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія та Іспанія) забезпечують понад 70% сукупного ВВП ЄС, а 10 країн з найменшим ВВП – лише 3%. Таким чином розрахунок на те, що в межах ЄС в осяжній перспективі може бути подолано нерівномірність розвитку та дисбаланс станів економіки окремих країн-членів виглядають ілюзорними. Ці обставини змушують керівні кола ЄС шукати інших засобів регулювання внутрішнього розвитку та нових механізмів управління в економічній та фінансовій сферах.

Внутрішні чинники, які обмежують подальше розширення ЄС, пов'язані як з браком ресурсів потрібних, для вирівнювання стану економічно відсталих регіонів, так і з неоднорідністю політики, яку проводять окремі країни. Це вочевидь спонукало до зміни форм та методів політики європейських інституцій щодо країн, розташованих у прилеглих географічних регіонах і позначилося на корекції концептуальних підходів до сусідів розширеного ЄС. Наслідком цих пошуків стала апробація специфічних методів та інструментів впливу, які не передбачають надання сусіднім країнам перспективи членства й відтак не вимагають надмірних фінансових ресурсів та управлінських зусиль.

Визначення фізичних кордонів «об'єднаної Європи», так само, як і інституційна реформа союзних органів управління були безпосередньо пов'язані з перебігом п'ятої хвилі розширення. Р.Проді (президент Європейської Комісії 1999–2004 рр.) в своїх заявах та інтерв'ю чітко й однозначно наголошував на тому, що зі вступом до ЄС 10 нових членів процес розширення в основному завершиться. Тому паралельно з організаційними заходами з підготовки п'ятої фази розширення в політичних інститутах ЄС була прискорена концептуальна розробка політики стосовно європейських країн, що не входили до ЄС і не вели переговори про майбутнє членство. В квітні 2002 р. на засіданні Ради ЄС з загальних питань і зовнішніх зносин була схвалена ініціатива Високого представника ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки Х. Солани про підготовку урядами

держав-членів конкретних пропозицій, пов'язаних з формуванням спільної політики ЄС щодо країн-сусідів. В відносинах з Україною, Білоруссю та Молдовою був запропонований індивідуальний підхід, який збігався з попередньою практикою ухвалення спільних стратегій щодо окремих країн в рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗПБ).

На зустрічі міністрів закордонних справ країн ЄС 17-19 листопада 2002 р. було затверджено попередні рекомендації в рамках «ініціативи» нового сусідства з урахуванням очікуваної внаслідок розширення зміни зовнішніх кордонів Союзу, враховані в посланні Європейської Комісії до Європейській Раді та Європарламенту «Ширша Європа – сусідство: новий формат для відносин з нашими східними та південними сусідами» від 11 березня 2003 р. [20].

В травні 2004 р. Європейська комісія випустила нове послання «Європейська політика сусідства. Стратегічний документ», в якому визначалися загальні цілі політики щодо країн-сусідів [21]. Завдання ЄС щодо кожної з країн-сусідів передбачалося зафіксувати в окремих Планах дій, індивідуально узгоджених з країнами-партнерами, без надання цим документам статусу міжнародних угод. Європейська Комісія чітко обумовила, що інструмент зміцнення відносин між ЄС і країнами-партнерами має функціонувати автономно від можливостей, наданих європейським країнам у відповідності до Статті 49 Договору про ЄС, тобто не передбачає перспективи членства. Водночас Європейська політика сусідства (ЄПС) мала запобігти «появі нових розподільчих ліній між розширеним ЄС і його сусідами, а також надати їм можливість брати участь у різних формах діяльності ЄС на основі більш широкого співробітництва в галузі політики, безпеки, економіки та культури» [21, р.2]. ЄПС пропонувалося надати «проміжний статус», який зміг би поєднати інструменти СЗПБ та регіональної інтеграції. Проміжний характер ЄПС мав забезпечувати «інструмент сусідства» в формі фінансування заходів як усередині Союзу, так і за його межами.

Визначення засад ЄПС щодо країн Східної Європи викликало певні труднощі через їхню безсумнівну географічну приналежність до Європейського континенту. Конкретні міркування про майбутній статус сусідів та характер їх відносин з ЄС були окреслені в спільному листі К. Паттена (єврокомісар з питань зовнішньої політики) та Х. Солани (Високий представник з питань зовнішньої політики та безпеки) «Ширша Європа» (08.08.2002 р.) [22], статтях, заявах і промовах Р.Проді [23; 24].

В 2004–2005 рр. відмова керівних установ ЄС від планування подальших хвиль розширення, за винятком Західних Балкан, ставала все більш очевидною. Для європейських країн СНД Р. Проді пропонував формулу «все, крім інституцій», покликану стимулювати внутрішні реформи і «проєвропейську» зовнішньополітичну орієнтацію [24].

Загальна офіційна мета ЄПС передбачала сприяння зміцненню безпеки і стабільності східних кордонів ЄС шляхом стимулювання політичних та економічних реформ в прилеглих країнах. У базових документах ЄПС були окреслені три головних цільових напрямки, що передбачали створення «потрійного кільця безпеки». Їх зміст полягав у забезпеченні стійкого буфера від напливу мігрантів, розширенні зони економічної стабільності та співпраці в питаннях протидії тероризму і організованій злочинності [21, р.6–10.].

Водночас такий підхід зумовлював потребу в чіткішому з'ясуванні «Східного виміру» ЄПС, у чому були зацікавлені уряди низки країн ЄС. З точки зору багатьох політиків у країнах Центральної Європи застосування до країн Східної Європи та Північної Африки єдиного підходу уявлялося нелогічним, оскільки ігнорувало очевидні історичні, географічні та цивілізаційні відмінності.

Політичні інтереси окремих країн ЄС знайшли втілення у декількох різних форматах взаємодії та регіональних коаліціях, які уособлювали специфічне ставлення до «Східного виміру» ЄПС/СЗПБ та проблем пострадянського простору. До них належали польсько-шведська ініціатива, результатом якої стало запровадження формату «Східного партнерства» (з

2009 р.), Вишеградська четвірка (Польща, Угорщина, Чехія та Словаччина), яка ініціювала проведення нарад у форматі «4 +1» за участю України, Веймарський трикутник у складі Німеччини, Франції та Польщі, який запрошував представників України та Росії на зустрічі на рівні міністрів закордонних справ.

Країнам-учасникам «Східного партнерства» було запропоновано підписання Угод про асоціацію, які передбачали встановлення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі. На загал ці завдання відповідали засадам спільного ринку товарів та послуг – етапу, досягнутого країнами ЄС ще на початку 1990-х рр.

В умовах загострення міжнародної конкуренції та виникнення суттєвих ускладнень у просуванні інтеграційного проекту на етапі об'єднання валютно-фінансових систем політична дискусія про межі потенційного розширення ЄС відійшла на другий план. Європейські політики в своїй переважній більшості не змогли передбачити наслідків загострення конкуренції з започаткованим російським керівництвом проектом Євразійського економічного союзу. Так само, внаслідок активізації ревізійністських тенденцій у політиці Росії гостро постали питання про дієздатність ЄС як гравця в сфері безпеки та оборони.

Політика ЄС в контексті анексії Криму та конфлікту в Донбасі (2014–2015 рр.) свідчить про неготовність європейської спільноти виступати в якості впливового центру сили. Принаймні всі рішення ЄС щодо стримування агресії Росії та впровадження економічних санкцій або ініціювалися США, або попередньо узгоджувалися на рівні «Великої сімки». За умов активізації політики РФ у пострадянському просторі головний вектор міжнародно-політичного позиціонування ЄС зміщується в бік посилення співпраці з США в межах оновленого «Трансатлантичного порядку денного» та зміцнення гарантій безпеки з боку НАТО.

Підводячи підсумок доцільно відзначити, що розвиток ЄС в 1970-х–1990-х рр. відносно послідовно, хоча і з певними відступами, відповідав критеріям

об'єднання співмірних за рівнем розвитку країн. Найбільш успішні фази розширення ЄС були пов'язані зі вступом до ЄС економічно розвинених країн Західної та Північної Європи, що сприяло зміцненню відносно гомогенного економічного, політичного та соціокультурного простору. Однак навіть у цей період країни, що приєднувалися до ЄС, за структурою господарства та типом систем соціального забезпечення мали неоднакові стартові умови. Формування в межах ЄС повноцінного політичного союзу навряд чи можливе без розв'язання гострих проблем та суперечностей у сфері фінансово-економічного та бюджетно-податкового регулювання.

Попри суттєву консультативну та організаційну підготовку, що тривала понад 6 років, вступ країн Центральної Східної Європи до ЄС (2004–2013 рр.) визначався переважно завданнями політичного характеру. Темпи адаптації цих країн до умов інтеграції виявилися на загал повільнішими, ніж це передбачалося на етапі ухвалення відповідних рішень.

Зі вступом до ЄС Болгарії та Румунії обговорення в керівних інституціях ЄС подальших планів розширення спільноти було припинено. Щодо країн Західних Балкан ухвалено рішення, що кожна з них приєднуватиметься до ЄС по мірі власної готовності та за індивідуальними планами без визначення конкретних термінів.

Постановка в політичній площині питання про перспективу повного членства України в ЄС викликала суперечливу реакцію в політичних колах країн ЦСЄ – головних отримувачів коштів зі структурних фондів бюджету ЄС, оскільки в разі умовного вступу України до ЄС вона претендуватиме на одержання допомоги, яка перевищує відповідні надходження усіх чотирьох країн Вишеградської групи.

Ефективність Європейської політики сусідства та спільної ініціативи «Східне партнерство» залишається низькою, хоча використання конкретних програм та проектів відіграє безумовно корисну роль. Передбачені в Угодах про асоціацію форми сприяння економічній інтеграції між ЄС та східноєвропейськими країнами не враховують специфіку та складність

процесів адаптації їх економік до умов європейського спільного ринку та містять жорсткіші вимоги, аніж ті, які висувалися до країн-учасниць Європейських Співтовариств у 1960-і–1980-і рр. Без адекватного сприяння економічній інтеграції специфіка становища країн Східної Європи та існування реальних загроз їхній безпеці девальвує гасло «політичної асоціації» з ЄС, запропоноване в якості замітника перспективи членства.

Список використаних джерел та літератури

1. Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посібник / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко; за ред. Л. В. Губерського. 2-е вид. – К. : Знання, 2012. – 759 с.
2. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції / В. Посельський ; передмова Ж. Норбер . – Київ : Смолоскип, 2002. – 166 с.
3. The Development of European Identity/Identities: Unfinished Business [A policy review. – Brussels : European Commission; Directorate-General for Research & Innovation, 2012. – 124 p.
4. Проді Р. Задум об'єднаної Європи / Р. Проді. – К. : К.І.С., 2002. – 140 с.
5. Bolkestein F., Eppink D. J. The Limits of Europe / F. Bolkestein, D. J. Eppink. – Tiel : Lannoo, 2004. – 299 p.
6. Webber D. Enlargement, treaty reform and the brewing crisis of the EU / D. Webber // The European Union Enlargement Project. – INSEAD Quarterly. – 2004. – Issue 7. – P. 4–7.
7. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу / В.В. Копійка. – К. : Вид-во КНУ ім. Тараса Шевченка, 2002. – 253 с.
8. Рябінін Є. Етапи розширення ЄС: ретроспективний аналіз / Є. Рябінін // Зовнішні справи. – 2013. – № 7. – С. 12–15.

9. Коппитерс Б. Европеизация и разрешение конфликтов: конкретные исследования европейской периферии : пер. с англ. / Б. Коппитерс, М. Эмерсон, М. Хёйссен. – М. : Весь мир, 2005. – 312 с.
10. Cadier D. Is the European Neighbourhood Policy a substitute for enlargement? / D. Cadier // *The Crisis of EU Enlargement; IDEAS Special Report SR018*. – London : LSE IDEAS, Nov. 2013. – P. 52–58.
11. Lehne S. Time to reset the European Neighborhood Policy / S. Lehne. – Washington, D.C. : Carnegie Endowment for International Peace, 2014. – 16 p.
12. Missiroli A. The ENP in Future Perspective / A. Missiroli // Whitman R., Wolff S. (eds.). *The European Neighbourhood Policy in Perspective: Context, Implementation and Impact*. – New York : Palgrave Macmillan, 2010. – P. 259–270.
13. Штратеншульте Е. Д. Европейский Союз – просто и понятно: факты и связи / Е. Д. Штратеншульте. – Берлин : Konrad Adenauer Stiftung, 2009. – 34 с.
14. The Schuman Declaration [Электронный ресурс]. – 1950. – Режим доступа: http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schuman-declaration/index_en.htm
15. Leach R. *Europe: A Concise Encyclopedia of the European Union from Aachen to Zollverein* / R. Leach. – London : Taylor & Francis, 2000. – 273 p.
16. Европейский Союз: Справочник-путеводитель / под ред. О.В. Буториной (отв. ред.), Ю. А. Борко, И. Д. Иванова. – [2-е изд.] – М. : Изд. дом Деловая литература, 2003. – 288 с.
17. Weidenfeld W. *Europa – aber wo liegt es?* / W. Weidenfeld // *Die Identität Europas : Fragen, Positionen, Perspektiven* / Hrsg. von Weidenfeld W. – München, Wien : Hanser, 1985. – S. 13-41.
18. Athens Declaration [Электронный ресурс] / Informal European Council. – 2003.– Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/75509.pdf;
19. Milusheva B. Income per capita varies by 1 to 4 across EU countries / B. Milusheva, P. Gal [Электронный ресурс] / Eurostat. *Statistics in focus*. – № 35. – 2012. – Режим доступа:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-12-035/EN/KS-SF-12-035-EN.PDF

20. Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours / Commission of the European Communities; Communication from the Commission to the Council and the European Parliament [Електронний ресурс]. – Brussels, 2003. – 26 p. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf

21. European Neighbourhood Policy – Strategy Paper / Commission of the European Communities; Communication from the Commission [Електронний ресурс]. – Brussels, 2004. – 35 p. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf

22. Patten C. Wider Europe [Електронний ресурс] / C. Patten, J. Solana // Official Documents: Letter by Chris Patten and Javier Solana // Lithuanian Foreign Policy Review. – 2002. – №. 2 (10). – Режим доступу: <http://www.lfpr.lt/uploads/File/2002-10/Letter.pdf>

23. Проді Р. Жити по-сусідськи / Р. Проді, К. Паттен // Євробюлетень. – 2003. – С. 8–9.

24. Prodi R. The future of the Union of 25 [Електронний ресурс] / R. Prodi // SPEECH/04/417. – Lille, 2004. – Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-04-417_en.htm?locale=en

EU ENLARGEMENT PROCESS IN HISTORICAL RETROSPECTIVE

Along with the deepening of economic and political ties, the spatial expansion of the European Union assured the dominant role to this integration association in regional processes and significant impact on a global level. At different stages the EU enlargement process was determined by different motivations. After the fifth wave of enlargement in 2004, 2007 and 2013 further plans to increase the number of community members have been postponed indefinitely. Prospects and pace of this process remains uncertain. The European Neighbourhood Policy proposed by

the countries located in adjacent geographical areas with the EU as an alternative to EU membership was generally ineffective. In its turn, the crisis of the European security model caused by Russia's policy towards Ukraine led to a significant rapprochement between the EU and the United States and the actual abandonment of further discussion of "the borders of Europe."

Keywords: *European Union, integration, enlargement, deepening, neighbourhood, institutions, homogeneity, subsidiarity, solidarity.*

ПРОЦЕССЫ РАСШИРЕНИЯ ЕС В ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕТРОСПЕКТИВЕ

Наряду с углублением экономических и политических связей, пространственное расширение Европейского Союза обеспечило этому интеграционному объединению доминирующую роль в региональных процессах и существенное влияние на глобальном уровне. На разных этапах процессы расширения ЕС определялись различными мотивациями. После пятой волны расширения (2004, 2007, 2013 гг.) дальнейшие планы увеличения количества членов сообщества были отложены на неопределенный срок. Перспективы и темпы этого процесса остаются неопределенными. Европейская политика соседства, предложенная странам, расположенным в смежных с ЕС географических регионах в качестве альтернативы членству в ЕС, оказалась в целом неэффективной. В свою очередь кризис европейской модели безопасности, вызванный политикой России в отношении Украины, обусловил существенное сближение ЕС с США и фактический отказ от дальнейшей дискуссии о «границах Европы».

Ключевые слова: *Европейский Союз, интеграция, расширение, углубление, соседство, институты, гомогенность, субсидиарность, солидарность.*

Вячеслав Ціватий

*Кандидат історичних наук, доцент,
Дипломатична академія України при МЗС України*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ І ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНИЙ ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЕСТОНІЇ (1991–2015 рр.)

У статті проаналізовано інституційні етапи європейської інтеграції Естонії у 1991–2004 роках. Увагу акцентовано на дипломатичному інструментарії, національній специфіці та особливостях переговорного процесу щодо вступу Естонії до ЄС. У цілому європейська інтеграція для Естонії виступила важливим стимулом для її подальшого соціально-економічного, політичного та дипломатичного розвитку. Досвід набутий дипломатією Естонією з 1991 по 2015 роки багато в чому може бути корисним для України, яка, у свою чергу, на сучасному етапі реалізує свій євроінтеграційний напрям зовнішньої політики та дипломатії.

Ключові слова: *європейська інтеграція, адаптація, досвід, зовнішня політика, дипломатія, інституціоналізація, Естонія, Україна.*

Постановка проблеми. Інституціоналізація та розширення Європейського Союзу – є стратегічною концепцією, ціль якої полягає в тому, щоб сприяти довгостроковому миру й стабільності в Європі. Європейський Союз дуже зацікавлений у стабільності та злагоді серед його найближчих сусідів, з урахуванням і тих, які перебувають у списку очікування на вступ до ЄС, що розширюється на Схід. Таке розширення призначене переступити через поділ, що тривав століттями в Європі на рівні цивілізації й релігії, що був причиною значної кількості політичних і збройних конфліктів у минулому. Бачення Європи в XXI столітті, що наблизилася впритул до кордонів колишнього Радянського Союзу, полягає в тому, що це багатокультурне співтовариство суміжних держав із різними релігійними, етнічними й культурними характеристиками [1, с.196–209].

Вивчення та узагальнення досвіду євроінтеграційних процесів безумно є **актуальним** для наукових розвідок, адже європейська інтеграція – це одна з найважливіших складових частин новітньої історії Європи, а євроінтеграційний досвід окремих країн, як, наприклад – Естонії, має слугувати подальшим європейським інтеграційним процесам в поліцентричному світі, зокрема – цей досвід буде корисним і для України.

Нелегким був процес розширення Європейського Союзу на початку XXI століття. Європейський Союз базується на інституціональній системі, у якій, відповідно до її основоположних принципів, у певних галузях країни-члени передають свої суверенні повноваження незалежним інституціям, які представляють інтереси Союзу в цілому, його країн-членів і громадян. Долаючи опір та численні перешкоди, зусиллями цілого покоління політиків було досягнуто успіху в створенні інформаційної бази та в боротьбі з негативними національними стереотипами на шляху до європейської інтеграції. ЄС як інструмент міжнародної інтеграції – один із найбільш важливих елементів у процесі глобалізації, що у свою чергу базується на структурних змінах у світовій економіці. Теорія зовнішньої політики, зокрема теорія ліберального інтернаціоналізму, розглядає міжнародну інтеграцію як невіддільний аспект глобалізації й основний фундамент для реалізації концепції «миру шляхом інтеграції» у міжнародній системі, що характеризується зростаючою економічною й іншою незалежністю [2, с.509–516; 3, с.201–206].

Позиція однієї країни всередині інституту міжнародної інтеграції визначає її позицію в міжнародних відносинах; таким чином, основний зміст міжнародних відносин будь-якої країни безпосередньо пов'язаний з її участю в міжнародній інтеграції. На сьогодні це є актуальним і для України, яка проголосила основним напрямом своєї зовнішньої політики європейську інтеграцію. Євроінтеграційна стратегія розвитку нашої держави визначена на наступні роки. Зараз перед нами стоїть завдання визначити тактику подальших дій, спрямованих на реалізацію цієї стратегії. Зокрема, Євросоюз

має переконатися в тому, що розвиток співробітництва, яке б передбачало членство України в ЄС, мало б більше переваг, аніж недоліків не лише для нашої держави, але й для ЄС. Причому переконати не на словах, а реальними заходами.

Досвід країн-кандидатів на вступ до ЄС у проведенні комплексних досліджень щодо впливу розширення та можливих сценаріїв євроінтеграції свідчить про їхню ефективність і підтверджує необхідність запровадження такої практики й в Україні.

Для вивчення європейських інтеграційних процесів, явищ і подій в історичному контексті автор пропонує до раніше існуючих досліджень підійти з нових методологічних засад, а саме – використати теорію інституцій та інституціональних змін у політичних, правових, суспільних системах і дипломатичних системах. Такий методологічний підхід дає можливість показати, як інституції розвиваються у відповідь на конкретні виклики, стимули, стратегії та варіанти вибору і, відповідно, як вони впливають на функціонування систем міжнародних відносин упродовж тривалого історичного періоду.

Поняття «інституціоналізація» активно використовують політологи, правознавці, філософи, соціологи, економісти для виявлення суперечливих проблем суспільного розвитку з найдавніших часів до сьогодення. Історики, враховуючи його специфіку та концептуально-теоретичну складність, не поспішають залучати до методологічного арсеналу історичного пізнання. Історичний аспект дослідження інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії передбачає виявлення способів досягнення тих чи інших суспільних результатів, відтворює процес самої трансформації, а не зосереджує увагу дослідника лише на простій фактологічній констатації. Така постановка проблеми має показати, яким чином відбувалося виникнення, формування інституціональних основ і розвиток дипломатичних служб європейських держав.

Постановка проблеми інституціоналізації зовнішньої політики є новою для історичного дослідження, відтак вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань.

Стан наукової розробки. Тема європейської інтеграції є постійним об'єктом дослідження науковців як вітчизняних, так і закордонних (дана проблематика багатоаспектна) У той же час, варто відзначити, що політико-дипломатичним аспектам європейської інтеграції, присвятили свої дослідження обмежене коло науковців, а саме: В.В. Копійка, В.А.Манжола, В.Г.Ціватий, Л.Д.Чекаленко, А.І. Кудряченко, Д.І. Ткач, Г.М.Перепелиця, З.М. Макаруха та інші. Євроінтеграційний досвід держав Прибалтики у своїх роботах досліджують наступні українські науковці: В.М. Завадський, Д.В. Аракелян, С.І. Хорошенюк, В.Г. Ціватий. Серед численних робіт зарубіжних дослідників варто виділити монографії таких вчених як: К. Фрейзер, Д. Дінан, К. Маріз, Л. Хантарайс, Є. Хаас, Р.Вілпісаускас, А. Гразуліс, Ф. Лаурсен та інші.

Аналіз історіографії свідчить, що попри існуючу кількість досліджень, присвячених окремим аспектам євроінтеграції Естонії, на сьогодні як в Україні, так і за її межами, практично відсутні роботи, в яких би комплексно й ґрунтовно вивчалась проблема вступу Естонії до Європейського Союзу, і перш за все – саме – політико-дипломатичний та інституціональний аспекти.

У цілому, аналіз науково-теоретичних розробок стосовно генезису та розвитку європейських інтеграційних процесів другої половини ХХ – початку ХХІ століття свідчить про усталену в історіографії традицію фактологічного відтворення процесів, спираючись на принцип історизму, що значною мірою свідчить про неможливість за таких умов уникнути схематизації відтворення історичних подій. У той же час, необхідно виявити організаційні та кількісні, якісно нові зміни в зовнішній політиці й дипломатії європейських держав досліджуваного періоду, тобто вказати на всі суттєві події та факти, не означає збагнути сутнісних ознак самої системи

держав Європейського Союзу. Для її вивчення необхідно використовувати нові методики пізнання, однією з яких є теорія інституцій та інституціональних змін. Саме під час європейських інтеграційних процесів другої половини ХХ – початку ХХІ століття створюються нові інститути дипломатії, нові механізми міждержавних відносин та технології переговорного процесу, теоретично обґрунтовується та практично розробляється новий дипломатичний інструментарій, який потребує свого наукового узагальнення та апробації.

Також звертаємо увагу, що існує незначна кількість публікацій, у яких розглядалися б можливості використання Україною євроінтеграційного досвіду Естонії.

Метою даної статті є аналіз етапів європейської інтеграції Естонії та узагальнення інституціонального та політико-дипломатичного досвіду її вступу до Європейського Союзу в 1991–2004 роках, зокрема передумови європейського вибору Естонії, а також результати набуття Естонією повноправного членства в ЄС.

Для досягнення поставленої мети автор визначив наступні **дослідницькі завдання**:

- проаналізувати інституціональні, політичні, дипломатичні, економічні, соціальні передумови та особливості європейської інтеграції Естонії;
- визначити періодизацію процесу європейської інтеграції Естонії;
- з'ясувати особливості євроінтеграційних процесів, дипломатичної практики, переговорного процесу та основні напрями адаптації законодавчої бази в Естонії;
- окреслити можливості для України у використанні євроінтеграційного досвіду Естонії.

На початку 1990-х років ХХ століття Естонія почала виступати як самостійна держава, проводячи власну зовнішню політику і дипломатію, орієнтовані на налагодження тісних зв'язків із сусідніми державами та

співпрацю з міжнародними організаціями й іншими політичними інституціями. Процес європейської інтеграції вже від самих своїх витоків ґрунтувався на економічних чинниках, які надалі призвели до поширення інтеграційного процесу в Європі на політичну, соціальну, культурну, правову та дипломатичну сфери життя. Співробітництво на регіональному і міжнародному рівнях дозволило Естонії заявити про себе як самостійного гравця на політико-дипломатичній і міжнародній аренах, залучило її як нового міжнародного актора до політико-дипломатичної системи та інтеграційних процесів, які відбувалися в Європі.

Аналіз процесу вступу Естонії до Європейського Союзу (ЄС) доцільно умовно розділити на чотири етапи розвитку співробітництва. Кожний з цих етапів відображає як еволюцію політики ЄС щодо Естонії, так і політичні та дипломатичні зусилля її уряду з реалізації основних положень узгоджених інтеграційних стратегій, а саме:

Перший етап: 27 серпня 1991 року – 22 червня 1993 року. Від встановлення дипломатичних відносин між Естонією та Європейським Співтовариством (ЄС) до саміту в Копенгагені, де було прийнято рішення укласти угоди про вільну торгівлю з Естонією, Латвією і Литвою. Основна увага на даному етапі приділялася спростуванню думки, що країни Балтії – частина колишнього Радянського Союзу.

Другий етап: 22 червня 1993 року – 10 грудня 1994 року. Цей етап підводить нас до саміту в Ессені, коли Естонія, Латвія, і Литва отримали право почати переговори про асоційоване членство (тобто підписати Європейські угоди (Europe Agreements)). На практиці це означало, що з моменту підписання Угоди про асоціацію три балтійські держави опинилися в тій же групі, що й країни Центральної та Східної Європи і були включені в підготовку до вступу. Акцент був зроблений на тому, щоб бути пов'язаними з Центральною та Східною Європою, а в аспектах безпеки із Західноєвропейським союзом (ЗЄС) та Організацією Північноатлантичного договору (НАТО).

Третій етап: січень 1995 року – грудень 1997 року. Цей період включав підготовку до вступу в ЄС та адаптацію внутрішнього законодавства до внутрішнього ринку, тобто початок процесу узгодження (гармонізації) законодавства. У рамках ЄС обговорювалися різні сценарії розширення. Естонія стверджувала, що вступ до ЄС має відбутися, як тільки країна вважається готовою приєднатися. Альтернативним був «блоковий підхід», який закликав до одночасних переговорів про вступ всіх десяти країн Центральної та Східної Європи.

Четвертий етап: 31 березня 1998 року – 01 травня 2004 року. Цей етап розпочинається з представлення Рішень Ради Європейського Союзу, де містилися чіткі вимоги до країн-кандидатів на вступ. Він представляє собою перехід до більш тісних та продуктивних відносин між ЄС та країнами Балтії, не лише в економічній, а й у політичній і дипломатичній сферах. Основними його характеристиками були висунення чітких вимог з боку ЄС та початок їх виконання Естонією. Завершальною подією виступає саміт ЄС у Афінах, під час якого, 16 квітня 2003 року були підписані угоди про вступ з десятьма країнами: Болгарією, Чехією, Естонією, Угорщиною, Латвією, Литвою, Польщею, Румунією, Словаччиною та Словенією. Зазначимо, що кінцевим терміном вступу Естонії до ЄС є 01 травня 2004 року, коли вона разом з дев'ятьма іншими державами офіційно набула повноправного членства.

Після вступу починається новий інституціональний і політико-дипломатичний етап Естонії в європейському просторі.

П'ятий етап: з 2004 року по теперішній час (етап євроінтеграційного повноправного членства Естонії в Європейському Союзі: недоліки, здобутки і перспективи).

Серед головних політичних і дипломатичних документів щодо поетапного розвитку європейської інтеграції Естонії важливим був опублікований Європейською Комісією 16 червня 1997 року «Порядок денний 2000» (Agenda 2000). У цьому документі були визначені підходи з боку Європейського Союзу до співробітництва з країнами, що подали заявки

на вступ, у тому числі й з Естонією. «Порядок денний 2000» містив Висновки (avis), розроблені Європейською комісією, де йдеться про стан трансформацій у кожній з країн, що претендують на повноправне членство у ЄС. Матеріали, використані комісією в ході підготовки Висновків, склалися з поданої країнами-заявниками офіційної інформації, рапортів спостерігачів від ЄС, доповіді та резолюції Європейського парламенту, висновків міжнародних фінансових інституцій, а також експертних оцінок виконання Європейських угод.

Офіційна інформація готувалася країною-кандидатом у формі відповідей на запитальник, розісланий Комісією, під назвою «Інформація потрібна для підготовки висновку за заявкою на членство в Європейському Союзі». Анкета, обсягом 160 сторінок, складалася з більш ніж тисячі докладних запитань про підготовку інтеграції Естонії в ЄС. На отримання відповіді відводилося три місяці. Була сформована робоча група, до якої увійшли представники Державної канцелярії та міністерств закордонних справ, економіки та юстиції. Робоча група перевіряла і, при необхідності, змінювала всі відповіді, надані міністерствами. Було відомо, що ці відповіді складатимуть основу оцінки Естонії Єврокомісією, тому особливих зусиль було докладено, щоб вся інформація, яка передаватиметься з Естонії в Брюссель була всеосяжною і послідовною.

Найголовніше правило, яким керувалися естонці в редагуванні відповідей, полягало в проханні до міністерств та відомств не обмежуватися простим «так» або «ні», а пояснювати кожен крок, рішення і план в деталях. У той час Естонія не досягнула значного прогресу в гармонізації свого законодавства з ЄС. Багато із законодавчих актів, які вимагав Європейський Союз не були ратифіковані. За порадою співробітників Комісії у відповіді почали включати етап на якому перебувало прийняття того чи іншого закону. Пізніше Комісія оцінила відповіді Естонії як найкращі серед держав-кандидатів [4, с.23–29].

У висновку Комісії підкреслювалось, що обробка такого значного обсягу інформації стосовно кожної з країн мала на меті не лише контроль за відповідністю результатів економічного розвитку і процесу демократизації критеріям членства в Європейському Союзі, а й довгостроковий прогноз щодо їхнього інтеграційного потенціалу [5, с.34].

«Порядок денний» визначив дві групи країн-кандидатів. У першу групу потрапили – Чехія, Естонія, Польща, Мальта, Угорщина та Словенія. До другої групи були віднесені – Болгарія, Словаччина, Румунія, Кіпр, Латвія та Литва. З огляду на економічний розвиток, шість кандидатів першої групи були визнані країнами з життєздатною ринковою економікою. З точки зору спроможності впоратися з проблемами ринкової конкуренції всередині Європейського Союзу, найвище оцінена економіка Словенії та Чеської Республіки. Темпи реформ в Угорщині, Польщі й Естонії визнані достатніми. Країнам другої групи було зауважено, що вони можуть наздогнати за економічними показниками першу групу протягом десяти років. Для кожної з країн були визначені конкретні напрями подальшої адаптації законодавства Європейського Союзу *acquis communautaire*.

У висновках Європейської комісії, що містилися в «Порядку денному 2000» були позитивно оцінені здобутки Естонії за роки незалежності, але визнавалося, що уряду потрібно докласти значних зусиль для забезпечення економічного зростання. Політична сфера та стан демократії були відзначені, також, добре. Головною проблемою, з точки зору Європейської комісії, були повільні темпи натуралізації етнічних росіян, кількість яких в Естонії складала 30% населення, урядові було рекомендовано прискорити процес інтеграції населення та завершити його у середньостроковій перспективі. Зазначимо, що із трьох Балтійських республік найвище в цьому документі були оцінені перспективи членства для Естонії.

Сьогодні може здаватися, що все пройшло цілком безпроблемно – відповідно до плану. Але не можна забувати, що Естонії не було серед країн, які можуть бути впевнені в отриманні запрошення приєднатися в

Люксембурзі. Дійсно, у той час, було більше людей, які не вірили, що Естонія буде в першому раунді переговорів про приєднання ніж ті, хто вважали навпаки. Рішення, прийняте в ЄС в 1997 році не було ні передбачуваним, ні очевидним. Коли Естонія подала заявку на членство в ЄС в кінці 1995 року її внутрішні приготування до вступу лише починалися. Інтеграція в ЄС вважалася в основному технічним процесом, а не політичним питанням. Навіть Міністерство закордонних справ, найвідданіша і добре поінформована державна інституція з питань ЄС, не надавала великого значення Європейському Союзу. Міністерство витрачало значно більше інтелектуальних та дипломатичних ресурсів на досягнення членства в НАТО. Дійсно, приєднання до Європейського Союзу, в основному, розглядалося як економічна проблема, а не мета політики безпеки. Ця позиція знайшла своє відображення в структурі міністерства та кадрової політики. На початку 1996 року міністерство закордонних справ не мало жодної структурної одиниці повного розміру – відділ або підрозділ – відповідальної за питання ЄС. Існувала лише невелика група з 2-3 осіб у політичному відділі, яка стежила за процесом розширення ЄС і внутрішніми подіями в Європейському Союзі.

Значні зміни в міністерстві, та й у ставленні естонського уряду в цілому до вступу в Європейський Союз, прийшли в 1996 році. До кінця 1996 року Естонія не тільки висловила бажання стати членом Європейського союзу, але почала докладати великих зусиль в цьому напрямі. Робота по членству в НАТО продовжувалася, але більша частина дипломатичних ресурсів була перенаправлена на отримання запрошення для вступу в ЄС. Це зрушення в естонській зовнішній політиці і дипломатії відбулося в основному через ситуацію з політикою безпеки в Європі в 1996 році. У ході дискусій щодо розширення НАТО, стало очевидно, що Естонія не отримає запрошення вступити в НАТО в 1997 році. Прориву в зовнішньополітичному і дипломатичному мисленні Естонії сприяв також Міністр закордонних справ, Тоомас Хендрік Ільвес, який прибув із Вашингтона з чітким повідомлення, що двері НАТО залишатимуться закритими для Естонії протягом деякого

часу. Уже під час своєї першої зустрічі з керівництвом міністерства в кінці 1996 року Міністр закордонних справ Т.Х. Ільвес заявив, що Естонія повинна змиритися з тим, що не буде включена в перший раунд розширення НАТО і прийняти прагматичне ставлення до майбутнього. Т.Х. Ільвес вважав, що Естонія повинна зосередитися на Європейському Союзі, щоб не залишитися поза обома процесами розширення. Перспективи отримання запрошення для переговорів з ЄС не були хороші, але в той час, здавалося, що ця мета більш реалістична, ніж членство в НАТО. Офіційно, всі країни-члени ЄС виступали за розширення в Центральній та Східній Європі, включаючи країни Балтії. Але, насправді, в Естонії було порівняно мало фактичних прихильників. Була поширеною думка, що країни Центральної Європи повинні приєднатися до ЄС перед країнами Балтії.

Цілий ряд факторів працював проти шансів Естонії отримати запрошення на переговори з ЄС: Естонія була невідомою, у багатьох європейських столицях існувало упереджене ставлення до Балтійських країн, де останні розглядалися як частина колишнього СРСР з напруженими відносинами з Росією. Естонія також програвала в часі – до саміту в Люксембурзі залишалося всього дванадцять місяців, і тільки шість місяців до завершення оцінки Європейською комісією. Тому негайно було почато активне лобіювання у всіх країнах-членах ЄС. У якості одного з перших кроків, Естонія вирішила створити посольства в усіх європейських столицях. Протягом лише кількох місяців, були одночасно відкриті естонські місії в Дубліні, Гаазі, Афінах, Лісабоні та Мадриді. Це сміливе, але дороге рішення виявилось дуже корисним у багатьох відношеннях. Відкриваючи ці посольства, Естонія показала своє серйозне бажання вступити в ЄС на політичному рівні. Водночас, нові дипломатичні місії дали можливість поширювати інформацію про досягнення Естонії безпосередньо в країнах-членах, які раніше отримували інформацію про Естонію тільки з Європейської Комісії або через інших посередників. Якщо виникала необхідність, можна було одразу реагувати на питання окремих держав-

членів і спростовувати неправдиву інформацію про Естонію. У свою чергу, зворотній зв'язок від держав-членів допоміг Естонії планувати тактику і риторичку стосовно ЄС. Серед іншого, вона почала працювати через нові й старі посольства, щоб прискорити процес ратифікації Європейської Угоди, який почав сповільнюватися.

У той же час, Міністр закордонних справ Т.Х. Ільвес використав один із досить дієвих засобів із арсеналу дипломатичного інструментарію – провів велике турне європейськими столицями. Хоча в основному моніторинг прогресу в країнах-кандидатах і збір інформації про них належав до завдань Європейської комісії, держави-члени також були в курсі змін у країнах-кандидатах. Зрештою, на саміті в Люксембурзі в грудні 1997 року саме держави-члени, а не Європейська комісія мали вирішувати, кого запросити, щоб почати переговори про вступ. Тому було вирішено, що найкращий спосіб представити ситуацію Естонії та переконати скептично налаштованих держав-членів, що Естонія готова почати переговори про приєднання було за допомогою прямих політичних і дипломатичних контактів. Так, наприклад, було організовано перший в історії візит Міністра закордонних справ Естонії в Мадрид, Рим і Афіни. Відвідування країн, розташованих далеко від Естонії були особливо корисні. Сьогодні високопоставлені представники від усіх держав-членів ЄС відвідують Естонію. Але всередині 90-х років візитів було дуже мало. Багато країн – особливо віддалених – або не хотіли або не наважувалися витратити дорогоцінний час і політичний капітал на відвідування Естонії. Це було взято до уваги, і тому візити були здійснені в ці країни. Як наслідок, графік іноземних поїздок міністра в першій половині 1997 року був дуже щільним – він відвідав одинадцять держав-членів протягом шести місяців. Варто також відзначити, що всі його поїздки відбувалися в межах Європи – ще одне свідчення рішучого бажання отримати запрошення на переговори з ЄС.

У 1996-1997 роках Естонію відвідало багато представників з країн Європейського Союзу. Делегації Європейської комісії приїжджали

ознайомитися з Естонією і оцінити її досягнення. Великий внесок зробив також президент Леннарт Мері, який знайомив іноземних гостей з ідеєю, що Естонія була частиною Європи, і окреслював її ширші стратегічні завдання. Естонці особливо уважно ставилися до людей, які займаються розширенням у Генеральному директораті з зовнішніх зв'язків, членів так званої команди розширення, які були відповідальні за процес розширення й насправді писали оцінку Естонії.

Основний аргумент, який естонські урядові лідери та дипломати висували на зустрічах за кордоном і в Естонії полягав у тому, що всі країни-кандидати, у тому числі й Естонія, повинні бути оцінені об'єктивно, а не суб'єктивно, ґрунтуючись на критеріях вступу. Вони підкреслювали, що Естонія була готова до переговорів про вступ на основі об'єктивних критеріїв і просили членів ЄС дати Естонії такий же режим, який був наданий іншим кандидатам, а не ставитися до неї як до республіки колишнього Радянського Союзу. Часто постає питання, чи було виправданим звернення Естонії до ЄС індивідуально, а не регіонально. Беручи до уваги критичне ставлення багатьох держав-членів до швидкого приєднання балтійських країн, це рішення було єдино можливим. Варто нагадати, що відповідно до загальноприйнятої в той час думки, Європейський Союз не був здатний проводити переговори про приєднання з великими групами країн. Оскільки попередні раунди розширення були невеликі (3-4 країни), вважалося, що наступне розширення також повинно бути невеликим. Деякі політики навіть вважали, що перші країни, які отримують запрошення до членства в НАТО мають першими вступити в Європейський Союз. Ця точка зору, яка була відома як теорія узгодженості («the congruence theory») [6, с.16–22] або теорія «подвійного ні», зокрема, імпонувала німецьким представникам. Рішення Естонії просуватися вперед у своїй євроінтеграції викликало досить багато напруженості у відносинах з південними сусідами, Латвією та Литвою. Їхні політичні лідери і дипломати офіційно погодилися з індивідуальним підходом і з тим, що одна прибалтійська країна в політичних і

дипломатичних переговорах про вступ краще, ніж нічого, але в той же час, вони звинувачували Естонію в підриванні Балтійського співробітництва. Деякі політики з сусідніх країн відреагували на прагнення Естонії дуже емоційно. Проте, ці емоції в кінці кінців припинилися. Якщо б у 1996-1997 роках Естонія активно не домагалася приєднання до першої групи країн для переговорів щодо розширення, ймовірно, розширення проходило б у два або три раунди відповідно до теорії узгодженості. Досить імовірно, що Естонія та інші Балтійські країни не приєдналися б до ЄС одночасно з країнами Центральної Європи, а слідом за ними.

Завдяки застосуванню ефективного дипломатичного інструментарію та ефективним дипломатичним діям, що підтримувались активною внутрішньою діяльністю, Естонія досягла успіху, змінивши усталені позиції. Протягом року люди почали говорити про Естонію в коридорах Брюсселя. Це допомогло підвищити інтерес до неї серед держав-членів. Країни, які нічого не знали про Естонію, почали говорити про неї, як про одного з найбільш успішних кандидатів на вступ. Іншими словами, завдяки інтенсивній і систематичній діяльності в зовнішньополітичній і дипломатичній сферах Естонія за дуже короткий період часу помітно поліпшила свою політичну позицію та дипломатичний імідж як країни-кандидата в ЄС. Це, у свою чергу, допомогло покращити становище інших балтійських країн у процесі приєднання.

Робота у сфері зовнішньої політики і дипломатії безперечно допомогла просунути процес вперед, але не менш важливо було продемонструвати конкретний внутрішній прогрес. Внутрішня підготовча робота в Естонії ґрунтувалася на Плані діяльності уряду щодо приєднання до Європейського Союзу, який вперше був складений в 1996 році. План дій, поправки до якого вносилися кожні шість місяців, був, головним чином, інструментом для міністерств під час підготовки до вступу і для виконання так званого Білого документа ЄС. Тим не менш, документ також містив зовнішньополітичний елемент – це був не пропагандистський документ, а хороший інструмент

зовнішньої політики і дипломатії, особливо в Брюсселі. Він забезпечив ретельний огляд діяльності Естонії з боку ЄС і тим самим допоміг показати, що Естонія має серйозні наміри вступити в ЄС. Починаючи з 1997 року, Комісія регулярно подавала доповіді про прогрес країн-кандидатів. Це була гарна можливість для Естонії довести свою готовність до приєднання, бо Комісія була краще обізнана з політичною, дипломатичною та економічною ситуацією в країнах Центральної Європи, але порівняно мало знала про Естонію та інші Балтійські країни. Тому інформація, яку надавала Естонія мала істотний вплив на аналіз та висновки Комісії. До того ж, було очевидно, що з кожним раундом розширення умови приєднання ставали більш суворими, ніж під час попереднього раунду.

Досвід євроінтеграції Естонії залишився поза увагою українських науковців і цілком незаслужено, адже ця країна пройшла свій шлях до ЄС швидкими і впевненими кроками, і її досвід може бути корисним і для нашої держави. Після розпаду Радянського Союзу всі колишні республіки опинилися в скрутному становищі: почався процес переходу від планової до ринкової економіки, введення нової валюти, втрата звичних ринків збуту і виробничих зв'язків. У цій складній ситуації Естонія вдалася до радикальних кроків. Президент Леннарт Мері звільнив усіх колишніх партійних функціонерів, намагаючись порвати з комуністичним минулим і розпочати все «з чистого аркуша». Уряд прем'єр-міністра Марта Лаара був дуже молодим (середній вік міністрів 30-35 років) і в них не було досвіду управління. Але тоді довіра й відданість (тобто не підтримання комуністичних ідей) були головними критеріями [7, с.91–95]. Такі зміни в державному управлінні дозволили швидко реформувати економіку, яка була лібералізована та переорієнтована на західні експортні ринки.

Після визнання Європейськими Співтовариствами незалежності Естонії, вона була включена до програм допомоги, таких як Фаре, (Phare – це програма надання фінансової допомоги і технічного сприяння країнам Центральної та Східної Європи) та Іспа (Ispra – Інструмент структурної

політики в процесі підготовки до приєднання), Тасіс (Tacis – Програма технічного сприяння новим незалежним державам і Монголії), Інтеррег (Interreg – програма міжрегіонального співробітництва). Допомога, яка виділялася ЄС країнам Балтії, була більшою порівняно з тою, яку отримували країни Центральної та Східної Європи. Значною була допомога ЄС і в сільському господарстві, яке є привілейованою галуззю в ЄС і потребувало значних інвестицій в Естонії після розпаду СРСР.

Значимо, що економічні передумови євроінтеграції Естонії полягали в привабливості нових ринків збуту, залученні інвестицій та фінансової допомога з боку ЄС, у той час як ЄС розглядав Естонію як важливий елемент структури європейського товарообігу. Для Естонії приєднання до ЄС означало також приєднання до Співтовариства, де соціальні стандарти одні з найвищих у світі, тому європейський вибір означав для політиків досягнення цих стандартів у власній країні, а також значні перспективи в галузі освіти і науки. Поширення соціальної політики ЄС на нові країни-члени було пов'язане з пріоритетністю соціальної сфери життя та потребою узгодженої соціальної політики, задля запобігання виникненню соціальної напруженості та економічному розвитку [8, с.116–120].

Політичні передумови вважаються ключовими для вступу Естонії до ЄС. Інтеграція нових членів є продовженням плану Моне-Шумана об'єднати всю Європу в єдину спільноту для забезпечення стабільності в Європі та сталого демократичного розвитку країн після розпаду СРСР. Щодо Естонії, то нові політичні сили, які прийшли до влади після відновлення незалежності, чітко сформулювали свої євроінтеграційні прагнення і, незважаючи на зміну урядів, не відступали від цього зовнішньополітичного вектора та дипломатичного орієнтира.

Перешкодами на цьому шляху залишалися протиріччя з Росією та велика частка російськомовного населення, що проживала на території Естонії, на цьому неодноразово наголошувалося у висновках Єврокомісії, але в процесі інтеграції Естонія змогла успішно вирішити ці питання. Для того,

щоб активізувати політичний діалог на парламентському рівні, Угода про асоціацію передбачала створення спільного парламентського комітету з членів естонського парламенту – Рійгікогу – та Європейського Парламенту. Для підготовки участі в якості повноправних членів в майбутній роботі Європейського економічного і соціального комітету в рамках Угоди про асоціацію було створено Об'єднаний консультативний комітет між Європейським економічним і соціальним комітетом та естонськими соціальними партнерами. Подібний консультативний комітет між Комітетом регіонів та естонськими регіональними і місцевими органами влади був скликаний на початку 2003 року.

Корисно звернути увагу на деякі проблеми, з якими Естонія зіткнулася в ході переговорів. Уже згадувана загальна нестача ресурсів невеликої держави впливала практично на всі сфери діяльності (політичну, дипломатичну, економічну і т.д.). У деяких секторах в Естонії був тільки один експерт на все поле діяльності ЄС. Додатковою проблемою були погані мовні навички, які часто не дозволяли експертам спілкуватися зі своїми колегами з ЄС на рівноправній основі. Відсутність перекладачів для швидкого перекладу законодавства ЄС також гостро відчувалася, особливо в перші роки переговорів. Серйозні труднощі у створенні та впровадженні законодавства на «внутрішньому фронті» з'явилися одночасно з прогресом переговорів на «зовнішньому фронті». Крім того, Естонія не змогла виконати деяких обіцянок, даних ЄС, через брак часу, фінансових та інших ресурсів. У багатьох важливих сферах діяльності не було достатньої адміністративної спроможності для реалізації європейських стандартів і вимог (наприклад, митний союз, так як в Естонії майже не було обмежень на імпорт до вступу в ЄС, рибальства, де не вистачало правильної статистики вилову і реєстру риболовецьких суден). У цілому, адміністративна спроможність була найбільшим каменем спотикання. Європейська комісія критикувала за це Естонію до кінця переговорів. Переговори та формування позиції Естонії іноді ускладнювалися відсутністю наукових досліджень і опитувань

громадської думки. Крім того, вони ускладнювалися апатичним ставленням політиків до питань ЄС, спорадичною критикою засобів масової інформації, через їхню недостатню поінформованість, і на довершення всього, низьким рівнем громадської думки щодо вступу в ЄС, що продемонстрував референдум.

Естонія успішно пройшла етап асоційованого членства в ЄС і Україна може скористатися її досвідом. Цінним уроком дипломатії Естонії було те, що вона максимально використовувала всі пропоновані форми співпраці з ЄС, незалежно від того, вважалися вони задовільними чи ні: амбіції Естонії для більш тісної інтеграції були більшими, ніж механізми співпраці, які пропонував ЄС, але кожен етап співпраці під час підготовки до вступу відіграв свою роль у процесі приєднання до ЄС і досвід, а також результати використовувалися в якості аргументу для обґрунтування переходу до наступного етапу співпраці. Ще одним висновком з досвіду Естонії є нездатність ЄС підходити індивідуально і гнучко до кожного партнера – як організація з великим і складним механізмом прийняття рішень, ЄС вважає за краще ставитися до країни відповідно до стандартного підходу – у разі подібних ситуацій робляться спроби застосовувати моделі, які раніше були узгоджені й реалізовані. Так, наприклад, тексти всіх Європейських угод були майже ідентичними, і лише Угодою з Естонією не була передбачена вигідна для ЄС асиметрія щодо лібералізації візового режиму. Варто також нагадати, що Європейські угоди, підписані з Естонією та іншими країнами ЦСЄ не містили положень про майбутній вступ цих країн до Євросоюзу, не зазначали термінів і умов вступу, а лише закріплювали розвиток взаємовідносин з ЄС, визначивши рамки асоційованих зв'язків.

Головна запорука успіху у відносинах з ЄС це перехід від декларування намірів стати повноправним членом Співтовариств до конкретних дій. Ці кроки мають бути спрямовані в першу чергу на зменшення ролі держави в управлінні економікою, боротьбу з корупцією, тіньовою економікою. Про успішність вирішення такого роду проблем та доцільність перейняття

досвіду Естонії свідчить той факт, що ця країна набула повноправного членства у ЄС за достатньо короткий час. Угода про асоціацію та угода про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі – це значний крок вперед у відносинах з ЄС, це етап за попередніми підсумками якого та одночасно в рамках якого Естонія почала переговори про вступ. Тому для України важливо зосередитися на конкретних діях, які сприятимуть підписанню угоди та її подальшій ратифікації країнами-членами ЄС. Досвід адаптації законодавства також можна запозичити в Естонії [8, с.109–120; 9, с. 105–111].

Неабияку цінність має досвід функціонування інституцій, що координують європейську політику держави. Естонія вже набула десятирічний досвід роботи таких установ. В Україні теж створено численні внутрішньодержавні структури, для координації процесу євроінтеграції, існує структурний діалог між Україною та ЄС, але нашій державі слід зайняти більш активну позицію та ефективніше використовувати пропоновані форми співробітництва для висловлення своїх позицій та обговорення питань, що становлять взаємний інтерес. Політична стабільність у будь-якій державі, що має наміри стати членом ЄС грає важливу роль. Українські євроінтеграційні інтереси, звичайно, залишаються незмінними, але, звісно, не завжди стабільна політична ситуація в нашій державі створює негативний політичний імідж, який стає перепоною для налагодження більш продуктивного діалогу з ЄС. В Естонії в середині 1990-х років хоча і спостерігалася часта зміна урядів та політичних сил, що формували зовнішню політику і дипломатію держав, все ж таки заходи, необхідні для успішної інтеграції до ЄС, продовжували проводитися й реалізуватися.

На сьогодні Естонія сповнена зусиль допомагати і ділитися своїм політичним, дипломатичним та інституційним досвідом з Україною в реформуванні держави. Про це сказав Прем'єр-міністр Естонії Тааві Рійвас під час приїзду делегатів на відкриття саміту «Східного партнерства» у Ризі (Латвія, 2015р.): «Українці вже показали, що їх шлях європейський. Я вірю, що це є рішенням суверенної держави. Як естонці ми розуміємо Україну,

тому що не дуже давно (10-11 років тому) ми проходили цей же шлях, а тому готові допомагати Україні своїм досвідом у проведенні складних реформ».

Голова Рійгікогу (парламенту) Естонської Республіки Ейкі Нестор наголосив, що Естонія докладає усіх зусиль, аби питання України не лишилося поза увагою на всіх міжнародних і безпекових форумах. Перебуваючи з візитом у Києві (2015 р.), він запевнив, що Естонія «стоїть поруч з Україною й розуміє її». А Міністр закордонних справ Естонії Кейт Пентус-Роозіманнус, на зустрічі в Брюсселі (2015 р.) з главою МЗС України Павлом Клімкіним, заявила, що «...Таллінн підтримує встановлення безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом. Це було б символічним підтвердженням, що Україна належить Європі». Голова естонського МЗС підтвердила також готовність Естонії продовжити надання допомоги Україні та незмінну підтримку в реформуванні української держави [10].

Отже, у порівнянні з іншими країнами, що набули повноправного членства 01 травня 2004 року, Естонії довелося пройти аналогічний шлях від встановлення дипломатичних відносин до вступу до ЄС за короткий відрізок часу. Аналіз цього процесу дозволяє зробити висновки, що позиція уряду Естонії була незмінною в питанні відносин зі Співтовариствами та демонструвала стабільність упродовж усього періоду. Починаючи з 1993 року під час кожного саміту Європейської Ради підіймалися питання відносин з країнами Балтії, та завжди вони вирішувалися на користь більшого поглиблення інтеграції. Якщо до середини 1990-х років основний акцент робився на економічній співпраці, то з 1995 року інтеграція переходить у політичну площину. Процес виконання всіх критеріїв членства виявився достатньо складним, такі проблеми, як недостатня урегульованість питання надання громадянства російськомовному населенню Естонії, відставання економічних показників, низькі темпи імплементації загальноєвропейського законодавства до національних правових норм, залишалися не повністю вирішеними навіть на момент вступу. Проте

наявність політичної волі з боку керівництва ЄС у відповідь на послідовність і зусилля Естонії стала запорукою її приєднання до ЄС.

Розширення Європейського Союзу мало безпосередній вплив на Україну [11, с.163–176]. Головним для України залишається послідовне впровадження усіх заходів у рамках співробітництва з ЄС та політична стабільність.

Європейська інтеграція Естонії стала головним фактором, який значною мірою вплинув на розвиток цієї країни. Шлях до Європейського Союзу виступив головним каталізатором проведення реформ та економічного зростання. Хоча на момент вступу до ЄС, економічні показники Естонії та інших Балтійських країн були одними з найнижчих серед країн-членів, економіка цих республік характеризувалася високими темпами зростання та вони набагато випередили усі колишні радянські республіки. З набуттям повноправного членства в ЄС збільшилася політична вага цих держав, зріс їхній міжнародний і дипломатичний вплив.

Керівництво нашої держави проголосило вступ до ЄС одним зі стратегічних питань зовнішньої політики і дипломатії, але відносини з Європейськими Співтовариствами поки що просуваються повільно. Така ситуація склалася за рахунок повільності реформ в нашій державі та небажання керівництва Європейського Союзу починати нову хвилю розширення. Проте варто зауважити, що для Естонії вступ до ЄС був не лише ціллю, а й засобом забезпечення стабільності в країні, безпеки та економічного зростання, підвищення добробуту населення та підвищення загального рівня життя і вона продовжує працювати для досягнення цієї мети вже як член ЄС.

Тож метою України повинен бути не вступ до ЄС сам по собі, а як найкраще забезпечення національних інтересів, яке пов'язується з належністю до Європейської спільноти. Естонії довелося багато працювати, щоб переконати ЄС у своїй європейській ідентичності, дотриманні спільних цінностей та належному рівні економічного розвитку, Україні теж доведеться

докласти для цього багато зусиль, особливо у світлі останніх подій. Слабкі євроінтеграційні позиції України на сьогодні є наслідком непослідовності в проведенні реформ і нестабільна політична ситуація.

Відносини Естонія – ЄС пройшли шлях розвитку від економічної допомоги, поступової економічної інтеграції в рамках Угоди про вільну торгівлю, політико-дипломатичного діалогу, створеного Угодою про асоціацію, до повноправного членства в ЄС, Монетарному союзі та Шенгенській зоні, як наслідок виконання всіх необхідних критеріїв. За короткий період вона змогла адаптувати та гармонізувати своє законодавство із нормами ЄС, але одночасно в ході переговорів було досягнуто відступів від *acquis communautaire* та перехідних періодів, які найкраще відповідали національним інтересам Естонії.

Україна поки що все ще на етапі зближення з ЄС. Україні варто запозичити прагматичний та конструктивний підхід дипломатії Естонії до переговорів з ЄС, досвід адаптації законодавства до права ЄС, досвід функціонування інституційних структур співробітництва та внутрішньодержавної координації реалізації євроінтеграційного курсу.

Перспективами подальших наукових досліджень є пошук ефективного інструментарію для впровадження позитивного досвіду держав членів Європейського Союзу країнами, які визначили своїм пріоритетом європейський напрям політичного розвитку в політико-дипломатичній системі сучасності.

Список використаних джерел та літератури

1. Леонард М. ХХІ век – век Европы: пер. с англ. / Марк Леонард. – М. : АСТ, 2006. – 250 с.
2. Алексеева Т. А. Современная политическая мысль (XX – XXI ст.): Политическая теория и международные отношения / Т. А. Алексеева – М. : Аспект-Пресс, 2015. – С. 176–197.
3. Meyers R. Temeljni pojmovi i teorijske perspektive meunarodnih odnosa /

- R. Meyers. – Osijek-Zagreb-Split : Pan-Liber. – 1999. – 396 p.
4. Sillaste-Ellin K. The Path to Receiving an Invitation for Accession Negotiations – the Critical Years of 1996–1997 / K. Sillaste-Ellin // *Estonia's Way into the European Union* / compiled by K. Rannu, general editor Kaja Tael. – 2009. – P. 23–29.
 5. Agenda 2000 – Commission Opinion on Estonia's Application for Membership of the European Union. – Brussels : European Commission, 1997. – 139 p.
 6. Clyde K. Relations between Estonia and the European Union in the Period Leading up to the Invitation to Accession Negotiations in 1997 / K. Clyde // *Estonia's Way into the European Union* / compiled by K. Rannu, general editor K. Tael. – 2009. – P. 16–22.
 7. The European Union and the Baltic States: Changing Forms of governance / edited by V. Jakobsson. – London and New York : Routledge, 2010. – P. 91–95.
 8. Завадський В. М. Вступ країн Балтії у ЄС та основні напрямки адаптації законодавчої бази (1991–2004 рр.) / В. М. Завадський // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: зб. наук. праць* / гол. ред. Р. М. Постолюк. – Рівне : РДГУ, 2007. – Вип. 12. – С. 109–120.
 9. Завадський В. М. Балтійський досвід європейської інтеграції для України / В. М. Завадський // *Історичні і політологічні дослідження: зб. ст.* / гол. ред. П. В. Добров. – Донецьк : Вид-во ДонНУ, 2007. – № 5 (35). – С. 105–111.
 10. Поточний архів МЗС України. – Перший європейський департамент. – 2015. – Робоче досьє: Естонія: Січень – Серпень, 2015.
 11. Ціватий В. Г. Інституціональний вимір зовнішньої політики у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України (теоретико-методологічний аспект) / В. Г. Ціватий // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць.* – Вип. 16. – К., 2007. – С. 163–176.

INSTITUTIONAL, POLITICAL AND DIPLOMATIC EXPERIENCE OF THE EUROPEAN INTEGRATION OF ESTONIA (1991–2015)

The institutional stage of European integration of Estonia in 1991–2004 years is analysed in the article. Attention is paid to the diplomatic tools, national specifics and peculiarities of negotiations on Estonia's accession to the EU. In general, European integration of Estonia became an important impetus for further socio-economic, political and diplomatic development. Experience gained by diplomacy of Estonia (1991–2015) can be useful for Ukraine, which, in turn, at present follows its European integration course of foreign policy and diplomacy.

Keywords: *European integration, adaptation, experience, foreign policy, diplomacy, institutionalization, Estonia, Ukraine.*

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ И ПОЛИТИКО- ДИПЛОМАТИЧЕСКИЙ ОПЫТ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ ЭСТОНИИ (1991–2015 ГГ.)

В статье проанализированы институциональные этапы европейской интеграции Эстонии в 1991–2004 годах. Внимание акцентируется на дипломатическом инструментарии, национальной специфике и особенностях переговорного процесса при вступлении Эстонии в ЕС. В целом европейская интеграция для Эстонии послужила важным стимулом для её дальнейшего социально-экономического, политического и дипломатического развития. Опыт, приобретённый дипломатией Эстонии в период с 1991 по 2015 годы, во многом будет полезен и для Украины, которая, в свою очередь, реализует своё евроинтеграционное направление внешней политики и дипломатии на современном этапе.

Ключевые слова: *европейская интеграция, адаптация, опыт, внешняя политика, дипломатия, институционализация, Эстония, Украина.*

Актуальні проблеми європейської історії та міжнародних відносин

УДК 94:329.7 (477) “1917/1918”

Наталія Городня
*Доктор історичних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ПЕРЕГОВОРИ ДЕРЖАВ АНТАНТИ З УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ В КІНЦІ 1917 – НА ПОЧАТКУ 1918 рр.

У статті висвітлюються переговори представників держав Антанти з українським національним урядом у листопаді 1917 – січні 1918 р., під час яких виявилися інтереси цих держав щодо Української Народної Республіки та їхнє ставлення до державності України. Проводяться деякі аналогії між тогочасними процесами і «українською кризою» 2014-2015 рр. Показано, що інтерес держав Антанти до УНР обумовлювався виключно їхніми військовими цілями у світовій війні – потребами уникнути ліквідації Російського фронту, допомогти Румунії й утримати блокаду Центральних держав. Проте союзники недооцінювали інтереси УНР і загрозу з боку нової петроградської влади, роль України у стримуванні російської експансії, що мало для них довготривалі негативні наслідки.

Ключові слова: *переговори, Антанта, УНР, Центральна Рада.*

Міжнародна криза, в епіцентрі якої перебуває Україна, засвідчує небезпеку експансіонізму, що супроводжує відродження Росії, як для окремих держав, так і для міжнародного порядку в цілому. Від результатів «української кризи» залежатиме майбутнє не лише нашої держави, але також Європи і світу, а вони напряму залежать від того, наскільки ефективною буде підтримка України з боку ЄС.

Поточна криза повертає нас до періоду Української революції початку ХХ ст., до аналізу політики держав Антанти щодо України в кінці 1917 - на початку 1918 рр., що спричинила довготривалі негативні наслідки.

У вітчизняній історіографії різні аспекти політики «великих держав» щодо України у роки Першої світової війни розкрито у багатьох наукових працях, включаючи монографії Д. Веденєєва, Д. Будкова, М. Держалюка, М. Несука, В. Матвієнка, В. Головченка, І. Дацківа. Проте автори розглядають ці наукові питання переважно з точки зору інтересів України, а в дослідженні політики «великих держав» щодо української національної влади віддають перевагу Центральним державам – Німеччині й Австрійсько-Угорській монархії. Першим комплексним дослідженням політики держав Антанти і США щодо української державності в новітній вітчизняній історіографії була кандидатська дисертація автора цієї статті [1]. У ній на основі залучення широкого кола архівних й опублікованих джерел, аналізу наукового доробку вітчизняних і зарубіжних вчених було вперше викладено відмінне від радянської історіографії бачення цієї наукової проблеми. Усебічне вивчення автором історії країн Європи і Америки під час Першої світової війни дозволяє більш повно розкрити цю проблему з перспективи європейських держав.

Метою статті є висвітлення переговорів представників держав Антанти з українським національним урядом у листопаді 1917 – січні 1918 р., під час яких виявилися інтереси цих держав щодо Української Народної Республіки та їхнє ставлення до державності України, а також переосмислення тогочасних процесів у зв'язку з «українською кризою» 2014-2015 рр.

Світова війна, початок якої у серпні 1914 р. викликав загальну хвилю національного піднесення і патріотизму в усіх державах-учасниках, до 1917 р. спричинила багатотисячні жертви і економічне виснаження воюючих держав. Проте жодна з коаліцій не змогла досягти вирішальної переваги сил. Революція в Росії у лютому 1917 р. і посилення у зв'язку з цим внутрішньої нестабільності у цій провідній державі блоку Антанта, включаючи активізацію національних рухів, надавали шанс Четвертому союзу переламати хід подій на свою користь.

Події всередині Росії, що впливали на ситуацію на фронтах, напряду зачіпали інтереси усіх держав Антанти, передусім Франції і Великої Британії. Вони сприйняли створення Української Центральної Ради (УЦР), а тим більше одностороннє проголошення нею автономії України різко негативно, вбачаючи у цьому підривну діяльність Німеччини з метою послаблення Росії.

Проте поступово увагу представників Антанти в Росії привернули процеси українізації армії, які в умовах розкладання російської армії могли призвести до формування боєздатних національних українських частин для захисту території України, через яку проходив Південно-Західний фронт. У кінці літа – на початку осені представники військових місій Великої Британії і Франції, які перебували в Росії, почали розглядати процеси українізації армії з точки зору можливої користі для військових дій союзників на Південно-Західному і Румунському фронтах (так званому «Російському/Східному» фронті)), і встановили неофіційні контакти з окремими міністрами українського уряду – Генерального секретаріату УЦР.

Ці контакти значно активізувалися після більшовицького перевороту в Петрограді у листопаді/жовтні (за старим стилем) 1917 р. На відміну від Тимчасового уряду, який зберігав вірність союзницьким зобов'язанням Росії, новий більшовицький уряд – Рада народних комісарів (РНК) – одразу ж оголосив про наміри вивести Росію з війни і приступив до їх виконання. Перед державами Антанти виникло термінове завдання залучити до оборони Російського фронту усі можливі сили, передусім Україну, влада якої не визнала більшовицького уряду і 20/7 листопада Третім універсалом проголосила утворення Української Народної Республіки (УНР). Для союзників було важливо, що УНР не поривала зв'язків з Росією, а її влада виступала за збереження цілісності Російської держави у формі демократичної федерації, а саме такою її прагнули бачили європейські держави.

Хоча Третій універсал проголошував наміри української влади найшвидше розпочати мирні переговори, її представники заявляли, що УНР

прагне лише загального миру, а не такого, що послабить західні демократії. Це давало підстави державам Антанти розраховувати на залучення УНР до оборони Російського фронту.

У кінці листопада відбулися зустрічі британських і французьких офіцерів з членами уряду УНР, під час яких вони заявили про симпатію союзників до культурного і політичного відродження України і готовність надати їй допомогу, а також намагалися з'ясувати, у чому вона може полягати. Найбільш значущим був візит групи французьких і британських офіцерів на чолі з генералом Ж. Табуї до генерального секретаря з міжнародних справ О. Шульгина, розцінений українською стороною як встановлення офіційних відносин між УНР і державами Антанти [2, с.233-234].

Після захоплення більшовиками ставки союзників у Могилеві військові місії Франції, Великої Британії, Італії, Японії, Румунії, Сербії і Бельгії 3 грудня/20 листопада переїхали до Києва, де їм була влаштована урочиста зустріч. Рішенням 6 грудня/23 листопада Генеральний Секретаріат об'єднав Південно-Західний і Румунський фронти у єдиний Український фронт і підпорядкував його своєму керівництву. У його постанові відзначалося давнє бажання українського народу усіма силами захищати свій фронт [3, арк.39-40]. Це створювало враження про готовність УНР дотримуватися союзницьких зобов'язань Росії.

Тим часом протистояння різних політичних сил в Україні – поміркованих і радикалів, консерваторів і лібералів, проросійських сил і націоналістів, соціалістів різних течій – посилювалося. Помірковані сили, що формували уряд, переважно представники національно свідомої української інтелігенції без досвіду управління державою, не могли впоратися зі складною внутрішньою ситуацією, яка ставала неконтрольованою. Вихід зі світової війни дозволив би уряду ліквідувати найбільше джерело соціального невдоволення і сконцентруватися на здійсненні обіцяних реформ, підняв би його авторитет. Проте сепаратний мир позбавив би його підтримки держав

Антанти, критично важливої на майбутніх переговорах з російським урядом про статус України.

15/2 грудня більшовицький уряд Росії підписав угоду про перемир'я на фронтах, після чого розпочав сепаратні мирні переговори з державами Четверного союзу у Брест-Литовську. 17/4 грудня він висунув Центральній Раді ультиматум, негативна відповідь на який стала підставою для початку війни проти УНР. Створений більшовиками і підпорядкований Петрограду радянський уряд у Харкові за російської військової підтримки розгорнув наступ на Київ та «інформаційну війну» проти української національної влади. З цього часу УНР була змушена вести війну на два фронти, проти Центральних держав і більшовицьких військ, що було непосильним для неї завданням.

Після припинення військових дій на Російському фронті завдання Антанти полягало в тому, щоб утримати стратегічні пункти на цій території та врятувати Румунію від повної поразки. Хоча її значна частина, включаючи столицю Бухарест, була окупована німецько-австрійськими військами ще в кінці 1916 р., успішні дії румунської армії влітку 1917 р. дозволили стабілізувати фронт. Вихід Росії з війни призвів би до повного оточення Румунії військами Центральних держав і її повної окупації. Вже 9 грудня/26 листопада на Румунському фронті було підписано перемир'я. Щоб вистояти, Румунії були потрібні союзники.

Згідно з розробленим союзниками планом подальшої кампанії на сході румуни мали співробітничати з урядами України, Дону, Північного Кавказу, поляками і чехословацькими полками, та, можливо, іншими національними військами. Передбачалося створення кількох українських національних корпусів, які разом з поляками і чехословацькими полками, сформованими з військовополонених і мобілізованих чехів-колоністів, мали зайняти найважливіші стратегічні пункти на Румунському і Південно-Західному фронтах, щоб утримувати тут певну кількість німецько-австрійських військ [4, с.92].

У середині грудня відбулися зустрічі представників Антанти (Франції, Великої Британії, США) з генеральними секретарями уряду УНР О. Шульгиним, Г. Коваленком, М. Туган-Барановським та іншими, під час яких вони пропонували Україні фінансову допомогу, інструкторів з продовольчої справи, постачання рухомого складу тощо [3, арк.49-50]. 18/5 грудня вперше пропозиції допомоги УНР були викладені у письмовій формі. У ноті генерала Табуї до голови Генерального секретаріату висловлювалися «симпатії союзників до тих зусиль, які робить український уряд в цілях установлення порядку, відновлення опорної сили і бажання лишитися вірним союзником» та містилися пропозиції підготувати програму фінансової і технічної допомоги, яку б союзники могли надати Україні [2, с.233-234; 5, с.98-99].

Така допомога Україні була конче необхідною, проте уряд УНР зволікав з відповіддю. Продовження переговорів ставилося ним у залежність від офіційного визнання Францією та її союзниками УНР і призначення до неї своїй офіційних представників [3, арк.49-50; 5, с.58]. Ці питання – про визнання УНР і надання їй фінансової допомоги держав Антанти – залишалися основними в переговорах аж до їхнього припинення.

Проте чи мали намір ці держави визнавати УНР? Позиція французького і британського урядів щодо України була викладена у їхньому спільному меморандумі про політику в Росії від 22 грудня 1917 р. У ньому йшлося про необхідність підтримувати зв'язки з Україною, донськими козаками, Фінляндією, Сибіром, Кавказом тощо, бо «ці різні напівавтономні провінції являють собою дуже велику частину сили Росії» [6, с.331]. Відзначалася потреба переконати «південні російські армії» продовжувати боротьбу з Німеччиною, хоча й висловлювався сумнів щодо можливості досягти цього.

Пріоритетом завданням визначалося забезпечення фінансів для реорганізації України, оплати донським козакам і збройним силам на Кавказі. Фінансування України мала здійснювати Франція, решти територій – Британія. Крім фінансування, визнавалася потреба якомога швидше

призначити агентів і офіцерів для надання підтримки місцевим урядам і їхнім арміям. Від кожної держави мав бути призначений головний офіцер, відповідальний за здійснення політики своїх урядів.

Згідно з цим меморандумом, найважливіші цілі союзників полягали у тому, щоб врятувати, якщо це можливо, Румунію і не допустити, щоб російські припаси потрапили до Німеччини. У зв'язку з цим були сформульовані дві причини допомагати Україні. По-перше, від неї залежало постачання продовольством Румунії. По-друге, було важливо не допустити більшовиків у зернові райони, щоб вони не потрапили під контроль Центральних держав.

Інтерес держав Антанти до співпраці з українським національним урядом обумовлювався також перебуванням на території УНР біля Києва чехословацького корпусу, сформованого з австрійських військовополонених з дозволу Тимчасового уряду у жовтні 1917 р. Після більшовицького перевороту обов'язки по його озброєнню і постачанню перейшли до української влади. У грудні він отримав статус союзницьких сил під французьким командуванням, а в кінці 1917 - на початку 1918 р. оформив угоду з Центральною Радою про умови перебування на території УНР і спільні дії на фронті проти Центральних держав [7, с.207-208].

23 грудня Франція і Британія підписали угоду про розподіл сфер впливу в Росії, за якою Україну було включено до французької сфери впливу. Наступного дня Верховна Рада Антанти проголосила, що кожна країна, яка продовжуватиме війну з Четверним союзом, отримає союзницьку допомогу і підтримку.

Того ж дня Генеральний Секретаріат УЦР звернувся до усіх воюючих і нейтральних держав з нотою про ставлення УНР до переговорів у Брест-Литовську. У ній зазначалося, що УНР має на своїй території фронт і виступає самостійно в міжнародних справах; мир, укладений у результаті переговорів Росії з Центральними державами, буде обов'язковим для УНР

тільки тоді, коли його умови будуть підписані її урядом. Тому вона повинна мати своє представництво на конференції у Брест-Литовську [5, с.93].

Питання про мир обговорювалося на Восьмій сесії УЦР, яка розпочала свою роботу наступного дня. О. Шульгин у своєму виступі наголошував, що мир має бути загальним, і українська дипломатія не може бажати такого миру, який приведе до поразки західної демократії. Тільки держави Антанти, переконував він, могли дати УНР «фактичну силу», але для цього вони повинні були визнати Українську Народну Республіку і надіслати до неї своїх офіційних послів, щоб зміцнити її політичне становище, «як в процесі будування федеративного ладу, так і в ... міжнародній політиці в справі миру» [5, с.81]. Виступ О. Шульгина свідчив про сподівання уряду, що мирні ініціативи УНР можуть бути вирішальним поштовхом до загального миру. А вже на той час представники воюючих держав вже вели кулуарні перемовини про його умови, а Німеччина і США виступили з офіційними програмами миру.

Через кілька днів, 29-30 грудня, Ж. Табуї отримав дві телеграми з Ясс, від посла Франції в Румунії Сент-Олера і головнокомандувача союзними військами на Румунському фронті генерала Бертело, у яких повідомлялося про призначення його «комісаром Французької республіки в Україні». Згідно ними, відповідальність за українські справи французький уряд покладав на генерала Бертело, у підпорядкування до якого переходив генерал Табуї; політичні питання мали узгоджуватися ними з послом Сент-Олером [8, арк.9].

Урочистий прийом «комісара Франції в Україні» урядом УНР відбувся 4 січня. Ж. Табуї офіційно повідомив про своє призначення і запевнив, що «Франція ... підтримає усіма силами, матеріальними і моральними, усі зусилля, які робитиме Українська республіка, щоб іти шляхом, який намітили собі союзники» [9]. На зауваження О. Шульгина, що Україна щиро прагне миру, який відповідав би як її інтересам й інтересам усієї демократії, Ж. Табуї відповів, що Франція та її союзники також прагнуть миру, але

тільки такого, який забезпечив би його непорушність [5, с.105-106]. Французький уряд Ж. Клемансо, сформований у листопаді 1917 р., підпорядкував усю свою зовнішню і внутрішню політику єдиній меті – перемозі у війні. Антивоєнна агітація, включаючи обговорення будь-яких мирних пропозицій, розцінювалася ним як «пропаганда поразки», зрада інтересів Франції.

8 січня свого представника при уряді УНР – П. Багге – призначила Велика Британія [2, с.242-243]. Після цього держави Антанти знову повторили пропозиції матеріальної і технічної допомоги УНР і просили надати відповідь якнайшвидше, щоб запобігти втраті часу в умовах швидкого перебігу подій (нота комісара Франції Ж. Табуї уряду УНР від 11 січня/29 грудня).

Ці призначення у Києві сприйняли як визнання Францією і Британією УНР. Але в якому статусі? Зафіксований у Третньому універсалі статус УНР як складової частини майбутньої федеративної Росії давав підстави лише для тимчасового визнання легітимності київської влади як автономного уряду на території Росії.

Посол Франції у Петрограді Ж. Нуланс вважав, що призначення Ж. Табуї комісаром Франції в Україні відбулося за ініціативи офіцерів французької військової місії у Києві і завдяки їхнім зв'язкам у французькому уряді. На його думку, зима 1917/1918 рр. була несприятливим часом для визнання Францією УНР, оскільки Центральній Раді бракувало ефективної влади, необхідної для цього умови. Проте він не заперечував, що реорганізація України викликала інтерес Парижа, яким він не міг нехтувати [10, с.239].

Такому визнанню перешкоджали також тісні відносини держав Антанти з Росією. Як свідчить дипломатичне листування, навіть ті державні діячі, які розглядали можливість визнання України та інших держав на території Російської імперії, оцінювали їх як «сепаратистські рухи», а зв'язки з ними – як вимушені, а отже, тимчасові.

Держсекретар США Р. Лансінг писав, що «будь-який рух, спрямований на уникнення військової катастрофи унаслідок ліквідації Східного фронту має бути підтриманий, навіть якщо його успіхи є проблематичними» [11, с.345]. Водночас він повідомляв посла Френсіса 15 січня 1918 р., що «американський уряд не схильний визнавати будь-який незалежний уряд, доки не буде більш точно висловлено волю російського народу з цього основного питання» [11, с.657]. Такою була позиція й інших держав Антанти, передусім Франції, багаторічної союзниці Росії.

У середині січня 1918 р. у Яссах відбулися двосторонні і багатосторонні переговори представників чотирьох «великих» держав Антанти – Франції, Британії, Італії, США – з місією УНР на чолі з А. Галіпом. Від УНР очікували позитивної відповіді на вимоги союзників продовжувати війну і не підписувати сепаратного миру з Центральними державами. На той час вже було очевидно, що розрахунки на ефективну допомогу з боку України були безпідставними. Як писав посол США у Франції Шарп, «Усе, чого ми можемо просити ..., це зволікати час, щоб допомогти союзним державам здійснити дії для поліпшення загальної ситуації на фронті» [с.662-663].

Під час першого засідання 17 січня представники УНР зробили заяву про її складне становище і висунули вимоги визнання УНР державами Антанти, призначення до Києва їхніх дипломатичних представників, фінансової підтримки українського уряду і постачання в Україну промислових товарів на пільгових умовах [с.660-661].

Наступного дня представники «великої четвірки» виклали свої вимоги. По-перше, УНР мала продовжувати війну, навіть у разі відсутності у неї фінансів, і не підписувати сепаратного миру. По-друге, український уряд не повинен був вступати у відносини з ворогами союзників. По-третє, він був зобов'язаний за допомогою військової місії союзників організувати збройні сили, достатні не тільки для забезпечення внутрішнього порядку в Україні, але й для її захисту від зовнішніх атак. По-четверте, уряд УНР мав увійти у відносини з Румунією і державами, що утворилися на території Російської

імперії для створення суцільного фронту проти Центральних держав. Поп'яте, Україна мала постачати продовольство в Румунію. Зазначалося, що ставлення союзних держав до України з точки зору її визнання, фінансової допомоги та військового співробітництва залежить від відповіді української сторони на ці п'ять пунктів [6, с.662].

Україна могла також стати опорною базою для боротьби з російським більшовизмом, але на початку 1918 р. держави Антанти не ставили таке завдання. Воно стало актуальним вже після закінчення світової війни. Посол США у Росії Френсіс у грудні 1917 р. навіть розглядав можливість визнання державами Антанти російського більшовицького уряду як «де-факто уряду Петрограду, Москви і околиць» для утримання фронту, наряду з визнанням Фінляндії, України, Сибіру і провінції донських козаків [6, с.336].

Українська місія на переговорах в Яссах не мала достатніх повноважень і була змушена чекати на відповідь з Києва. Проте там зробили інший вибір. 22 січня УЦР ухвалила постанову про надання уряду повноважень на підписання сепаратного миру з Центральними державами у Брест-Литовську. Того ж дня було схвалено Четвертий універсал Центральної Ради про незалежність УНР, що було необхідною умовою для підписання нею міжнародного договору. Ці рішення викликали негативну реакцію держав Антанти. Проголошення незалежності УНР розцінювалося ними як результат німецької й австрійської пропаганди та реалізація плану Німеччини закріпитися на території Росії.

У другій половині січня 1918 р., коли переговори з державами Антанти про допомогу могли нарешті завершитися підписанням відповідної угоди, пріоритетним завданням українського національного уряду було стримування більшовицького наступу на Київ. Для цього він потребував реальної військової допомоги, яку держави Антанти, на відміну від Німеччини, надати не могли. Врешті 8 лютого/26 січня більшовицькі війська вступили в Київ. Наступного дня УНР підписала у Брест-Литовську сепаратний мир з Четверним союзом. Після цього відбувся повний розрив

контактів держав Антанти з УНР, яка тепер, з їхньої точки зору, переходила у ворожий табір і ставала інструментом німецької політики.

Унаслідок підписання УНР сепаратного мирного договору Центральні держави отримали можливість ліквідувати Південно-Західний фронт, а невдовзі й Румунський фронт (Румунія була змушена підписати сепаратний мирний договір 7 травня 1918 р.). Це уможливило переведення їхніх дивізій на Західний фронт і організацію там великого наступу весною-влітку 1918 р. Проте найбільш важливим було послаблення завдяки постачанню українського продовольства економічної блокади Центральних держав, на яку держави Антанти покладали великі надії.

За оцінкою канцлера Австро-Угорської монархії О. Черніна, мир з УНР був підписаний під тиском голоду, що починався. Без українського продовольства його держава не змогла б протриматися до нового врожаю, а отримати його з іншого місця було неможливо [12 с.166].

Представники держав Антанти також акцентували на продовольчому аспекті договору між Центральними державами й Україною. За оцінкою ад'ютанта прем'єр-міністра Франції генерала Мордака, визнання Центральними державами Української республіки не мало політичного значення, але з економічної точки зору, а отже і військових наслідків, було досить серйозним. Адже в обмін на визнання Українська республіка повинна була поставити у Центральні держави хліб, вугілля, худобу тощо, усе те, чого їм бракувало через блокаду, організовану Антантою [13, с.191]. Держави Антанти, передусім Францію, турбувало також посилення німецького політичного впливу в Україні, що ставило під загрозу відновлення Російської імперії і розширювало географічні межі геополітичного протистояння з Німеччиною.

Отже, не зважаючи на бажання української національної влади співпрацювати з державами Антанти, переговори між ними у листопаді 1917 – січні 1918 р. завершилися безрезультатно. Основна причина цього полягала у відмінності їхніх пріоритетних цілей. Основні цілі керівництва

УНР полягали в тому, щоб запинити російську більшовицьку агресію і відстояти українську національну державність, держав Антанти – перемогти у світовій війні, для чого було важливо врятувати Східний фронт, щоб не допустити порушення рівноваги сил на користь Четверного союзу на Західному фронті.

Держави Антанти розглядали Україну виключно з позиції своїх інтересів. Пропозиції їхньої допомоги УНР були повністю підпорядковані цілям перемоги у світовій війні, а ставлення до державності України обумовлювалося тісними відносинами з Росією. Водночас вони погано розуміли і недооцінювали потреби України, що врешті штовхнуло керівництво УНР до співпраці з ворогами Антанти.

Основним завданням Української революції була реалізація права українців на самовизначення, що тоді означало створення національної держави. Через сто років перед Україною стоять аналогічні завдання, цього разу захисту національної державності й суверенітету. Як і тоді, Росія організовує і підтримує антиурядові сили в Україні, постачає їх усіма необхідними ресурсами для ведення військових дій, включаючи солдат і офіцерів, веде інформаційну війну проти української держави, прикриваючись заявами про «громадянську війну», викликану неефективністю української влади. Як і тоді, Україна потребує потужної міжнародної підтримки, щоб вистояти проти могутнього противника, який значно переважає її за територією і чисельністю населення, за військовим і економічним потенціалом.

Проте, як і тоді, європейські держави недооцінюють загрозу російського експансіонізму, значний вплив на їхню політику мають тісні відносини з Росією. Залежність від постачання російського газу, зацікавленість у реалізації взаємовигідних економічних проєктів, потреба співпраці у вирішенні глобальних проблем – усе це залишає місце для їх компромісу з Росією за рахунок України. Проте від наслідків «української кризи» залежить майбутнє не лише України, а й усієї міжнародної системи. Так, недооцінка

загрози з боку більшовицької Росії і ролі України у стримуванні російської експансії у 1917-1918 рр. і в наступні роки мала довготривалі негативні наслідки для західних демократій.

Список використаних джерел та літератури

1. Городня Н. Д. Політика держав Антанти і США щодо державності України у 1917-1919 рр.: Дис. ... канд. іст. наук: Київський національний університет імені Тараса Шевченка / Н. Д. Городня. – К., 1996. – 222 с.
2. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко : У 3-х ч. – Київ-Відень, 1920. – Ч.2. – 328 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України, ф.2592, оп.1, спр.2
4. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917-1920 / П. Христюк : В 2-х т. – Відень, 1921. – Т.2. – 312 с.
5. Шульгин О. Політика (Державне будівництво і міжнародні справи) / О. Шульгин. – К., 1918. – 111 с.
6. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918. Russia : In 3 vol. – Washington, 1931-1932. – V.1. – 680 с.
7. Масарик Т.Г. Мировая революция. Воспоминания / Т. Г. Масарик: В 2-х ч. – Ч.2. – Прага, 1927. – 360 с.
8. ЦДАВО України. – ф.2592, оп.3, спр.3.
9. Нова Рада. – 1917. – №217.
10. Noulens G. Mon Ambassade en Russie Sovietique / G. Noulens: In 2 t. – Т.1. – Paris, 1939. – 280 p.
11. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Lansing papers (1914-1920) : In 2 vols. – V.2. – Washington, 1940. – 640 p.
12. Чернин О. Брест-Литовск / О. Чернин // Архив русской революции : В 12-ти т. – Т.2. – Берлин, 1921. — С.108-134.
13. Mordacq, General. The Ministere Clemanceau. Journal d'un Temoin / General Mordacq. – Paris, 1931 : In 3 t. – Т.1. – 330 p.

ANTANTA NATIONS' NEGOTIATIONS WITH UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC IN LATE 1917 – EARLY 1918

The paper studies Antanta nations' negotiations with Ukrainian national government in November 1917 - January 1918, which revealed their interests towards Ukrainian People's Republic (UPR) and their attitude to Ukraine's statehood. It also draws an analogy between that time developments and 2014-2015 "Ukrainian Crisis". It argues that allies' interests to Ukraine were driven exclusively by their military aims – their needs to avoid the Russian front elimination, to help Rumania and to hold the Central Powers' blockade. However the allies underestimated UPR's interests, the threat from a new Russian government, and the role of Ukraine in its containment. Finally that caused long-term negative consequences for the Western democracies.

Keywords: negotiations, Antanta, Ukrainian People's Republic, Central Rada.

ПЕРЕГОВОРЫ СТРАН АНТАНТЫ С УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКОЙ В КОНЦЕ 1917 – НАЧАЛЕ 1918 ГГ.

Статья посвящена переговорам представителей государств Антанты с украинским национальным правительством в ноябре 1917 – январе 1918 гг., во время которых проявились их интересы к Украинской Народной Республике и отношение к государственности Украины. Проводятся некоторые аналогии между процессами того времени и «украинским кризисом» 2014-2015 гг. Показано, что интересы союзников к Украине обуславливались исключительно их военными целями в мировой войне – стремлением избежать ликвидации Российского фронта, поддержать Румынию и удержать блокаду Центральных держав. Однако союзники недооценивали интересы УНР, угрозу со стороны большевицкой России и

роль Украины в сдерживании российской экспансии, что имело для них долговременные негативные последствия.

Ключевые слова: *переговоры, Антанта, Украинская Народная Республика, Центральная Рада.*

Яна Золотарьова

Аспірант,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УЧАСТЬ США У ДИСКУСІЇ ЩОДО ПРАВ ЛЮДИНИ У ФОРМАТІ НБСЄ (1975 – 1985 рр.)

Стаття аналізує участь США у Нараді з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) та реалізацію правозахисного компонента політики Вашингтону щодо СРСР. Окрема увага у статті приділяється правозахисним ініціативам делегації Сполучених Штатів на зустрічах НБСЄ у Белграді (1977 – 1978 рр.) та у Мадриді (1980 – 1983 рр.). Активна участь Вашингтону у моніторингу дотримання прав людини та положень Заключного акту Гельсінського процесу в СРСР і країнах Організації Варшавського Договору мала вагомий вплив на рішення НБСЄ стосовно гуманітарної співпраці.

Ключові слова: *Нарада з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), Белградська зустріч (1977 – 1978 рр.), Мадридська зустріч (1980 – 1983 рр.), гельсінський процес, американсько-радянські відносини, зовнішня політика США 1970 – 80-ті рр., права людини.*

Нарада з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) була скликана як постійно діючий міжнародний форум представників 33 європейських держав, а також США і Канади, для вироблення заходів зменшення військового протистояння і зміцнення безпеки в Європі. З часом НБСЄ стала головним форумом для обговорення та вжиття заходів щодо життєво важливих питань миру, безпеки і прав людини в Європі та Центральній Азії. Однак на початкових етапах НБСЄ Вашингтон не надавав великого значення багатосторонній дипломатії в Європі, розглядаючи Наряду як поступку західноєвропейським союзникам та СРСР у рамках розрядки американсько-радянських відносин. Тривалий час під питанням був приїзд на Наряду президента США Джеральда Форда.

Але вже на завершальному етапі Наради у Гельсінкі (червень-серпень 1975 р.) під тиском американської громадськості та Конгресу адміністрація президента Дж. Форда включилася у багатосторонні консультації з підготовки Заключного акту НБСЄ. Американські дипломати взяла участь у досягненні узгодженого розуміння принципу поваги прав людини та основних свобод у контексті міждержавної співпраці, що було закріплено у Заключному акті (30 липня – 1 серпня 1975 р.). Така зміна поведінки пояснюється визначенням імперативом зовнішньої політики США захист прав людини. Об'єктом спрямування нового вектору зовнішньополітичної стратегії США став Радянський Союз та країни соціалістичного табору. А головним майданчиком реалізації політики прав людини в ході тривалих дискусій керівництво США визначило зустрічі НБСЄ.

У статті розглянуто діяльність США у НБСЄ щодо прав людини, та їх роль у формуванні градусу дискусії з СРСР та країнами соціалістичного блоку в 1975 – 1985 рр. Верхня хронологічна межа обумовлена зміною керівництва Радянського Союзу та початком перебудови, що сприяло модифікації міждержавного діалогу.

Значна частина монографічних праць, які висвітлюють розвиток гельсінського процесу на різних етапах, належить радянським та російським дипломатам, які брали участь у переговорах в рамках НБСЄ: О. Гриневський, В. Єрофєєв, Ю. Кашелев, Ю. Рахманінов, А. Загорський та інші. Недоліком більшості з них є одностороннє бачення історії гельсінського процесу. Картина загальноєвропейських переговорів стає більш багатогранною та комплексною завдяки літературі, опублікованій в західних країнах-учасниках: В.-І. Гебалі (Женевський інститут міжнародних досліджень), У. Корі, М. Лукас, В. Мастні (США), К. Бірнбаум (Швеція). У цих працях розглядаються конкретні переговорні форуми гельсінського процесу.

Протягом 1975 – 1985 рр. правозахисні ініціативи Білого Дому перебували у тісному зв'язку з розвитком НБСЄ. Основою для реалізації США правозахисного вектору зовнішньої політики були рекомендації щодо

так званої «третьої корзини» Заключного акту (інша назва - людський вимір): співробітництво у гуманітарних та інших областях, включаючи питання прав людини, у рамках таких підрозділів, як «контакти між людьми», «інформація», «співпраця у галузі культури» і «співробітництво у галузі освіти».

Аналізуючи Гельсінський Заключний акт, президент Дж. Форд та Конгрес США особливе значення надавали закріпленню принципу VII - повага прав людини та основних свобод. Оскільки вперше у практиці відносин між Заходом та Сходом повага до прав людини була поставлена на один рівень з іншими принципами міжнародного права. На Заході положення «третьої корзини» розглядалося як таке, що не потребує додаткових домовленостей між державами. Оскільки в преамбулі до підрозділу про контакти держави уже оголосили своєю ціллю «полегшити більш вільне пересування та контакти... і сприяти рішенню питань гуманітарного характеру». Особливе значення у позиції США займала теза про цілісність Заключного акту та взаємопов'язаністю всіх його частин [1, р.12–17, 35, 83, 101–106]. У майбутньому такий підхід склав основу концепції «збалансованого» просування у реалізації домовленостей в усіх «корзинах» Акту.

Дискусія про виконання гельсінських домовленостей стала основною темою зустрічі Наради у Белграді (1977 – 1978 рр.). Перед початком роботи загальноєвропейського форуму голова американської делегації Артур Голдберг відвідав нараду з послами країн НАТО у Брюсселі щодо узгодження майбутніх дій на зустрічі у рамках НБСЄ. Він сформулював 13 пунктів запланованої американської політики у рамках НБСЄ, які засвідчили її суттєву зміну. Серед яких відзначимо наступні: 1. США мали намір наполягати на зобов'язанні всіх держав, які підписали Заключний акт, виконувати всі його положення, особливо ті, які стосувалися прав людини; 2. Особливу увагу на зустрічі варто зосередити на «незадовільному виконанні положень Акту країнами Сходу» - особливо у тому, що стосується

принципу VII та третьої «корзини»; 3. Відстоюючи свої погляди стосовно питання прав людини, США планували «уникати як конфронтації», так і замовчування проблем; 4. Така політика вимагала «постановки питання про конкретні приклади і проблеми в галузі прав людини»; 5. США виявляли з одного боку зацікавленість у підтримці зі сторони союзників, яка «спиралася би на консенсус» і «по можливості» у підтримці зі сторони нейтральних та держав, що не приєдналися; 6. Виконання США ролі лідера «має ключове значення для підтримки переконливості політики президента у питанні про права людини і в забезпеченні прогресу на Сході» [2, р.67].

Головна ціль делегації США у Белграді полягала у створенні прецеденту і тим самим – легітимації міжнародного обговорення питання про виконання положень Заключного акту. Особливо тих його положень, які стосувалися поваги прав людини та гуманітарної співпраці. У той же час країни Організації Варшавського договору (ОВД) намагалися оминати таке обговорення, оцінюючи його як втручання у внутрішні справи держав. Згідно попередніх домовленостей країн НАТО (думку яких США мали дотримуватися задля збереження консенсусу в альянсі), критика, яка висловлювалася американськими делегатами з приводу порушення прав людини і положень «третьої корзини», не мала бути адресована конкретним країнам. Зважаючи на це, А. Голберг доволі обережно у вступному слові помітив: «в деяких східних країнах успіх був скромним і все ще існують такі, які згідно Заключного акту не просунулися вперед, а більше навпаки спостерігається регресивний рух» [3].

Однак з початком роботи допоміжних робочих органів Наради американська критика стала більш суттєвою. На засіданні робочого органу по «третьій корзині» 18 жовтня А. Голдберг розгорнув основну думку виступу навколо «судового процесу над громадянами однієї держави, вся вина яких полягала у тому, що вони наважилися вступити у діалог з державою з приводу дотримання Заключного акту». Мова йшла про кримінальний процес проти активістів «Хартії 77» у Чехословаччині [4]. Представники

США також акцентували увагу на обмежувальних заходах, які бюрократичний апарат СРСР здійснює проти осіб, які мали бажання емігрувати [3].

У той же час позиція американської делегації у Белграді не мала чіткого бачення лінії поведінки. Це пояснюється наявністю суперечливих інструкцій з Вашингтону. Держдепартамент орієнтував А. Голберга на спокійне ведення дискусії, без згадування жертв репресій [5, р.109]. Особисті ж інструкції, отримані від президента Картера, вимагали конкретного згадування випадків порушення прав людини, імен репресованих осіб [6]. Голова американської делегації виконував настанови президента.

У США в результаті Белградської зустрічі сформувалася точка зору, що головна цінність гельсінського процесу полягає саме у максимально критичному публічному обговоренні положення про права людини в СРСР [7]. У подальшій роботі НБСЄ американська делегація зберегла роль лобіста VII принципу Заключного акту, зокрема питання дотримання прав людини у СРСР та країнах, що знаходилися в його зоні впливу. По суті на Белградській зустрічі сформувалися змістовні контури майбутніх асиметричних домовленостей на НБСЄ: без знаходження балансу між першою та третьою «корзинами», між радянськими вимогами у галузі військової розрядки з однієї сторони та вимогами США у галузі прав людини, контактів між людьми та розширення свободи інформаційного обміну – з іншої подальший прогрес на НБСЄ навряд чи вдасться забезпечити.

Під час підготовки до Мадридської зустрічі (11 листопада 1980 – 9 листопада 1983 рр.) офіційний Вашингтон наполягав на тому, щоб французька пропозиція про скликання Конференції щодо укріплення довіри, безпеки та роззброєння в Європі (скорочена назва Європейська комісія по роззброєнню – ЄКР) розглядалася саме в рамках НБСЄ. На думку американських експертів, така прив'язка сприятиме досягненню змістовних домовленостей у Мадриді, оскільки маючи зацікавлення у скликанні

конференції по роззброєнню, Радянський Союз буде змушений відреагувати поступками у галузі людського виміру НБСЄ.

Пропозиція делегації США присвятити наступну зустріч НБСЄ у Мадриді обговоренню порушення прав людини в СРСР та інших країнах ОВД здобула підтримку Великої Британії та Нідерландів. Хоча союзники по НАТО виказували стурбованість орієнтованою на надконфронтацію лінією Вашингтону, після тривалих дискусії було прийнято рішення все ж таки наводити конкретні приклади порушення прав людини, гельсінських домовленостей про контакти між людьми та обмін інформацією.

Ще до початку зустрічі Гельсінська комісія США сформулювала потужну базу випадків порушення прав людини у СРСР. Так як кінець 1979 р. став поворотним моментом у згортанні ліберальних проявів у внутрішній політиці Радянського Союзу та розгортанням «кампанії придушення інакомислення», то моніторинговим групам Гельсінської комісії США було зафіксовано значне збільшення кількості арештів дисидентів та «відмовників»: у 1980, 1981 та 1982 рр. вони склали відповідно 268, 205 та 241 випадок. Суттєво скоротилося число дозволів, які видавалися громадянам єврейської національності для виїзду закордон на постійне місце проживання. Якщо у 1978 р. було видано 28 000 таких дозволів, у 1979 р. – 51 320, то у 1980 р. їх кількість склала 21 471, у 1981 р. – 2700, а 1983 р. – 1315. Скоротилась і кількість дозволів для виїзду в ФРН, що видавалися німцям, які проживали в СРСР. Якщо в 1976 р. було видано 9704 таких дозволів, то в 1983 р. – тільки 1447 [8, с.155–157]. Ситуація змінювалася і під час зустрічі, якщо під час перших засідань американські делегати згадували імена 65 жертв репресій в СРСР, то згодом це число зросло до 121 випадку [8, с.158].

Делегація США також апелювала до порушення СРСР базових положень гельсінського Заключного акту про обмін інформацією. Особлива увага приділялася тій обставині, що влітку 1980 р. радянське керівництво знову відновило практику «глушити» радіопередачі «Голос Америки», «БІ-

БІ-СІ» та «Німецької хвилі». Представники США на зустрічі у Мадриді зауважили на проблемі з забезпеченням поштового з'єднання громадян СРСР з закордоном, посиленню контролю і обмеженню контактів з іноземцями та відмові іноземцям, які підозрювалися у контактах з дисидентами та відмовниками, у видачі віз. Голова делегації США Макс Кампельман та його підлеглі неодноразово з посиланням на сотні особистих історії радянських дисидентів та дослідження Міжнародної організації праці (МОП) доводили існування примусової праці в Радянському Союзі [9, р.92–96]. Фактично, нівелюючи цим аргумент СРСР про соціалістичний пантеон прав людини.

Варто відзначити, що під час зустрічі у Мадриді, окрім Сполучених Штатів, делегації 14 країн називали імена тих, хто постраждав внаслідок порушення прав людини СРСР. Зокрема, підтверджені документацією були: заслання до Горького академіка Андрія Сахарова, арешти та засудження 24 з 71 учасника гельсінських груп на території СРСР, серед яких були Ю. Орлов, А. Щаранський, М. Руденко (Україна), В. Петркус (Литва).

Виступаючи на заключному засіданні Мадридської конференції у листопаді 1983 р., держсекретар США Дж. Шульц стверджував: «Боротьба за права людини не припиниться, а назавжди лишиться пріоритетом американської зовнішньої політики» [10, р.6]. У результаті підсумковий документ Мадридського етапу НБСЄ (6 вересня 1983 р.) закликав держави-учасники забезпечити «права працівників вільно створювати і вступати до профспілок, прописані у відповідних міжнародних документах [мова йде про документи МОП]». Окремі параграфи підсумкового документу присвячені захисту прав релігійних організацій та установ; вільному обміну інформацією та праву проводити зустрічі, скликати круглі столи, які громадяни держав, що підписали [документ] могли використовувати з метою обговорення питання прав людини та основних свобод» [10, р.2–4]. При оцінці Мадридської зустрічі американська сторона відзначала єднання західних країн на платформі прав людини. В якості позитивного моменту США визнали конкретність дискусії з прав людини. Також підкреслювалося,

що саме винесення на розгляд Мадридської зустрічі питання про скликання ЄКР дозволило американській делегації досягнути значного просування у питанні прав людини [11].

Хоча у Мадриді багато з ініціатив США не були реалізовані (про припинення перешкоджанню проходженню радіосигналів та вислання журналістів, про письмове обґрунтування відмов у виїзді), було зроблено крок щодо регламентації поведінки держав стосовно своїх громадян та конкретизації зобов'язань в галузі «людського виміру» НБСЄ. Через дискусію щодо дотримання прав людини реалізовувався один з етапів зовнішньополітичної стратегії США - мирне ідеологічне протистояння з СРСР з метою висвітлення репресивної суті радянського устрою, формування на цій основі негативної суспільної думки та протиставлення демократичних цінностей.

Під час Наради експертів з прав людини в Оттаві (7 травня – 17 червня 1985 р.) обговорення виконання гельсінських та мадрридських домовленостей проходило у традиційному для НБСЄ конфронтаційному ключі, оскільки зміни, що намітилися в Радянському Союзі з приходом до влади М. Горбачова, ще не виявилися у радянській політиці. Під час зустрічі голова американської делегації, керівник бюро держдепартаменту з питань прав людини та гуманітарних питань Р. Шифтер перераховував десятки випадків порушення прав людини в країнах ОВД. У центрі уваги був СРСР: обмеження на виїзд та доступ до інформації, переслідування гельсінських груп, обмеження релігійних свобод та прав національних меншин, та Болгарія: компанія насильницької асиміляції турецької меншини. Критиці піддавалися й інші східноєвропейські держави у зв'язку з обмеженням релігійних прав (Чехословаччина, Румунія), незадовільним положенням національних меншин (Румунія) [8, с.191–192]. США також пропонували легалізувати діяльність правозахисних груп та конкретизувати ряд прав та основних свобод: релігійні свободи, права меншин, боротьба проти тероризму, засудження катувань, гуманізація пенітенціарної системи, захист

особистості від зловживання у галузі психіатричної практики [12]. Виконавча влада США продовжила співпрацю працювала з громадянськими ініціативами та членами комісії з підготовки матеріалів для експертів зустрічей в Оттаві та Будапешті у вигляді «паралельних зусиль». Тому учасники американської делегації відзначали, що значну роль в їх роботі під час зустрічей зіграли матеріали, підготовлені неурядовими організаціями у зв'язку з форумом [13].

На відміну від загальних зустрічей НБСЄ, під час спеціалізованого форуму – Народи експертів з прав людини у Оттаві не діяв механізм асиметричних поступок в різних «корзинах» для зрівняння балансу інтересів учасників. Як наслідок, полярність позицій сторін не знаходила розширення в більш широких компромісних домовленостях. Учасникам не вдалося досягнути компромісу.

У результаті активної участі у роботі НБСЄ, починаючи з підсумкового етапі у Гельсінкі, Сполучені Штати Америки закріпилися у ролі лідера табору країн Заходу на Нараді. А гельсінський процес став головною платформою для реалізації стратегічних планів політики прав людини як компоненту зовнішньополітичного курсу Вашингтону. Ефективність цього майданчику полягала у значному публічному резонансі та залученості широкої аудиторії. Відзначимо, що дискусії на НБСЄ стали складовою зовнішнього поштовху до реформування внутрішньої політики Радянського Союзу, що розпочалося у середині 1986 р.

Список використаних джерел та літератури

1. U.S. Congress House Committee on Foreign Affairs. Subcommittee on International Organizations and Movement. – 1975.
2. Korey W. The Promises We Keep: Human Rights, the Helsinki Process, and American Foreign Policy / W. Korey. – New York : St. Martin's Press, 1993. – 529 p.

3. Human rights strategy for Belgrade a formal statement of US policy at the meeting: «Belgrade Objectives» an informal summary of key questions and US policy at the meeting [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.memo.ru/history/diss/carter/files/Img053.jpg>
4. Goldberg A. J. Ambassador-at-large Interim report on the Belgrade conference, addressed to the President [Электронный ресурс] / A. J. Goldberg. – Режим доступа: http://www.memo.ru/history/diss/carter/table_eng.html
5. Kampelman M. Reflection on the Madrid CSCE Review Conference / M. Kampelman // A Game For High Stakes. Lessons learned in negotiating with Soviet Union. – Cambridge (MA), 1986.
6. Personal message for Arthur Goldberg from the President, congratulating him on showing U.S. commitment to the Helsinki Final Act and Human Rights generally in Belgrade [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.memo.ru/history/diss/carter/files/Img033.jpg>
7. White House Memorandum for Hamilton Jordan, Subject: Human Rights, on the in effectiveness of White House human rights policy and inaction at embassy level [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://memo.ru/history/diss/carter_index.html
8. Загорский А. Хельсинский процесс. Переговоры в рамках Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе / Андрей Загорский. – М. : Изд-во «Права человека», 2005. – 447 с.
9. Implementation of the Final Act of the CSCE: Finding and Recommendation Seven Years after Helsinki. – Washington, D.C. : U.S.Government Printing Office, 1982.
10. Implementation of the Helsinki Final Act, Fifteenth Semiannual Report. – Washington, D.C. : U.S.Government Printing Office, 1982.
11. Hearing: Phase IV of the Madrid CSCE Review Meetings. – 1982.
12. Документи CSCE/ОМЕ. 23, 46, 29, 44, 25, 37, 31.
13. Annual Report of the Commission on Security and Cooperation in Europe for the Period Covering. – 1985.

US PARTICIPATION IN DISCUSSIONS ON HUMAN RIGHTS IN THE CSCE (1975 – 1985)

This article analyzes the US role in the Commission on Security and Cooperation (CSCE) in Europe and how its foreign policy strategy promoted human rights in the Soviet Union. It will pay particular attention to how human rights promotion fit into a larger approach to transforming Superpower relations. This article focuses also on the U.S. delegation to the Madrid Meeting of CSCE and credits the success of the Helsinki Accord to U.S. adroit negotiation strategies. US had every intention of making the issue of human rights an important element of Cold War competition with Soviet Union.

Keywords: *human rights, Commission on Security and Cooperation (CSCE) in Europe, The Belgrade Meeting (1977 -78), The Madrid Meeting (1980 - 83), The Helsinki process, US-Soviet relations, US Foreign Policy 1970 – 80, Cold War.*

УЧАСТИЕ США В ДИСКУССИИ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В ФОРМАТЕ СБСЕ (1975 - 1985 гг.)

Статья анализирует участие США в Совецании по безопасности и сотрудничеству в Европе (СБСЕ) и реализацию правозащитного компонента политики Вашингтона в отношении СССР. Отдельное внимание в статье уделяется правозащитным инициативам делегации Соединенных Штатов на встречах СБСЕ в Белграде (1977 – 1978 гг.) и в Мадриде (1980 – 1983 гг.). Активное участие Вашингтона в мониторинге соблюдения прав человека и положений Заключительного Акта Хельсинкского процесса в СССР и странах Варшавского Договора имели существенное влияние на решения СБСЕ относительно гуманитарного сотрудничества.

Ключевые слова: *права человека, Совецание по безопасности и сотрудничеству в Европе (СБСЕ), Белградская встреча (1977 -78 гг.), Мадридская встреча (1980 - 83 гг.), Хельсинкский процесс, американско-советские отношения, внешняя политика США 1970 - 80-е гг.*

Артем Кошелєв
Магістрант,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Легітимізація суб'єктивності історика у європейській та американській постмодерній теорії історичних досліджень

В статті проаналізовано основні принципи, на яких ґрунтуються позиції європейських й американських істориків та теоретиків історичної науки у вирішенні питання суб'єктивності дослідників минулого постмодерної доби. Розглядаються окремі категорії постмодерної методології історії, які дозволяють легітимізувати суб'єктивність історичних текстів.

***Ключові слова:** постмодерн, історичний наратив, риторика, сюжет, метафора, «метафорична істина».*

Дискусії з приводу можливостей наукового пізнання минулого постали перед історією з часів її становлення як фахової дисципліни. Поява цієї проблеми пов'язана із окресленням критеріїв наукового знання у природничих та соціальних науках. Вони стали вирішальними для визначення т.зв. «науковості» знання. Емпіричне дослідження реальності, експериментальна перевірка розроблюваних теорій, застосування загальних законів логіки тощо сформували модель науки покликану уникнути суб'єктивності при дослідженні об'єктивної реальності. Намагання застосувати ці базові критерії для наукового вивчення минулого поставили питання щодо можливостей його дослідження, використовуючи інструментарій, яким послуговуються науковці природничих галузей.

Проблема суб'єктивності історичного пізнання є досить дискусійною і в наш час. В Україні, наприклад, історія і посьогодні відтворюється на засадах телеологізму, не зважаючи на зміну сутності сучасного гранд-наративу. Це свідчить про те, що проблема суб'єктивності в історичних дослідженнях

залишається не вирішеною, а істориків і досі звинувачують у тенденційності та кон'юнктурності.

У цій статті зроблено спробу проаналізувати принципи, на яких ґрунтуються погляди європейських й американських істориків та теоретиків історичної науки у вивченні питання суб'єктивності дослідників минулого в добу постмодерну. В основу дослідження було покладено інтерв'ю істориків, філософів історії та літературознавців другої половини ХХ століття, зібрані польською дослідницею Евою Даманською протягом 90-х рр. ХХ століття [1]. Такий вибір зумовлений тим, що автори, яких опитувала пані Е. Доманська, звертаються до своїх же праць, написаних десять-двадцять років назад; вони аналізують інтелектуальний клімат, в якому їм доводилося працювати протягом 1970 – 1980-х рр. і подають прогнози щодо розвитку історичної науки у ХХІ столітті. Надані ними оцінки власної діяльності дозволяють з'ясувати їхні позиції щодо питань постмодерної теорії історії у певній динаміці.

Окрім зазначених інтерв'ю, ми використовували праці окремих істориків та теоретиків історичної науки. Це праці Х. Уайта [2; 3], Ф. Анкерсмита [4], Є. Топольського [5], В. Вжосека [6] та Е. Доманської [7]. Спираючись на них можна виокремити характерні риси постмодерного бачення процесу вивчення минулого і визначення ролі історика у відтворенні подій.

Мета статті полягає у визначенні тих концептуальних засад наукового дослідження минулого, які покликані легітимізувати суб'єктивність історика, та їхньої критики. Це дозволить розширити уявлення щодо проблем постмодерної методології історії у питанні «узаконення» суб'єктивності історичних праць.

Метод нашого дослідження полягає у з'ясуванні характерних для вказаних вище вчених параметрів, навколо яких здійснювалися спроби легітимізувати суб'єктивність історика. Нами окреслено такі параметри, які і визначають структуру дослідження:

- 1) ставлення до істини в історичному пізнанні;
- 2) ставлення до риторичних аспектів історичного тексту;
- 3) сприйняття загальних засад історичного пізнання (наявність аксіом пізнання);
- 4) розуміння історії як конструкту.

Проблема істини є ключовою у постмодерній методології історичного пізнання.

Постмодерне сприйняття істини у дослідженні минулого відходить від кореспондентського бачення цієї категорії, яке було поширеним в інших теоріях. Ця опозиція до істини як відповідності є важливою характеристикою постмодерного бачення минулого. Межа між істинним та неістинним розмивається, а відтак розмивається і поняття минулого в традиції, започаткованої Леопольдом фон Ранке, який намагався «відтворювати його таким, яким воно було насправді». Дослідники, які сприйняли умови постмодерну у питаннях істини, таким чином, відкрили шлях для легітимізації суб'єктивності історика.

Розмивання поняття «істина» відбувається на основі відходу від сприйняття мови як прямого ретранслятора реальності, у тому числі й реальності минулого. Американський дослідник Хейден Уайт, засновник тропологічної теорії історичного дискурсу, визначив це так: «Горгій і Протагор виявили, що немає єдино правильного способу мовлення про світ і способу його репрезентації, оскільки мова є довільною у своєму відтворенні світу, про який вона говорить. Чи істинна мова, чи правильна вона, чи правдива вона, – залежить від того, хто має владу визначати це... Ті, хто визначають, хто буде мати владу, право та авторитет, ті визначають й те, яка мова є правильною...; значення завжди виробляється; істину не знаходять, а створюють»[1, с.37–38]. Це зауваження Х. Уайта є важливим для розуміння зв'язку постмодерної теорії історичних досліджень із риторикою, мова про яку піде нижче.

Інший американський дослідник, професор латини Ханс Кьоллнер також дотримується позиції Х. Уайта щодо істини. Риторичний аспект істини Х. Кьоллнер вбачає у тому, що істина – це завжди істина певного моменту. Свою позицію автор пояснює тим, що істину не можна розглядати у відриві від того, хто її сприймає. Це зауваження набирає особливого значення в історії, оскільки звинувачення у бік об'єктивності пізнання минулого ґрунтуються саме на тому, що історики прагнуть працювати для цільової аудиторії, не зважаючи на те, якою є «справжня» історія. Позиції Х. Уайта і Х. Кьоллнера демонструють неможливість описати «істинне» минуле. Останній так визначив своє ставлення до цього питання: «...специфічна конфігурація аргументів, свідчень і фактів риторично утворюють істину у певному часі та просторі. Істина – це те, що правдоподібно і переконливо для універсальної аудиторії. Але я сумніваюся в існуванні універсальної аудиторії в рамках будь-якого людського досвіду... Те, що ми маємо, є розповіді, істинні для цього простору і часу» [1, с.62].

Нідерландський дослідник Франклін Анкерсміт має більш компромісну позицію щодо істини в історичному пізнанні. Він враховує можливість застосування цієї категорії спираючись на етапи діяльності історика: збору інформації та її репрезентації. На етапі збору інформації, на думку Ф. Анкерсміта, історик спроможний трансформувати інформацію в істинні або хибні твердження. Але на етапі синтезу результатів історичного дослідження історик вже пропонує «певне бачення подій, виходячи з якого ми можемо дивитися на частину минулого, яку шукаємо» [1, с.112]. Отже, етап синтезу результатів та створення цілісного історичного тексту призводить до втрати безпосереднього зв'язку нарративу із минулим. Нідерландський вчений вводить поняття «нарративні субстанції» - лінгвістичні сутності, які втілюють синтетичне бачення минулого, але прямого з ним зв'язку не мають. Проте індивідуальні твердження, які містить нарратив, можуть мати істинні відсилання до минулого [1, с.112]. Отже,

позиція Ф. Анкерсмита полягає у визначенні суб'єктивності історика як неминучому факті.

Інший погляд на проблему має Георг Іггерс. Аналізуючи істинність історичних нарративів, він визнає наявність ідеологічного компоненту у будь-якому історичному тексті та сприймає існування риторичного аспекту в них. Однак, він вважає, що метафора (важлива риторична категорія у постмодерній методології історії, яка визначається як форма історичного нарративу) не є чистою фікцією, і робить спробу наблизитися до минулого та знайти наближені концепти реальності. «Я бачу, – зазначає Г. Іггерс, – що межа між фактом і фікцією невловима. Можна зробити дослідження, багато в чому базоване на фактичних матеріалах або на самих подіях, – на індивідуальних подіях, які були відтворені у результаті критичного аналізу джерел. Але, оформлені у вигляді нарративу, ці події можуть стати вкрай ідеологізованими і надавати нам цілком вибірну і викривлену картину суспільства і культури. Я думаю, що історичний текст розташовується десь між фактографією і фікцією» [1, с.157]. Отже, позиція Г. Іггерса базується на тому, що реальність минулого існує і її можна дослідити. У даному випадку іде зближення із історіографією, яка сприймає кореспондентську істину і намагається її досягти. Це супроводжується засудженням суб'єктивності історика, хоча й визнається її невідворотність.

Польський дослідник Єжи Топольскі розмірковуючи щодо природи історичної істини також має компромісну позицію між постмодерним та традиційним ставленням до даної проблеми. Він вважає, що слід розробити істину з «багатьма обличчями», «нарративну істину», яка б була спроможна синтезувати як когерентні, так і прагматичні складові. «Досягнення такої істини буде відмічено пошуками можливості величезного консенсусу. При цьому критерій порівняння таких істин (які функціонують як плюралістичні) буде міститися у порівняннях емпіричних основ різних нарративів і ефективності їх методів...Вона [Істина – авт.] буде допускати раціональні критерії, запропоновані членами даного суспільства. Вона також буде

допускати і постійну зміну думок. Але навіть така істина не буде заперечувати віднесення себе до реальності і до того, що реальність (або, у випадку з істориками, реальність минулого) не буде розумітися як щось «об'єктивно» існуюче, по відношенню до якого історики залишаються «за дужками»; або як щось, повністю завершене і готове до дослідження» [1, с.182]. Позиція Є. Топольського щодо істини в історичному пізнанні хоча і є спробою синтезувати елементи традиційного та постмодерного бачення, вона далеко відійшла від класичної теорії істини. Ідея плюралізму, «глобального консенсусу» є продуктом постмодерного впливу і його характеристикою.

Легітимізація суб'єктивності історика визначається не просто бажанням будь-якого історика писати будь-що, що він захоче і це має право бути істиною, а в тому, що його суб'єктивність є обумовленою. У цьому контексті постає питання щодо зв'язку між професійною компетенцією історика та етичною складовою дослідження, але це виходить за межі цієї статті.

Як зазначено вище, проблема істини в історичному пізнанні в умовах постмодерну безпосередньо пов'язана із риторичним аспектом історіописання. Використання риторичних категорій щодо історичного тексту є невід'ємним елементом постмодерної теорії історії і ще одним фактором легітимізації суб'єктивності історика.

Поштовхом для розгортання досліджень риторичного пласту історичного тексту стала тропологічна теорія історичного дискурсу Х. Уайта. В її основу було покладено дослідження нарративу, як цілісності, а не як окремих взаємопов'язаних тверджень. Теорія виходить із аналітичної традиції дослідження минулого, в основу якої було покладено вивчення пропозиціональних тверджень істориків та побудови їх взаємозв'язку на принципах дедуктивної логіки. Х. Уайт у своїй теорії відходить від позицій, що історичний нарратив можна побудувати дотримуючись чітких правил дедукції [1, с.36]. Автор вважає, що реальне людське життя потребує логіки праксиса для роздумів про це життя. Ця логіка не передбачає відсутності протиріч, адже реальне життя заповнюється протиріччями і тому, як зазначає

Х. Уайт, нам необхідна така теорія репрезентації реальності, яка б це враховувала. «Компоненти нарративу не зводяться лише до речень. Ці компоненти екстрапропозиціональні і асоціюються із синтаксисом. Але це не граматичний синтаксис. Це синтаксис використання мови, який знаходиться по той бік речень. Ви можете пов'язати речення разом за допомогою логіки, а можете за допомогою тропології. Тропология використовується тому, що нам необхідні у теорії відхилення, систематична девіація від логічних очікувань... Він [Нарратив – авт.] не може бути підкорений суворій логічній дедукції. Саме тому я звернувся до теорії риторики: я думаю, що риторика передбачає теорію імпровізованого дискурсу» [1, с.37].

Використовуючи категорії риторики при аналізі історичних текстів, Х. Уайт виявив залежність змісту історичного тексту від форми (тропу), у який він закладений. «Обрати форму – уже означає обрати і семантичний домен» - зазначає вчений [1, с.39]. Це твердження є важливим для розуміння ступеню свободи історика при написанні ним своєї праці. Будь-який текст має риторичну форму, обрання якої є довільним: «... спочатку ми маємо один рівень, на якому вибудовуються факти і хроніка. На наступному з'являється сюжет: ми «вписуємо» факти у «сюжет». Потім історики певним чином його аргументують у формі пояснення» [1, с.39].

Поняття «сюжет» є невід'ємною складовою у роздумах дослідників-постмодерністів щодо риторичної складової історичних текстів. Х. Кьоллнер зазначав, що «сюжет створює значення» [1, с.76]. Він, спираючись на теоретиків літератури, вважає, що не герої створюють події, які відбуваються у вигаданому сюжеті, а вони самі створенні цим сюжетом: «...тому, коли ми звикаємо міркувати про певні установки або характеристики, які ідентифікують і формують певну історичну епоху – наприклад, розум у період Просвітництва або віру у Середні віки, – то речі вибудовуються у визначену лінію відносно минулого» [1, с.67]. Звернувшись до історії України також можна віднайти сюжети, які визначають «зміст» епохи. Так, приміром, для нас історія України XVII ст. визначається національно-

визвольною боротьбою. Козацтво є «колективним героєм» тієї доби і події періоду вкладаються для нас у визначену лінію. Однак ця сама подія у польській історіографії вписана у сюжет оборони свободи та суверенності держави і роль героїв, сформованих нашим сюжетом, змінюється в їхньому [8]. «Одна й та сама річ може бути представлена у величезній кількості сюжетів і виражена через величезну кількість різних (алегоричних) героїв. Тут варто запитати: а чим був хороший цей сюжет і чого він коштував у контексті скритих витрат... Чим ми повинні пожертвувати для того, щоб розповісти історію певним чином?... Попереднє поняття сюжету повідомляє вам, що включено і що не включено в історію, тому що герої є функцією сюжету» [1, с.68].

Аналізуючи теорію історичного дискурсу Х. Уайта, Г. Іггерс не погоджується з релятивізмом у пізнанні минулого і посідає місце «поміж Ранке і Уайтом»: «я вважаю, що моя позиція могла б бути такою, яка враховувала би і креативні аспекти, і межі розуму. Я розумію увесь ступінь, у якому все історіописання включає в себе ідеологію, але я вважаю, що воно також включає в себе і спробу чесно поводитися з минулим» [1, с.153]. Така позиція характерна й для інших дослідників (згадаємо Є. Топольського). Відмова від всеохоплюючої релятивності пов'язана із моральним аспектом історіографії. Коли текст дослідження присвячений історії Пунічних війн, можна погодитися з тим, що він обумовлений наявністю риторичних елементів і його характер зміниться в залежності від риторичної форми. Інша справа, коли мова у дослідженні заходить про Голокост або Голодомор 1932 – 1933 років. Адже, як зазначає Г. Іггерс, «якщо ми демонтуємо межі між фактом і фікцією і прирівнюємо історію до вигадки, то як ми зможемо захистити себе від твердження, що Голокосту ніколи не було?» [1, с.165]. Така позиція позбавляє історика можливості вільного маніпулювання минулим. Однак, це не означає, що зі зміною культурних умов, в яких створюються історичні праці, не відбудеться змін ставлення до поняття Голокост чи Голодомор. Сучасні репрезентації цих подій в історії

єврейського або українського народу покликані підкреслювати цінність людського життя. У даному контексті думка Х. Уайта про те, що «правильність» мовлення визначається владними структурами не втрачає своєї актуальності.

Ще одним елементом легітимізації суб'єктивності історика в умовах постмодерну виступає поняття «конструкту» та наявності певних «аксіом» мислення, які також визначають сприйняття істориком реальності минулого. Це явище можна окреслити як зумовлену культурою суб'єктивність. Конструктивізм сприймає історію як зумовлену культурою, а процес пізнання минулого є детермінований нею. Польський історик В. Вжосек виокремлює «глибокі пласти культури, що визначають, як саме ми структуруємо, категоризуємо і метофоризуємо світ, а також – який образ формується у нашій свідомості і згодом передається іншим особам у процесі комунікації. Устрій, який ми приписуємо світові, не є тим порядком, що дійсно існує. Ми надаємо сенсу дійсності, що нас оточує, обираючи за провідника базові сенси культури» [6, с.47–48]. Ця позиція також позбавляє історика можливості об'єктивно висвічувати минуле «таким, яким воно було насправді». З іншого боку, чи можна стверджувати, що категорії, актуальні для певної культурної ситуації, втрачають свою актуальність в іншій? Шотландський дослідник Лайонел Госсмен у своєму інтерв'ю зазначив, що не зовсім погоджується з тим, що точки зору змінюються із епохою: «Чи означає це, що марксистські категорії безкорисні і непродуктивні? Чому? Я міг би це визнати, якби люди щиро з самого початку не вірили у евристичну цінність марксизму; або якби вони відчули, що він дискваліфікований практичною невдачею марксистського експерименту. Але і це не очевидно, з моєї точки зору, що ця невдача була необхідною, якби соціалізм був випробуваний в іншому контексті, а не був реалізований у відносно нерозвинутій країні, вкинуту у згубну гонку озброєнь» [1, с.279].

Британський дослідник Пітер Берк вважає конструктивістський погляд на минуле корисним для нової культурної історії. «Це означає, – пише він, –

що ми більше не думаємо про суспільство, як про щось застигле і щось зовнішнє по відношенню до нас; але у певному ступені ми розмірковуємо про нього, як про щось, створене людьми». У той же час нам варто замислитися щодо межі можливостей людини «створювати» минуле. Чи можемо ми, приміром, сказати, що історик «створив» «державу Україна» чи «українську націю»? П. Берк застерігає, що можуть існувати обмеження у подібній креативності.

Підсумовуючи, слід зазначити, що проблема суб'єктивності в історичній науці не піддається однозначному вирішенню. Проте можемо констатувати, що розмивання меж істинного та хибного у постмодерній теорії історії дозволяє узаконити цю суб'єктивність. Це зумовлено «нарративіським поворотом», який відбувся у теорії історичних досліджень на початку 70-х рр. ХХ ст., наслідком чого стало введення риторичного поняття «метафорична істина» стосовно історичного нарративу. Воно має плюралістичний характер, адже риторичні елементи історичного тексту не можуть бути оцінені в термінах кореспондентської «істини» або «хиби». Ці риторичні елементи у працях істориків не можуть бути ліквідовані, вони присутні завжди. Це означає, що будь-який текст, відповідно, несе елемент релятивності і тим самим легітимізує суб'єктивність історика. З іншого боку, виникає питання меж дозволеного. Аспект взаємозв'язку історичної репрезентації та її етичних наслідків потребує подальших досліджень, адже одним з найбільших стримуючих факторів розвитку постмодерної теорії в історіописанні залишається етика.

Список використаних джерел та літератури

1. Доманска Э. Философия истории после постмодернизма / Эва Доманска ; [пер. с англ. М. А. Кукарцевой]. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. – 400 с.

2. White H. «The Tropics of History: The Deep Structure of the New Science» / Hayden White // Tropics of discourse. Essays in cultural criticism. – Baltimore and London : The Johns Hopkins university press, 1978. – P. 135–150.
3. Уайт Х. Метаистория. Историческое воображение в Европе XIX века. / Хейден Уайт ; [пер. с англ. под ред. Е. Г.Трубиной, В.В.Харитоновой]. – Екатеринбург : изд-во Урал. ун-та, 2002. – 528 с.
4. Анкерсмит Ф. Р. История и тропология: взлет и падение метфоры / Франклин Рудольф Анкерсмит ; [пер. с англ. М. Кукарцева, Е. Коломоец, В. Кашаев]. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. – 400 с.
5. Топольский Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Єжи Топольський ; [пер.з польської Н.Гончаренко ; наук.ред. Ю. Волошин]. – К. : К.І.С., 2012. – 400 с.
6. Вжосек В. Історія – культура – метафора. Постановня неklasичної історіографії. Про історичне мислення: монографія / Войцех Вжосек; [пер. з польської В. Сагана, В. Склокіна, С.Серякова]; наук. ред. А. Киридон, С. Троян, В. Склокін. – К. :Ніка-центр, 2012. – 296 с.
7. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська ; [пер. з польської та англ. В. Склокін ; наук.ред. В. Склокін, С. Троян]. – К. : Ніка-центр, 2012. – 264 с.
8. Камінський А. С. Історія Речі Посполитої як історії багатьох народів, 1505-1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / Анджей Сулима Камінський ; [пер. з польської Я. Стріхи]. – К. : Наш час, 2011. – 263 с.

**THE LEGITIMIZATION OF THE SUBJECTIVITY OF THE HISTORIAN
IN THE EUROPEAN AND AMERICAN POSTMODERN THEORY
OF HISTORICAL RESEARCH**

The basic principles of the European and American theorists of the history towards the subjectivity of historians in postmodern times are analyzed in this article. The author considers the categories of the postmodern historical methodology which allow to legitimize the subjectivity of the historical texts.

Keywords: postmodern, historical narrative, rhetoric, plot, metaphor, "metaphorical truth".

ЛЕГИТИМАЦИЯ СУБЪЕКТИВНОСТИ ИСТОРИКА В ЕВРОПЕЙСКОЙ И АМЕРИКАНСКОЙ ПОСТМОДЕРНОЙ ТЕОРИИ ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье проанализированы основные принципы, на которых основываются позиции европейских и американских историков и теоретиков исторической науки в решении вопроса субъективности исследователей прошлого. Рассматриваются те категории постмодерной методологии истории, которые позволяют легитимировать субъективность исторических текстов.

Ключевые слова: постмодерн, исторический нарратив, риторика, сюжет, метафора, «метафорическая истина».

Олег Купчик

*Кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Демократичні держави й радянські республіки «постімперського простору» у налагодженні офіційних відносин з УСРР (1919 – 1923 рр.)

Проаналізовано політичні переговори демократичних Грузії, Польщі, Литви, Латвії й Естонії з УСРР. Розкрито обставини досягнення ними домовленостей щодо налагодження офіційних відносин. З'ясовано умови встановлення РСФРР офіційних стосунків з радянською Україною. Висвітлено причини, які завадили радянським Білорусі, Вірменії, Азербайджану й Далекосхідній республіці, досягти політичних домовленостей з УСРР.

Ключові слова: *дипломат, договір, переговори, повноважний представник, повноважне представництво, угода.*

Після розпаду Російської імперії на її терені утворились незалежні держави. Деякі з них, програвши боротьбу за національну державність, змінили радянські республіки. Попри те вони вирішили налагодити з УСРР на початку 1920-х років офіційні відносини.

Окремі їх аспекти стали предметом досліджень істориків [2; 3; 4]. Попри це, поза їх увагою залишився переговорний процес між демократичними державами, радянськими республіками, які утворились на терені колишньої Російської імперії з УСРР. Тому метою статті є з'ясувати обставини налагодження офіційних відносин утворених на терені колишньої Російської імперії демократичних держав і радянських республік з УСРР.

Ще 28 січня 1919 р. раднарком УСРР звернувся до європейських держав встановити офіційні відносини [20, спр.626, арк.2]. Першою на пропозицію встановити офіційні відносини відгукнулася Грузинська республіка. Її уряд 6 грудня 1920 р. повідомив раднарком про готовність провести у Москві

переговори, на які призначив Г. Махарадзе. УСРР представляв повпред в РСФРР Ю. Коцюбинський.

Ще раніше грузинський уряд намагався допомогти грузинам, які волею долі опинились в Україні, повернутись на їх історичну Батьківщину. 30 червня 1920 р. він звернувся до раднаркому за дозволом для 19 грузин (1 професора, 15 лікарів і 3 юристів) вирушити додому [20, спр.586, арк.10зв., 12зв.]. Але раднарком відмовив, аргументувавши відсутністю відповідної угоди. Більше того, відмовив у наданні проживаючим в Україні грузинам статусу іноземних громадян. Водночас зазначив, що досягнення політичних домовленостей обов'язково стане підґрунтям для укладення «репатріаційної угоди» й «угоди про оптацію громадянства» [8, с.32].

Не готовий офіційно визнати УСРР, грузинський уряд усіляко затягував переговори. Проте стрімкий наступ Червоної армії до Тифлісу змінив ситуацію навпаки: прагнення грузин якнайшвидше укласти договір, і намагання раднаркому тепер затягнути переговори. Ю. Коцюбинський телеграфував до наркомату закордонних справ, що грузинський уряд відразу погодився з усіма головними умовами договору.

У наслідок, 31 січня 1921 р. Г. Махарадзе і Ю. Коцюбинський підписали «Договір між УСРР і Грузією», який складався з преамбули й 11 статей [6]. Відповідно до договору відбувалось взаємне офіційне визнання, відмова від фінансових претензій, встановлення дипломатичних і торгівельних відносин. Цього ж дня підписано «Договір про оптацію громадянства» і «Тимчасові правила перевезення майна залізницею і засобами УСРР грузинами, які оптували громадянство Грузії, під час переселення з УСРР» [1, с.95–100].

Очікуючи встановлення у Грузії радянської влади, УСРР зволікала з ратифікацією договору. У листі до голови раднаркому Х. Раковського заступник наркома закордонних справ Л. Ковалів радив не виносити договір для затвердження на засідання ВУЦВК [20, спр.628, арк.176]. Зрештою, через те, що 25 лютого 1921 р. Червона армія захопила Тифліс, договір так не ратифікували. А у березні ВУНК заарештувала грузинських консулів

Цегареллі (в Харкові) й Ушверидзе (в Одесі). Репатріацію у липні ц.р. провели вже український і грузинський раднаркоми. Тоді до дому повернулось 150 грузин [20, спр.640, арк.79].

Прикметно, що встановити дипломатичні відносини мали намір український і грузинський раднаркоми. З цією метою 24 листопада 1922 р. «повноважним представником» до Тифлісу призначено М. Скрипника [20, спр.572, арк.192]. Проте утворення СРСР й у зв'язку із цим централізація влади завадили цьому.

Так само з проханням надати проживаючим в Україні литовцям, латвійцям й естонцям «статус іноземних громадян» до раднаркому восени 1920 р. звернулись уряди демократичних Литви, Латвії й Естонії. Раднарком 25 листопада ц.р. запропонував спочатку укласти політичні договори [17, с.218].

Під час переговорів з Литвою, радянські дипломати розраховували на позитивний вплив від визнання тієї ще 12 липня 1920 р. радянською Росією. Враховували територіальні претензії Польщі, яка за підтримки Франції претендувала на Вільнюс. Знали, що такі провідні країни як Велика Британія, Франція і США затягують політичне визнання Литви, яке відбулось аж у грудні 1922 р. З іншого боку, укладенням договору з Литвою, радянські дипломати розраховували завадити утворенню ворожого для них військово-політичного блоку «Балтійська Антанта» і спільного «румунсько-польсько-литовського фронту» [20, спр.601, арк.8, 42].

Коли УСРР разом з РСФРР проводила з Польщею у Ризі мирні переговори, до неї з пропозицією провести політичні переговори 17 грудня 1920 р. звернувся уряд Литовської республіки. Він погодився, щоб вони пройшли у Москві. Литовську делегацію на переговорах очолив посол в РСФРР Ю. Балтрушайтіс. УСРР представляли Ю. Коцюбинський і член ЦК КП(б)У Ф. Кон [20, спр.628, арк.12зв., 46–47].

Під час переговорів у січні 1921 р. литовці виступили до раднаркому з вимогою повернути майно, яке російські війська вивезли з території Литви і

залишили на території України в роки Першої світової війни. Вимагали компенсувати шкоду за втрату чи зіпсування цього майна. А також запропонували амністувати литовців, засуджених за «політичними статтями». Ю. Коцюбинський у листі до Х. Раковського від 16 січня 1921 р. радив не амністувати литовців й не обмінювати їх на заарештованих у Литві більшовиків-українців, бо вони, видавши себе за громадян РСФСР, вже були обміняні відповідно до російсько-литовської угоди (12 липня 1920 р.) [20, спр.628, арк.48зв.]. Радник НКЗС УСРР А. Ждан-Пушкін у листі до Ю. Коцюбинського від 2 лютого ц.р. радив на значні майнові поступки не погоджуватись [20, спр.628, арк.49]. У наслідок, раднарком погодився повернути лише частину майна, компенсувати шкоду відмовився.

Очевидно, що укладення підписання між переговорними сторонами 28 січня угод про «Про порядок оптації литовського громадянства» і «Про перевезення залізницями і засобами УСРР майна біженців Литви під час їх реевакуації з УСРР» [20, спр.661, арк.24–26] стало передумовою політичних домовленостей.

Конференція завершилась укладенням 14 лютого 1921 р. «Договору між УСРР та Литвою», який від литовського уряду підписали Ю. Балтрушайтіс, Й. Ванагас-Сімонайтис, Р. Йоделіс і К. Свілас, від раднаркому Ю. Коцюбинський і Ф. Кон. Договір складався з преамбули і 12 статей [5]. Відповідно до його ст. 6-8 раднарком зобов'язався повернути лише майно юридичних осіб [10, с.3–4].

ВУЦВК затвердив договір 3 березня ц.р. [19]. Литовський парламент відмовився його ратифікувати, зажадавши доповнити ст. 6 в частині повернення майна литовських громадян-фізичних осіб. Призначений послом Машинський повідомив про це раднарком [20, спр. 662, арк. 67].

Той погодився підписати додаткову угоду і призначив для переговорів співробітників економічно-правового відділу наркомату закордонних справ Я. Істоміна і Й. Каменського. Литву представляв Машинський [20, спр.616, арк.76, 95, 98]. Переговори розпочались 16 грудня 1921 р. у Харкові [20,

спр.662, арк. 71–73]. Під час них раднарком погодився повернути майно литовський духовних і культурно-освітніх закладів [20, спр.590, арк.3]. Однак сторони не змогли погодити дату встановлення юрисдикції раднаркому, від якої той зобов'язувався компенсувати реквізиції майна литовців, які проживали на території України. За таку зрештою погодились вважати 26 липня 1921 р., коли ВУЦВК прийняв постанову «Про основні приватні майнові права, які визнаються УСРР, охороняються її законами і захищаються судами УСРР» [20, спр.590, арк.3].

«Додаткову угоду» уклали 5 квітня 1922 р. Цього ж дня переговорні сторони підписали «Додатковий протокол до Додаткового договору» і «Тимчасові правила про перевезення залізницями УСРР при поверненні на батьківщину майна оптантів Литви». Литовський парламент ратифікував політичний договір і додаткову угоду 5 травня. ВУЦВК затвердив додаткову угоду 13 жовтня [14]. Обмін ратифікаційними грамотами відбувся у Харкові 26 жовтня 1922 р. [13] Відповідно до угод, литовці погодились аби раднарком повертав з Німеччини військовополонених додому найкоротшим шляхом, а саме через територію Литви [20, спр.662, арк.35].

Послом Литви призначено Машинського, першим і другим секретарями посольства відповідно І. Густайтіса та Е. Кречко. Повпредом у Литві призначено уповноважено УСРР у справах репатріації в державах Прибалтики Є. Терлецького, його заступником по Литві Я. Чужина [20, спр.22, арк.473; спр. 75, арк.4–5].

18 березня 1921 р. у Ризі опісля «прелімінарного миру» (12 жовтня 1920 р.) й тривалих переговорів укладено «Мирний договір між УСРР і РСФРР – з одного боку й Польською республікою – з іншого». Він складався з преамбули, 26 статей, 10 додатків. Відповідно до договору польсько-український кордон проходив по р. Збруч. Раднарком погодився, щоб Польщі відійшли такі українські етнічні землі як Холмщина, Підляшшя, Лемківщина, Східна Галичина й Західна Волинь [16, с.15].

Згідно з договором УСРР і РСФРР “відмовились від претензій на ці землі” [11, с.3–4], але за умови проведення там плебісциту місцевого населення, яке мало дати згоду на приєднання західноукраїнських земель до Польщі на засадах автономії. Але цього плебісциту польська влада так і не провела. Через це раднарком надалі постійно наголошував, що приєднання цих земель до Польщі є нелегітимним і незаконним. Щоправда прямих територіальних претензій до польського уряду не висував. Навпаки зосередився на провокації чергової польсько-радянської війни, перемога у якій дозволила б радянізувати саму Польщу, а відтак переглянути мирний договір.

ЦВК затвердив мирний договір 14 квітня, ВУЦВК 17 квітня, а польський сейм ратифікував його 15 квітня [12]. Обмін ратифікаційними грамотами відбувся 30 квітня 1921 р. Повпредом УСРР у Польщі призначено О. Шумського. Послом Польщі в УСРР став Ф. Пуласький [18].

Затягування провідними європейськими державами Францією і Великою Британією визнання Латвійської республіки, обумовили укладення нею 11 серпня 1920 р. політичного договору з РСФРР, з якою налагодила офіційні відносини. Вони стали передумовою політичних переговорів Латвії вже з УСРР, яка у Ризі спільно з РСФРР проводила мирну конференції з Польщею.

Саме там раднарком отримав від латвійського уряду згоду розпочати попередні консультації, на яких УСРР представляли Ю. Коцюбинський і Ф. Кон, Латвійську республіку – Мессман. Аби зробити під час консультацій латвійців більш поступливішими раднарком навіть обговорював можливість надати “зерно в обмін на визнання” [20, спр.14, арк.1, 3–7, 11–12]. Через продовольчу кризу ті потребували кілька сотень тисяч пудів хліба. Але чи скористались сторони цією розмінною монетою з’ясувати не вдалось.

Під час попередніх консультацій латвійці цікавились головне можливістю підписати репатріаційну угоду й повернути додому 4,5 тисячі латвійців. Поставили також питання про повернення майна, вивезеного з території Латвії російськими військами під час Першої світової війни.

Радянські дипломати запропонували попередньо укласти політичний договір. Але через заперечення Франції і Великої Британії, які визнали Латвію 26 січня 1921 р., та вимушено відмовила. Щоб зробити латвійців поступливішими радянські дипломати пропонували навіть провести репресії проти латвійців. До цього не дійшло, але кількість латвійців, яким дозволили репатріюватись обмежили 1,5 тис. осіб. Заборонили виїзд кваліфікованим фахівцями. Відмовились повернути устаткування підприємств. До Латвії радянське керівництво навіть направило «робітничу делегацію», яка ознайомилась з умовами праці репатрійованих робітників. І зрозуміло, що висновок делегації був таким, що їхати туди не варто [20, спр.628, арк.8; спр.640, арк.5; спр.660, арк.24].

Уже під час першого засідання українсько-латвійської конференції у Москві 1 травня 1921 р., на якій УСРР представляли Ю. Коцюбинський і Лях, а Латвійську республіку З. Фельдман, Е. Шкіпсна і А. Харитоновський, переговорні сторони не порозумілись. У вітальному слові глава латвійської делегації З. Фельдман повідомив, що їх уряд пропонує підписати спершу угоди про оптацію біженців та реевакуацію їхнього майна. А їх підписання вже мало стати передумовою укладення політичного договору.

У відповідь, Ю. Коцюбинський інформував, що має повноваження укласти політичний договір, у якому будуть вирішені й ті питання, які цікавили латвійців. Дипломат зазначив, що раднарком УСРР цікавить: взаємне визнання, встановлення дипломатичних відносин, нейтралітет на випадок війни однієї з договірних сторін із третьою державою, а також укладення торгівельної угоди.

В свою чергу З. Фельдман запропонував розпочати погодження угоди про репатріацію біженців і реевакуацію їх майна, на що у радянських дипломатів були необхідні повноваження. А коли їх латвійські колеги отримають урядові повноваження розпочнуть переговори щодо укладення політичного договору. Як приклад навів, що російсько-латвійська репатріаційна угода була укладена раніше політичного договору.

Під час другого засідання конференції 27 травня 1921 р. латвійські дипломати надали повноваження для укладення політичного договору і переговорні сторони узгодили порядок денний, а саме: політичний договір між УСРР і Латвією, угода про репатріацію біженців та реевакуацію їх майна. Цього дня латвійці погодились з усіма, запропонованими радянськими дипломатами, положеннями політичного договору.

Протягом засідань 1, 6, 9 і 14 липня 1921 р. обговорювались питання обміну біженцями й повернення майна, вивезеного з Латвії російськими військами в роки Першої світової війни й розташованого в Україні. Під час засідання 18 липня раднарком відмовився повернути майно промислових підприємств, бо відповідно до ст. 1 політичного договору сторони взаємно відмовились від фінансових претензій. Радянські дипломати зазначили, що для встановлення, зберігання і ремонт цього промислового устаткування було затрачено значні кошти. Більше того, ці підприємства стали невід'ємною складовою української промисловості.

Під час засідання 26 липня латвійці продовжували наполягати, що майно розташували в Україні для зберігання, а після закінченні війни мали повернути. На це Ю. Коцюбинський відповів, що підприємства для зберігання вивозив не український раднарком, а тому підстави для їх повернення відсутні. Під час засідання 27 липня латвійці погодились, щоб їм повернули хоча б малі й середні підприємства (ст. 8). 30 липня політичний договір і угода про репатріацію біженців були відредаговані остаточно [20, спр.660, арк.40а, 42, 46–67, 71–73].

3 серпня 1921 р. у Москві укладено «Договір між УСРР і Латвією», який складався з преамбули і 14 статей. Цього ж дня сторони підписали угоду «Про репатріацію біженців». ВУЦВК ратифікував договір 14 вересня, латвійський парламент ратифікував його 6 грудня 1921 р. Обмін ратифікаційними грамотами відбувся 16 березня 1922 р. [20, спр.45, арк.206; спр.700, арк.3зв.]. Повноважним представником у якості повпреда УСРР у

державих Прибалтики призначено колишнього уповноваженого у справах репатріації Є. Терлецького. Його заступником по Латвії став М. Руденко.

Спочатку існувала думка, що функції посла Латвійської республіки в УССР за сумісництвом буде виконувати посол в РСФРР Е. Фельдман. В УСРР його заступав би генеральний консул. Але функції офіційного представника виконував уповноважений у справах репатріації Є. Ульман. У вересні 1921 р. він прибув до Харкова. Але через те, що раднарком продовжував перешкоджати у проведенні репатріації, латвійський дипломат залишив Україну, а управління уповноваженого у справах репатріації зрештою так і не було реорганізовано в посольство [20, спр.53, арк.4; спр.75, арк.4–5зв.; спр.591, арк.55; спр.660, арк.82].

Так само у Ризі український раднарком отримав згоду провести політичні переговори від уряду Естонської республіки. Спочатку їх планували провести у латвійській столиці, згодом як місце проведення погодили Москву. Готуючись до переговорів радянські дипломати очевидно врахували політику провідних європейських держав щодо Естонії, які зокрема затягували її офіційне визнання і прийом до Ліги Націй, але планували залучити до антирадянської «Балтійської Антанти».

Досягти домовленостей мало сприяти укладення Естонією 2 лютого 1920 р. політичного договору з РСФРР. Її керівництво було переконане, що політичний договір УССР з Естонією буде корисним, а саме допоможе радянським дипломатам протидіяти «польському впливу» [20, спр.628, арк.84].

Впродовж червня-жовтня 1921 р. сторони погоджували порядок денний майбутніх переговорів. Естонський уряд пропонував спочатку підписати «репатріаційну угоду». Раднарком навпаки наполягав, щоб спершу укласти політичний договір. Аби «натиснути» Х. Раковський 30 червня повідомив, що естонцям, які проживали в Україні, статусу іноземних громадян не нададуть і будуть застосовувати до них радянське законодавство, тобто

призивати на військову службу до лав Червоної армії і т.д. [20, спр.687, арк.3].

Українсько-естонська конференція розпочалась у Москві 14 жовтня 1921 р. На ній УСРР представляли Ю. Коцюбинський, Естонію Д. Варес і Ф. Вельнер. Вони розглянули й узгодили вступну частину та перші статті політичного договору: про взаємне визнання (ст. 1), відмову сторін від будь-яких фінансових претензій (ст. 2), заборонити перебування на своїй території осіб, військових формувань та організацій, які ставили за мету повалити уряд й існуючий політичний лад у протилежній державі (ст. 3), нейтралітет на випадок війни однієї зі сторін угоди з третьою стороною (ст. 5), встановлення дипломатичних відносин (ст. 14) [20, спр.687, арк.10–11зв., 14–15].

Під час засідань 18 і 21 жовтня раднарком погодився на репатріацію естонців. Погодився також повернути частину майна, зокрема бібліотеки, архіви, художні твори, документи, які російські війська вивезли з Естонії в час Першої світової війни, які були залишені в Україні. 24 і 27 жовтня сторони узгодили угоду про оптацію і порядок вивезення майна особами, які обирали естонське чи українське громадянство [20, спр.687, арк.16–21].

25 листопада 1921 р. Ю. Коцюбинський та Д. Варес, Ф. Вельнер уклали «Договір між УСРР і Естонією». Він складався з преамбули і 18 статей [20, спр.687, арк.48–52]. Цього ж дня підписали угоду «Про порядок оптації громадянства», «Правила вивезення майна осіб, які оптують українське (естонське) громадянство». Згодом підписали також «Додатковий протокол до ст. XVI Договору між УСРР і Естонією» (27 травня 1922 р.), «Додатковий протокол до Договору між УСРР і Естонією» (18 грудня 1922 р.) [7] і «Санітарну конвенцію» (25 червня 1923 р.) [20, спр.700, арк.4–4зв.].

Естонський парламент ратифікував договір 16 грудня 1921 р., ВУЦВК затвердив його 7 квітня 1923 р. [15]. Повноважним представником у якості повпреда УСРР в державах Прибалтики призначено уповноваженого у справах репатріації Є. Терлецького. Його заступником по Естонії став

М. Гордон. Послом Естонської республіки в УСРР призначено за сумісництвом посла Естонської республіки в РСФРР [20, спр.75, арк.4].

Прагнучи переконати міжнародну спільноту в тому, що УСРР є незалежною і суверенною державою, офіційні відносини з нею налагодила РСФРР. 1 червня 1919 р. вона уклала з українським раднаркомом міжнародний договір «Про військово-політичний союз». Аби спільними зусиллями й ефективно протистояти внутрішнім і зовнішнім ворогам УСРР погодилась, щоб «об'єднати» п'ять наркоматів. Відповідно до договору це були наркомати військових справ, народного господарства, шляхів сполучення, фінансів, праці.

28 грудня 1920 р. у Москві раднаркоми РСФРР і УСРР уклали «Робітничо-селянський договір». Відповідно до нього об'єднувались ще наркомати пошти й телеграфу, зовнішньої торгівлі, Вища рада народного господарства. Ці наркомати в Україні представляли «уповноважені», які призначались народними комісарами за поданням українського раднаркому.

Опісля 12 січня 1921 р. при раднаркомі РСФРР було акредитовано повноважне представництво УСРР. Повпредом призначено Ю. Коцюбинського. Сам дипломат про встановлення дипломатичних відносин писав, що «утворення місії УСРР у Москві було засобом пропаганди ідеї незалежності УСРР, сприяло швидкому налагодженню зв'язків між братніми радянськими республіками, розгортанню активної зовнішньої політики української радянської республіки на міжнародній арені» [9, с.9–10].

Він резюмував, що «спираючись на РСФРР, уряд УСРР, через свою дипломатичну місію у Москві, уклав низку договорів і торгівельних угод. Українській дипломатичній місії, як першому закордонному представництву УСРР, випало складне і важке завдання бути посередником у справі оформлення і закріплення міжнародного становища УСРР шляхом укладення цілої низки угод» [9, с.9–10].

27 листопада 1921 р. раднарком УСРР прийняв рішення українські дипломатичне й торгівельне представництва в Москві, які функціонували окремо, об'єднати. 29 листопада наркомат закордонних справ УСРР розпорядився найменувати їх надалі як «Повноважне представництво УСРР при РНК РСФРР». Офіційно об'єднання відбулось 16 грудня. Повноважним представником призначено М. Полоза, який до цього працював «повноважним представником УСРР у справах господарського будівництва при раднакомі РСФРР» [20, спр.1220, арк.56; спр.1223. арк.50–52; спр.1237, арк.147; спр.1249, арк.270].

Проте утворення СРСР й подальша централізація влади російським раднаркомом обумовили зміну статусу офіційного українського представника у Москві. З правом вирішального голосу його ввели до складу Ради праці й оборони. З правом дорадчого голосу ввели до складу раднакому РСФРР і ВЦВК. У зв'язку з централізацією росіянами влади у сфері зовнішньої політики український НКЗС згорнув роботу. 3 серпня 1923 р. повпредом УСРР при раднакомі СРСР призначено П. Приходька, який до цього працював заступником у М. Полоза. 30 листопада 1923 р. український раднарком постановив українську місію у Москві йменувати «Повноважне представництво УСРР при раднакомі СРСР» [21, с.209, 213, 224].

Через перепони збоку російського раднакому УСРР не змогла укласти політичний договір з Білоруською СРР. Без належного юридичного оформлення у Харкові деякий час функціонувало повноважне представництво Вірменської СРР, очолюване Л. Караханяном [20, спр.22, арк.93; спр.37, арк.4; спр.572, арк.183]. Але через протидію росіян власного повпредства у Єревані УСРР не заснувала. Обговорювала також можливість укладення політичного договору й обміну дипломатичними представництвами з Азербайджанською СРР. 8 грудня 1921 р. надала для переговорів повноваження Ю. Коцюбинському [20, спр.620, арк.3]. Але ініціативу знову припинив російський раднарком. Так само безуспішно

намагалась налагодити офіційні відносини з Далекосхідною республікою. 25 серпня 1922 р. НКЗС УСРР доручено «сформувати склад місії» [20, спр.14, арк.109; спр.572, арк.151]. Проте централізація влади у сфері зовнішньої політики у зв'язку з утворенням СРСР завадила їй тут.

Таким чином, Грузія першою з європейських держав 31 січня 1921 р. уклала міжнародний договір з УСРР. Демократичні Литва, Латвія й Естонія скористались офіційним визнанням й встановленням дипломатичних відносин з нею як «розмінною монетою», щоб підписати репатріаційні договори й повернути вивезене під час Першої світової війни російськими військами майно, яке ті залишили в Україні. Відповідно до Ризького мирного договору Польща зобов'язалась провести на західноукраїнських землях плебісцит місцевого населення, щоб воно вирішило долю цієї території.

Офіційні відносини з УСРР встановив й раднарком РСФРР. Проте саме через його спротив радянським Білорусії, Азербайджану, Вірменії укласти з УСРР політичні договори не вдалось.

Список використаних джерел та літератури

1. Бежуашвілі А. Україна і Грузія: дипломатичні відносини 1918–1920 років / А. Бежуашвілі // Україна – Грузія: Хроніка 2000: Український культурологічний альманах. – 2002. – Вип. 47–48. – С. 20–110.
2. Веденєєв Д., Будков Д. Особливості зовнішньополітичного курсу та формування міжнародного відомства Радянської України (1918 – 1923 рр.) / Д. Веденєєв, Д. Будков // Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби України в 1917–1923 роках. – К., 2006. – С. 192–217.
3. Даниленко О. В. Відносини Української СРР є європейськими країнами (1920-ті роки): Монографія / О. В. Даниленко. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2011. – 354 с.

4. Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів. 1917 – 1923 рр.: монографія / І. Б. Дацків. – Тернопіль : Астон, 2009. – 520 с.
5. Договір з Литвою // Вісти ВУЦВК. – 1921.
6. Договір між Радянською Україною та Грузією // Вісти ВУЦВК. – 1921.
7. Додатковий договір між УСРР та Естонією // Вісти ВУЦВК. – 1922.
8. Кіладзе С. Невідомі сторінки дипломатії / С. Кіладзе // Україна – Грузія: Хроніка 2000: Український культурологічний альманах. – 2001. – Вип. 43. – С. 27–33.
9. Купчик О. Р. Діяльність Повноваженого представництва УСРР при РНК РСФРР (1921–1923 рр.) / О. Р. Купчик // Проблеми історії та історіографії України: Програма і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні / наук. ред. проф. Казьмирчука Г. Д. – К. : Науковий світ, 2010. – С. 9–10.
10. Міровий договір між Україною і Литвою. – Харків, 1922. – 16 с.
11. Міровий договір між Україною й Росією з одної сторони й Польщею з другої. – Рига, 1921. – 33 с.
12. Надзвичайна сесія ВУЦВК. Ратифікація мирного договору з Польщею // Вісти ВУЦВК. – 1921.
13. Обмін ратифікаційними грамотами мирного договору між УСРР і Литвою // Вісти ВУЦВК. – 1922.
14. Про затвердження угоди з Литвою // Вісти ВУЦВК. – 1922.
15. Ратифікація угоди УСРР з Естонією // Вісти ВУЦВК. – 1923.
16. Скляренко Д. Є. Україна і Ризька мирна конференція (1920–1921 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Д. Є. Скляренко. – К., 2000. – 20 с.
17. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів (1917–1923 рр.) / від. ред.: В. М. Корецький ; Упор.: К. С. Забігайло, М. К. Михайловський, І. С. Хміль. – К. : Наукова думка, 1966. – 668 с.
18. Українське посольство у Варшаві // Вісти ВУЦВК. – 1921.

19. Українсько-Литовський договір // Вісти ВУЦВК. – 1921.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4. – Оп. 1.
21. Чуприна М. С. Парти́йна, державна та військова діяльність Ю. М. Коцюбинського: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / Чуприна Михайло Степанович. – К., 1971. – 230 с.

**DEMOCRATIC STATES AND SOVIET REPUBLICS OF POST RUSSIAN
IMPERIAL SPACE IN ESTABLISHMENT OF OFFICIAL RELATIONS
WITH SOVIET UKRAINE IN 1919 – 1923.**

The political negotiations of democratic Georgia, Poland, Lithuania, Latvia and Estonia with Ukrainian SRR are analysed. The circumstances of achievement the agreements in relation to adjusting of official relations by them are exposed. The terms of establishment of the Soviet Russia official relationships with Soviet Ukraine are found out. Reasons which prevented to soviet Byelorussia, Armenia and Azerbaijan, Far-Eastern republic to come to political accommodations with Ukrainian SRR are reflected.

Keywords: *diplomat, agreement, negotiations, ambassador, embassy, agreement.*

**ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ГОСУДАРСТВА И СОВЕТСКИЕ
РЕСПУБЛИКИ «ПОСТИМПЕРСКОГО ПРОСТРАНСТВА» В
УСТАНОВЛЕНИИ ОФИЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ С УССР
(1919-1923 ГГ.)**

Проанализированы политические переговоры демократических Грузии, Польши, Литвы, Латвии, Эстонии с УССР. Раскрыты обстоятельства достижения ими договоренностей по поводу установления официальных отношений. Выяснены условия установления РСФСР официальных отношений с советской Украиной. Освещены причины, помешавшие

советским Беларусии, Армении, Азербайджану и Дальневосточной республике достигь политических договоренностей с УССР.

Ключевые слова: *дипломат, договор, переговоры, полномочный представитель, полномочное представительство, соглашение.*

Олег Машевський

*Доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Валерій Черняєв

*Аспірант,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

АМЕРИКАНСЬКО-БРИТАНСЬКА ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА СПІВПРАЦЯ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті на основі аналізу джерел та наукової літератури висвітлено військово-морську співпрацю між Сполученими Штатами та Великою Британією в період Першої світової війни. Проаналізовано особливості військових дій на морських комунікаціях. Детально розглянуті різні способи протидії необмеженій підводній війні, що велася Німеччиною. Досліджено роль та місце допомоги Великій Британії американського військово-морського флоту в боротьбі із німецькими підводними човнами. Показано вплив американсько-британської військово-морської співпраці на розвиток двосторонніх відносин.

Ключові слова: *Американсько-британські відносини, Велика Британія, військово-морський флот США, військово-морська співпраця.*

Під час Першої світової війни важливу роль відігравала боротьба на морі, передусім на морських комунікаціях. Німеччина мала другий за могутністю флот, після англійського. Бойові кораблі Другого рейху становили серйозну загрозу для берегів британських островів. Проте, завдяки значному досвіду та вдалим діям представників англійського Адміралтейства надводний флот Німеччини вдалося нейтралізувати. Головні сили німецького військового флоту практично не залишали місць своїх дислокацій, оскільки всі виходи у відкриті води повністю контролювались англійськими кораблями. Морська блокада змусила Німеччину вдатися до необмеженої підводної війни. Німецькі підводні човни доволі успішно діяли на морських

шляхах, вони знищували торговельні кораблі, що постачали товари до Великої Британії.

Доки Сполучені Штати дотримувались нейтралітету, вони допомагали країнам Антанти, та Великій Британії зокрема, тим що надсилали кораблі з товарами першої необхідності та сировиною. Однак, із вступом США у війну проти країн Четверного союзу ситуація кардинально змінилась. Важливого значення набувала військова співпраця американського та британського флотів.

В українській історичній науці, в підручниках з історії міжнародних відносин, питання співпраці США та Великої Британії в роки Першої світової війни розглядається переважно в контексті торговельного постачання та фінансової допомоги. Нажаль, на сьогодні не існує ґрунтовних досліджень цього питання. Російська історіографія, як і радянська, також розглядає лише торговельні та економічні відносини між двома країнами [1, 2, 3]. В працях американських та британських вчених мало уваги приділено питанню співпраці між флотами країн, оскільки акцент зроблено на дипломатичні відносини між морськими міністерствами [4, 5]. Таким чином, питання американської військової підтримки Великої Британії в боротьбі із підводними човнами Німеччини є недостатньо вивченим. Тому, метою даної статті є висвітлення ролі та місця американської військово-морської допомоги Великій Британії в Першій світовій війні, та її вплив на розвиток двосторонніх відносин.

Для того, щоб вірно оцінити роль американського флоту в Першій світовій війні, необхідно чітко розуміти перебіг подій війни на морі з серпня 1914 р. по квітень 1917 р. На момент початку війни англійський флот був більшим за сукупні флоти центральних держав. Німеччина мала незначну перевагу над Великою Британією за підводними човнами, проте на той час їх значення ще недооцінювалось. Перевага англійського ВМФ над німецьким за кількістю дредноутів та крейсерів складала 3:2 [6, р.43].

Взагалі перспективи Антанти у війні багато в чому залежали від флоту Великої Британії та вдалих дій британського Адміралтейства. Британські острови були надзвичайно залежними від морського постачання різноманітних товарів. Припинення постачання могло паралізувати нормальну життєдіяльність Великої Британії та ускладнити становище її союзників по Антанті. Франція першою відчула б на собі брак англійської військової допомоги, що могло суттєво погіршити стан справ на фронті. Саме тому основною метою морської стратегії Великої Британії було забезпечення нормального функціонування морських комунікацій в умовах війни.

Головна мета британського Адміралтейства полягала у знищенні німецького флоту або його нейтралізації. В подальшому до цього додалась необхідність протидіяти німецьким підводним човнам, які вели активну діяльність на торговельних шляхах. Війська Антанти досить часто зазнавали поразок у сухопутних битвах, проте відновлювали сили і знову перехоплювали стратегічну ініціативу. У разі поразки на морі наслідки могли бути катастрофічними. В такому випадку вся війна могла бути програна [7, р.76].

Що стосується Центральних держав, то для них морська могутність не була першочерговим завданням, оскільки все, що їм було необхідно для нормального функціонування економіки, можна було доставити суходолом. Морська блокада не мала вирішальної загрози. Центральні держави розраховували на швидкий успіх на суходолі, тому знехтували ретельною підготовкою морської кампанії. Німеччина, яка на момент війни мала другий за могутністю флот у світі, не змогла використати всі переваги своїх бойових кораблів [8, р.56].

Після того, як розпочались військові дії, німецьке командування зрозуміло свої прорахунки, проте вже було запізно. Швидкий наступ суходолом досить швидко був зупинений та військові дії перейшли у фазу окопної війни. На морі німецькі торговельні кораблі були або знищені, або змушені залишити територію Північного моря. Німецький військовий флот

був майже повністю заблокований на військово-морських базах й лише окремі есмінці та крейсери робили рейди у Північному морі.

У лютому 1915 р. німецький уряд розпочав необмежену підводну війну, оголосивши води навколо Британських островів «зоною бойових дій». Від таких дій значних втрат почали зазнавати торговельні кораблі, і не лише англійські, а й судна нейтральних країн. Союзники по Антанті зробили спробу відновити військове сполучення через Дарданелли, проте їхня спроба зазнала невдачі. Таким чином, головні сили ВМФ Великої Британії та Німеччини не брали участі в активних бойових діях, залишаючись поблизу своїх морських баз.

На початку 1916 р. флоти дещо активізувались, а наприкінці травня відбулась Ютландська битва. У цій битві брали участь головні сили ВМФ Великої Британії та Німеччини. Британський флот під час битви складав 28 дредноутів, 9 лінійних крейсерів, 8 броненосних крейсерів, 26 легких крейсерів та 79 есмінців. Німецький флот був представлений 16 дредноутами, 5 лінійними крейсерами, 6 броненосцями, 11 легкими крейсерами та 62 есмінцями [9, с.323]. Жодного дредноута не було знищено, хоча їх загальна кількість становила сорок чотири одиниці з обох сторін. Втрати Німеччини склали один крейсер, а Великої Британії – три. Це був ключовий момент у морській війні. Незважаючи на те, що німецька пропаганда висвітлювала цю битву як блискучу перемогу, реальний стан справ суттєво відрізнявся, оскільки центральні держави не змогли прорвати морську блокаду. Безвихідна ситуація змусила німецьке командування більш агресивно застосовувати свої військово-морські сили. Було збільшено та прискорено будівництво підводних човнів.

Після тиску американської дипломатії на початку 1916 р. Німеччина відмовилась від необмеженої підводної війни, проте в лютому 1917 р. знову вдалася до цієї тактики. Це була ще одна спроба ізолювати Велику Британію від зовнішнього постачання та змусити капітулювати. Велика Британія та її союзники контролювали морські шляхи лише на поверхні. Під водою досить

успішно діяв підводний флот Німеччини. Через брак есмінців Антанта не могла організувати ефективний захист від ворожих підводних човнів. Успіхи підводних човнів у боротьбі із торговельним постачанням до Великої Британії ускладнювали загальне становище країн Антанти.

У британському Адміралтействі існувало три варіанти боротьби із підводними човнами. Перший полягав у пошуку шляхів посилення безпеки торговельних кораблів. Другий варіант передбачав пошук підводного флоту противника по всій акваторії і боротьбу із ним. Третій спосіб – знищення військово-морських баз Центральних держав.

Торговельні судна почали озброювати кількома гарматами середнього калібру, які були досить ефективними, якщо підводний човен атакував з поверхні води. Однак проти підводної атаки судна залишались уразливими. Адміралтейство спробувало за допомогою патрулювання акваторії знайти та знищити противника, проте через велику площу акваторії значних успіхів досягти не вдалось. У лютому 1917 р. близько трьох тисяч різних військових кораблів патрулювали акваторію навколо Британських островів. Незважаючи на таку велику кількість кораблів, німецькі підводні човни потопили близько півмільйона тонн вантажів, що направлялись до Великої Британії [4, р.353]. Подальші втрати подібних розмірів могли катастрофічно позначитись на боєздатності Великої Британії та Антанти загалом.

Британське Адміралтейство помилково відхилило всі пропозиції щодо забезпечення торговельних суден військовим конвоєм. На думку консервативної більшості у британському парламенті, такого роду захист не було сенсу розглядати, навіть теоретично. Ще одним прорахунком Адміралтейства була відсутність будь-якого плану з використання військово-морської допомоги США, хоча всі передумови для цього існували. Американське командування припустилось цієї ж помилки. Воно вступило у війну, не маючи навіть приблизного плану протидії підводним човнам Німеччини.

Третього лютого 1917 р., після того як Німеччина оголосила про відновлення необмеженої підводної війни, США розірвали з нею дипломатичні відносини. В. Вільсону та Конгресу не залишилось іншого вибору, як силою захищати американські інтереси. 6 квітня 1917 р. Сполучені Штати оголосили війну Німеччині. 4 травня шість кораблів ВМС США прибули до м. Квінстаун, Ірландія. Це не були наддредноути або дредноути. До Ірландії прибули лише есмінці, в наступному році до них приєднались ще декілька таких самих кораблів.

Американське командування ВМС вирішило, що основний флот був потрібен для захисту самої країни. Командування флоту США дійшло висновків, що головними дійовими особами морських битв під час Першої світової війни були підводні човни, есмінці та крейсери. Перед самим вступом США у війну командування флоту нарешті зрозуміло, що для захисту торговельних суден знадобиться значно більше, ніж змусити ворожі військові кораблі відступити. Основну загрозу для торговельного флоту становили підводні човни. Генеральна рада ВМФ повідомила військово-морському секретарю Дж. Деніелсу, що есмінці були найкращою зброєю в боротьбі із підводними човнами. Проблема була в тому, що есмінців було замало, аби забезпечити всі потреби торговельного флоту. Навіть Велика Британія, яка мала вище співвідношення есмінців і дредноутів, не могла повністю ліквідувати загрозу німецьких підводних човнів. Генеральна рада запропонувала будувати дерев'яні стометрові кораблі в якості допомоги есмінцям. Франклін Рузвельт, радник військово-морського секретаря, був одним із перших, хто підтримав цю пропозицію. Він тиснув на Дж. Деніелса, щоб останній погодився на будівництво цих кораблів [10, р.217].

У березні Генеральна рада ВМФ розглянула декілька варіантів охорони торговельних суден. У якості орієнтиру було взято торговельний трафік із гавані Нью-Йорку. Висновок був досить неочікуваним: для щоденної охорони вантажів потрібно було 104 кораблі [10, р.217]. Надати таку кількість есмінців американський ВМФ не міг. Очевидно, що самим

Сполученим Штатам впоратись із охороною торговельного флоту було майже неможливо. Потрібна була допомога Великої Британії.

Незадовго перед вступом у війну Дж. Деніелс направив адмірала Вільяма Сімса в Лондон як голову делегації ВМС США для координації спільних дій з Адміралтейством. Незважаючи на те, що В. Сімс не був надто дипломатичним, як і экс-голова з військово-морських операцій Б. Фіск, Дж. Деніелс вважав його найкращим кандидатом на цю посаду. Коли Сполучені Штати вступили у війну, В. Сімс залишився в Лондоні в якості командувача ВМС США в європейських водах.

Роль ВМС США у війні з квітня 1917 р. по листопад 1918 р. полягала у підтримці англійського флоту. Велика Британія довгий час одноосібно стримувала німецький флот у Північному морі та проводила морську блокаду. Англійські дредноути чисельно переважали німецькі, тому США направили до берегів Великої Британії лише кілька кораблів дредноутного типу. Важливим аспектом у цьому питанні було те, що більша кількість першокласних кораблів вимагала б вирішення додаткових проблем логістичного характеру, зокрема постачання пального [10, р.220]. Таким чином, основним внеском ВМС США у війну було надання додаткових есмінців для охорони торговельних суден у Атлантиці.

Дуже швидко після вступу у війну США представники генерального штабу ВМС дійшли висновку, що попередній план війни проти Німеччини, так званий Чорний план, утратив свою актуальність. За цим планом передбачалось, що американський флот зустрінеться із флотом Німеччини біля національного узбережжя або в басейні Карибського моря [10, р.220]. Події, що відбувались в європейських водах, спростували цей план американського військово-морського командування. Вже через тиждень після вступу у війну військово-морський секретар Дж. Деніелс почав отримувати від британських представників усе більше закликів про допомогу в боротьбі із німецькими підводними човнами. Військово-морський секретар з цього приводу сказав: «Більше есмінців! Шкода, що ми не можемо

використати гроші, вкладені у дредноути, для будівництва есмінців» [11, р.132–133].

Помилкове рішення американського командування зробити ставку на кораблі дредноутного типу призвело до дискусії в політичних колах про готовність американських ВМС до війни. Під час слухань із цього питання республіканці намагались у всьому звинуватити військово-морського секретаря Дж. Деніелса та голову з військово-морських операцій В. Бенсона. У результаті проведеного комісією розслідування були зроблені такі висновки. По-перше, Дж. Деніелс проігнорував попередження морських офіцерів про необхідність кращої підготовки військового флоту, після того як розпочалась війна. По-друге, ініціювавши морську програму 1916 р., Дж. Деніелс не зміг визначити збалансовану кількість кораблів різних класів. По-третє, військо-морський секретар в останні два місяці перед вступом країни у війну занадто багато уваги приділяв дредноутам, а не есмінцям. По-четверте, Дж. Деніелса звинувачували у відмові задовольнити прохання Генеральної ради ВМФ про збільшення числа особового складу. Це призвело до того, що на момент вступу країни у війну, дев'яносто відсотків кораблів були недоукомплектовані особовим складом. По-п'яте, Дж. Деніелс не вимагав від Генеральної ради ВМФ розробки планів ведення війни проти підводних човнів, доки Сполучені Штати не вступили у війну [10, р.226]. Звичайно, представники в Конгресі від демократів були не задоволені безпідставними, на їх думку, звинуваченнями.

Стосовно звинувачень у неналежній підготовці Дж. Деніелсом та В. Бенсоном різних видів операцій для військового флоту варто наголосити, що цим мала займатись Генеральна рада ВМФ. Саме вона мала проаналізувати події війни на морі та зробити відповідні висновки щодо шляхів вирішення конкретних завдань, що ставились перед ВМФ. Генеральна рада повторила помилку британського Адміралтейства, яке не змогло правильно оцінити роль охорони торговельних суден [5, р.132–133].

В. Сімс, як головнокомандувач американськими ВМС в європейському регіоні, вважав, що більша кількість есмінців могла б пришвидшити завершення війни. Досить важко сказати, чи могла б більша кількість американських есмінців наблизити кінець війни в квітні – травні 1917 р. Проте, без жодних сумнівів, це підвищило б ефективність морської війни проти німецьких підводних човнів влітку 1917 р.

Навесні 1917 р. англійськими спеціалістами було підраховано, що для забезпечення охорони морських шляхів у регіоні необхідні були сімдесят есмінців. На той час для вирішення цього завдання флот Великої Британії міг надати лише тридцять кораблів, США надіслали вісімнадцять – разом сорок вісім [5, р.160]. В Адміралтействі зазначили, що хоча ризик втратити вантаж все ще був високим, вони були готові розпочати пересування конвоїв.

Загальна кількість есмінців ВМФ США у квітні 1917 р. становила п'ятдесят одиниць. У травні Генеральна рада прийняла рішення про збільшення кількості американських есмінців у європейських водах. Їх кількість мала становити тридцять шість. Важливим було те, що командування флоту Сполучених Штатів визнало одну з основних проблем морської війни і прийняло непросте рішення надіслати третину від наявних есмінців у європейські води та тим самим зменшити захист власного військового флоту, що стояв на захисті узбережжя країни.

Напередодні Першої світової війни період будівництва одного есмінця на приватній верфі в середньому складав одинадцять місяців [10, р.231]. Ще через півроку він включався до лав флоту. Таким чином, якщо б американська програма 1916 р. передбачала більшу кількість есмінців, то в 1918 р. кількість американських кораблів для боротьби з підводними човнами Німеччини могла б становити близько п'ятдесяти. Зрозуміло, що це сприяло б швидшому успіху в боротьбі з підводним флотом Німеччини.

У Сполучених Штатах зрозуміли свої прорахунки досить швидко. Майже одразу після вступу країни у війну почали з'являтися пропозиції щодо внесення змін у військово-морську програму 1916 р. Дж. Деніелс

вказав, що верфям потрібно було надавати замовлення на будівництво есмінців замість дредноутів [11, р.124]. Генеральна рада, В. Бенсон та Дж. Деніелс дійшли згоди в тому, що найголовнішу загрозу становили німецькі підводні човни. Їм вдалося досить швидко скоригувати військово-морську програму в бік збільшення есмінців. Дж. Деніелс скористався розширеними повноваженнями, якими Конгрес у березні 1917 р. наділив військово-морський департамент. Він призупинив будівництво дредноутів за програмою 1916 р. Натомість віддав розпорядження про негайне будівництво додаткових сімдесяти шести есмінців [12, р.236–237].

Генеральна рада ВМФ підтримала військово-морського секретаря, проте просила його не забувати, що англійський та японський флоти продовжували збільшуватись. Тому необхідно було продовжувати головну ідею військово-морської програми 1916 р., а саме чітко визначене щорічне збільшення кількості кораблів американського військового флоту. Генеральна рада надала свої рекомендації: по-перше, флот США має розширюватись, поки не досягне рівня наймогутнішого флоту у світі; по-друге, японський флот також розглядався як імовірна загроза [10, р.235].

Проте, водночас союзний флот Антанти потребував більшої кількості есмінців для ефективної боротьби із німецькими підводними човнами. В середині 1917 р. було підписано угоду між США та Королівськими військово-морськими силами. За цією угодою США брали на себе зобов'язання будувати торговельні судна та стільки есмінців і літаків для боротьби із підводними човнами, скільки були здатні [13, р.134–135]. Будівництво літаків для боротьби із підводними човнами, в подальшому стало поштовхом до створення першого американського авіаносця.

Незважаючи на співпрацю між країнами, командування флотів по-різному розглядало використання військових кораблів під час війни та розміри відповідних флотів [13, р.136–138]. В Адміралтействі наполягали на тому, що саме королівський флот був найкращим інструментом захисту морів. США вважали, що моря мають бути вільними будь-коли, і під час

військових дій необхідно неодмінно поважати права нейтральних країн. Напруження в міждержавних відносинах наростало через те, що англійці наголошували на особливому острівному статусі Великої Британії, а кордони Британської імперії були найбільшими у світі. Тому для захисту кордонів імперії англійський флот мав залишатись найбільшим флотом у світі. У Сполучених Штатах вважали, що для захисту національного узбережжя від одного чи декількох противників, потрібно було мати флот, який би дорівнював англійському.

Для того, аби вмовити США не поновлювати будівництво дредноутів за програмою 1916 р., англійці запропонували гарантії свого захисту в разі морського нападу на Сполучені Штати [13, р.497–501]. Дж. Деніелс та В. Бенсон відмовились від цієї пропозиції.

У липні 1918 р. Конгрес поновив виконання програми 1916 р. Кораблі, будівництво яких ще не розпочалось, мали бути закладені до червня 1919 р. [14, р.565-566] Генеральна рада ВМФ продовжила наполягати на тому, що дредноути, які були передбачені морською програмою 1916 р., мали бути побудовані. Проте Генеральна рада також визнала, що пріоритети в класах кораблів, насамперед есмінців, зазнали змін, а їх потрібно було врахувати.

У вересні – жовтні 1918 р. Генеральна рада рекомендувала Дж. Деніелсу не лише виконати програму 1916 р., а й прийняти нову, ще більш амбітну. Нова п'ятирічна морська програма Генеральної ради передбачала будівництво таких кораблів: дванадцять дредноутів, шістнадцять крейсерів, тридцять крейсерів-розвідників, сто вісім есмінців, двісті тридцять три підводних човна, двісті вісімдесят чотири тральщика, 6 кораблів-платформ для злету літаків [10, р.239]. На думку Генеральної ради, саме така кількість кораблів дозволить зрівнятись за розміром флоту з Великою Британією та після її виконання забезпечить належний захист для США.

Таку велику програму ні військово-морський секретар, ні будь-хто з Конгресу прийняти не могли. Хоча серед представників Конгресу були ті, хто виступав за розширення флоту, навіть вони не підтримували амбітних

планів Генеральної ради. Ця морська програма могла сприяти зростанню напруженості із Великою Британією, чого американські політики прагнули уникнути. Як альтернативу планам Генеральної ради, Дж. Деніелс запропонував нову трирічну програму, подібну до існуючої, з десятима дредноутами та шістьма лінійними крейсерами [15, р.32–33]. Англіїці були здивовані намірами Сполучених Штатів продовжити розширення флоту, особливо після перемир'я та підчас переговорів щодо укладання мирного договору. В. Бенсон попередив Дж. Деніелса, що ця програма, яку вони обидва підтримують, може бути сприйнята Великою Британією як неприховане лицемірство з боку США [13, р.561–562].

Пропонуючи на розгляд Конгресу нову трирічну програму, Дж. Деніелс вважав, що могутній ВМФ США буде вагомим внеском у міжнародну систему безпеки, зокрема сприятиме реалізації ідеї військово-морської ліги серед країн-переможниць. У той самий час Дж. Деніелс не відмовився від ідеї загального морського роззброєння. Він висловив сподівання, що всі народи зможуть дійти згоди у питаннях морських озброєнь й це, нарешті, дозволить завершити військово-морські перегони [15, р.143–144].

Військово-морський секретар Дж. Деніелс наполягав на тому, що до того часу, доки не вдасться досягти згоди всіх країн щодо роззброєння або міжнародних домовленостей про розмір флотів, американський флот мав би бути «незрівнянно більшим в світі» [13, р.583–586]. Проте Конгрес не лише відмовився прийняти нову морську програму в 1919 р., а й скасував кінцеві терміни будівництва кораблів за програмою 1916 р. [14, р.623–624]

Навіть така позиція Конгресу не змогла зменшити напруження в американсько-англійських відносинах стосовно військово-морських питань. Після завершення війни це питання все ще було досить актуальним. Під час Паризької мирної конференції дискусія щодо розміру флотів була досить жвавою.

В результаті проведеного дослідження можна зробити низку висновків та узагальнень. Одним із головних театрів бойових дій Першої світової війни

були морські шляхи. Завдяки професійним діям представників британського Адміралтейства та кількісній перевазі військово-морським силам Антанти вдалося нейтралізувати головні сили німецького військового флоту. Морська блокада Німеччини повільно, але приносила успіх. Не маючи змоги використовувати кораблі надводного флоту, Німеччина розпочала необмежену підводну війну із використанням підводних човнів.

Велика Британія, яка дуже залежала від зовнішнього постачання опинилась у вкрай скрутному становищі, коли більшу частину вантажів, що направлялись до її портів топили німецькі підводні човни. Для боротьби із ними потрібні були есмінці. Проте, достатньої кількості власних кораблів цього класу Велика Британія не мала.

Доки Сполучені Штати дотримувались нейтралітету вони не могли військовими засобами допомагати Великій Британії, лише постачанням сировини, продовольчих та промислових товарів. Проте, коли 6 квітня 1917 р. США вступили у війну допомога з боку американців стала суттєвішою. Для боротьби проти спільного ворога до європейській вод були направлені американські військово-морські сили. Проте, американські очікування на швидку перемогу над німецьким флотом виявились марними. Військово-морське командування США із запізненням зрозуміло свої прорахунки в попередніх морських програмах, акцент в яких робився на дредноути. Американський флот не був належним чином підготовлений до реалій морської війни, що відбувалась біля берегів Великої Британії. Тому американські військово-морські сили були змушені допомагати в реалізації британського плану боротьби із ворогом. Проте американські есмінці, які брали участь у торговельних конвоях, підвищили безпеку вантажів, що направлялись на Британські острови. Таким чином, вдалось прискорити перемогу країн Антанти та США у війні.

Список використаних джерел та літератури

1. Системная история международных отношений: [текст] – М. : «Московский рабочий», 2000. – Т. 1.
2. Усатюк Д. В. Политика США в отношении Великобритании в 1914-1918 гг.(морская блокада Германии и "свобода морей"): Спец. 07.00.03 – всеобщая история [Текст]: Автореферат дис. на соиск. учен. степ. к. ист. н. / Д. В. Усатюк. – Томск : ТГУ, 2002. – 21 с.
3. Гершов З. М. «Нейтралитет» США в период первой мировой войны [Текст] / З. М. Гершов. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 244 с.
4. Sprout H. Sprout M. Rise of american naval power 1776-1918. – Annapolis : Naval Institute Press, 1980. – 404 p.
5. Marder A. J. From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Era, 1904-1919 / A. J. Marder. – London : Oxford University Press, 1969. – Vol. IV, 1917: The Year of the Crisis. – 364 p.
6. Frothingham T. G. Naval History of the World War / T. G. Frothingham. – Cambridge : Harvard University Press, 1924. – Vol. I. – 350 p.
7. Cruttwell C. R. History of the Great War / C. R. Cruttwell. – Oxford : The Clarendon Press, 1934. – 690 p.
8. Liddell Hart B. H. The Real War / B. H. Liddell Hart. – London : Faber and Faber, 1930. – 539 p.
9. Больных А. Г. Морские битвы Первой мировой: Схватка гигантов / А. Г. Больных. – М. : АСТ, 2003. – 512 с.
10. Kirschbaum J. W. The 1916 Naval Expansion Act: Planning for a Navy Second to None / J. W. Kirschbaum. – Washington, 2008. – 274 p.
11. Cronon E. D. The Cabinet Diaries of Josephus Daniels / E. D. Cronon. – Lincoln : University of Nebraska Press, 1963. – 648 p.
12. Davis G. T. Navy second to none. The development of modern American naval policy / G. T. Davis. – N.Y. : Harcourt, Brace and company, 1940. – 508 p.
13. Trask D. F. Captains and Cabinets: Anglo-American Naval Relations, 1917-1918 / D. F. Trask. – Columbia : University of Missouri Press, 1972. – 396 p.

14. Navy Yearbook 1920-1921. – Washington : Government Printing Office, 1922. – 1037 p.

15. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1916. – Washington, 1917. – 831 p.

US-BRITISH NAVAL COOPERATION IN THE FIRST WORLD WAR

On the basis of the sources and scientific literature displayed naval cooperation between the United States and Britain during the First World War. The features of military operations on the sea lanes were been analyzed. Different ways of countering unrestricted submarine warfare, what was waged by Germany were been studied in detail. It's shown the role and the place of American's navy support for Great Britain in the struggle against German submarines. It's also studied the influence of the US-British naval cooperation in the development of relations between the two countries.

Keywords: *US-British relations, Great Britain, US Navy, naval cooperation.*

АМЕРИКАНО-БРИТАНСКОЕ ВОЕННО-МОРСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В ПЕРИОД ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье на основе анализа источников и научной литературы показано военно-морское сотрудничество между Соединенными Штатами и Великобританией в период Первой мировой войны. Проанализированы особенности военных действий на морских коммуникациях. Подробно рассмотрены различные способы противодействия неограниченной подводной войне, которая велась Германией. Изучены роль и место помощи Великобритании американского военно-морского флота в борьбе с немецкими подводными лодками. Показано влияние американо-британского военно-морского сотрудничества на развитие двусторонних отношений.

Ключевые слова: *Американо-британские отношения, Великобритания, военно-морской флот США, военно-морское сотрудничество.*

Ірина Татарко

*Кандидат історичних наук, доцент,
Одеська національна морська академія*

**БОЛГАРСЬКІ СЕЛА ІЗМАЇЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ УРСР
В ПЕРІОД КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ
(друга половина 40 – 50-ті рр. ХХ ст.)**

У повідомленні проаналізовані особливості процесу колективізації та становлення колгоспної системи в районах компактного розселення болгар в межах колишньої Ізмаїльської області УРСР (друга половина 40 – 50-ті рр. ХХ ст.). Спираючись на архівні данні, автор розкриває нові аспекти розвитку болгарської діаспори у повоєнні часи. (друга половина 40 – 50-ті рр. ХХ ст.)

Ключові слова: *болгарське населення, Україна, Ізмаїльська область, радянська, колективізація, репресії.*

Процеси, які відбуваються у сучасному світі, наполегливо звертають увагу дослідників на проблему таких достатньо складних і багатоаспектних категорій, як буденна свідомість, етнічна ідентифікація, національні відносини. Кожен народ віками творив своє бачення та розуміння світу. В умовах взаємодії людей різних етносів складається своєрідна система сприймання та уявлень, яка має важливе значення для формування міжетнічної свідомості й відносин. Необхідність вироблення зваженої державної етнонаціональної політики потребує вивчення особливостей історії, матеріальної та духовної культури, ментальності, усталених етнічних та культурних зв'язків окремих етнічних груп, що населяють територію України.

Враховуючи своєрідність етнічного складу населення сучасної України, актуальності набувають дослідження в галузі болгаристики. У цей же час проблема розвитку колективізації та колгоспної системи саме в болгарських селах не стали об'єктом спеціального дослідження істориків. Впродовж

другої половини ХХ ст. увага дослідників болгарського населення зосереджувалась, головним чином, на історії переселення болгар на територію Російської імперії. Окремі згадки про колективізацію та колгоспну систему вміщені в книгах присвячених історії Української РСР.[1] Частково про розвиток колективізації та колгоспної системи можна дізнатися з праць Червенкова М.М., Грека І.Ф. [2]. Але вони носять узагальнюючий характер, і не розглядають болгарські села окремо. Сьогодні існує традиція спеціального вивчення окремих болгарських поселень України. Вони хоча й здебільшого мають етнографічну спрямованість, але частково й освітлюють розвиток колективізації та колгоспної системи [3].

Отже, метою повідомлення стало дослідження особливостей розвитку колективізації та колгоспної системи в болгарських селах Ізмаїльської області УРСР у повоєнні часи.

У 1945 р. в болгарських селах Ізмаїльської області переважали індивідуальні господарства, але відновлювалися й колективні, що виникли ще перед війною. Навесні 1941 р. в Ізмаїльській області налічувалося 216 колгоспів, які об'єднували 27940 селянських господарств з загальною площею обробленої землі 190800 га.

Після визволення розпочався повільний процес відновлення довоєнних колгоспів. У 1945 р. в області налічувалося 38 колгоспів, у яких об'єдналися переважно бідні селянські господарства – усього 1837, з земельною площею – 12261 га. [4, л.15]. За іншими даними, на 1 квітня 1945 р. в області нараховувалося 40 колгоспів, в яких було 2145 селянських господарств [5, л.1–2]. Тобто, протягом цього року в сільському господарстві області перевага залишалась на боці індивідуальних господарств. Їх чисельність на кінець 1945 р. складала 107 тис. і вони обробляли 560 тис. га ріллі. Відтак, на одне господарство припадало приблизно 5 га.

Рішенням радянської влади ще у 1940 р. встановлено, що норма землі на одне індивідуальне господарство не повинна перевищувати 20 га. Згідно з цією постановою, землю відібрали у багатоземельних домогосподарств та у

так званих куркулів, тобто селян, що використовували найману працю. В результаті 15 тис. безземельних бідняцьких господарств отримали 75 тис. га ріллі [6, л.11].

У 1946 р. ситуація поступово почала змінюватися. Вже до кінця 1946 р. у районах Ізмаїльської області колективізація охопила майже чверть сільських господарств і більше 26% селянської землі. Так, у Тарутинському районі в серпні 1946 р. колективізовано 61% сільських господарств [7, с.216]. У серпні 1946 р. колективізацію в с. Дельжилери Татарбунарського району майже було закінчено й утворено 4 колгоспи. Ще в 1945 р. в с. Дельжилери більшість селянських господарств були одноосібними. Однак влада почала вводити різноманітні додаткові податки (в фонд Радянської Армії, фонд Червоного Хреста тощо). Сплачуючи податки селяни залишалися без хліба. Після неврожаю багато одноосібників вирішили вступити до колгоспу, оскільки залишки хліба конфісковували, надій на новий урожай не залишалось, а колгоспникам видавали невелику частину зерна на трудодні [8, с.61–62].

Ставлення селянських господарств до колективізації було різноманітним, і залежало від багатьох чинників, та зокрема соціально-економічного становища, історичних традицій, ефективності пропаганди нових форм господарювання тощо. Частина селян позитивно сприйняла ідею колективізації, тобто перехід від мілких, одноосібних господарств до великих, колективних. Особливо це стосувалося малозабезпеченої частини селянства. Так, деякі бідняцькі та середняцькі господарства болгарських сіл уже після війни добровільно об'єднувалися в ініціативні групи для утворення колгоспів. Так, 23 грудня 1944 р. постановою Ізмаїльського обкому задоволене прохання групи селян з 74 чоловік с. Ташбунари Ізмаїльського району та групи з 68 чоловік с. Вайсали Болградського району про організацію колгоспів [9, с.283–284].

До колгоспу за своїм бажанням вступали тільки бідняки, середні селянські прошарки вагалися, а найбільш заможні та заможні селяни

виступали проти колективізації. Останні не хотіли віддавати до колгоспу свою худобу, нажите майно, виноградники, городи. Кожна людина була сама собі господарем, а після вступу до колгоспу, за поширеною тогочасною думкою серед болгарського населення, вони перетворювалися на наймитів радянської держави. Проте тиск з боку влади ставав настільки сильним, що вистояти було неможливо. Представники радянської влади діяли, як правило, силовими методами. Про це свідчить ситуація, яка склалась у с. Зоря Саратського району. Агітація до колгоспів проходила, в основному, вночі. Декілька груп агітаторів, до яких входили уповноваженні з районного центру Сарати та місцеві активісти, ходили вночі по домівках і переконували господарів вступати до колгоспів, розповідаючи про світле майбутнє. Якщо селяни не погоджувалися йти до колгоспів, то їх відразу лякали невиконаними планами поставок державі та звинувачували у саботажі. В дійсності плани державних поставок були настільки великими, що навіть при найкращому врожаї виконання їх ставало неможливим. Агітатори заявляли, що при вступі до колгоспів держава зможе познімати план здачі з селянина. Після згоди, на другий день приходили активісти з бідноти і вивозили тварин, сільськогосподарський інвентар, розбирали сараї та інші „непотрібні” будівлі, вивозили каміння, ліс, черепицю до колгоспу. Будівлі та інше майно забирали безкоштовно, й не завжди все потрапляло до колгоспів, а розграбовувалось тими ж активістами [10, с.60].

Таблиця 1.1

Темпи колективізації в Ізмаїльській області [11, с. 141.]

	на 01.03.45	На 01.01.46	на 15.04.46	на 15.08.46	на 05.09.46
Кількість колгоспів	38	49	69	129	182
В них господарств	1837	2823	4298	7454	12542
Закріплено за ними землі	12261	21214	35957	71500	116000

% колективізації	1,8	2,6	4,1	7,1	12
------------------	-----	-----	-----	-----	----

У 1947 р. як раз у розпал голоду колективізація набула масового характеру. Цього року, як і раніше, на її темпи впливали багато чинників, зокрема довгострокові: тяжкі наслідки війни (демографічні втрати, недостатня матеріально-технічна база, нестача тяглової сили), і короткострокові: антиселянська політика тоталітарного режиму (необґрунтовані економічні плани, нереальні плани хлібозаготівель, вилучення коштів із села). Все це разом з посухою призвело до голоду 1946 – 1947 рр. Посуха та недорід нанесли міцний удар по одноосібним селянським господарствам. Ослаблені війною й окупацією, розпорошені та дрібні, вони не могли протистояти стихійному лиху. Посуха загальмувала і без того повільний процес післявоєнного зростання селянських господарств. Селяни помічали, що великі колективні господарства краще переносили наслідки посухи, аніж розпорошені та дрібні індивідуальні господарства. Тому шукали порятунку в колгоспах, де могли розраховувати на допомогу з боку держави.

У болгарських селах утворювалося по кілька колгоспів: по чотири в Городньому („8 березня”, „9 травня”, „Шлях Ілліча”, „П’ятирічка”). Червоноармійському (артілі ім. Калініна, „Перемога”, „9 травня”, ім. Кірова), три – в Кам’янці (ім. Паризької Комуни, „Серп і молот”, „Червоний промінь”) тощо [12, с.379, 389, 455, 465; 13, с.217].

У звіті Ізмаїльського обласного комітету КП(б)У про колективізацію повідомлялось, що в 1947 р. Тарутинський район став районом суцільної колективізації, в Ново-Іванівському районі колективізовано 83% селянських господарств, у Арцизькому – 66,1%, Болградському – 55,5%. Між тим, в роботі В.Травушкіна стверджувалось, що в Болградському районі колективізація закінчилася вже в червні 1947 р., коли було організовано останній колгосп в с. Каланчак [14, с.71]. Дещо відставав з колективізацією Суворовський район, де було колективізовано лише 39% селянських господарств. Відсоток колективізації в болгарських селах району був вищим,

аніж у селах, де жили інші етноси. Так, на кінець 1947 р. в с. Суворове 62% селянських господарств об'єдналися в колгоспи [15, л.10]. У болгарському селі Кирнички (3 колгоспи – 493 двори, 3079 га землі), відсоток колективізації складав 74,7% орної землі і 81,2% у господарствах [16, л.43]. На противагу цьому в Бородинському районі, де переважали села із неболгарським населенням, колективізація не на багато просунулась уперед і складала 40,1% [17, л.49–52].

Отже, серед усіх земель, що були приєднані до СРСР напередодні та після Великої Вітчизняної війни, Ізмаїльська область стала тим регіоном, де в 1947 р. розпочався масовий колгоспний рух. Мотиви вступу до колективних господарств були різноманітними: від свідомої необхідності покращення життя при колективному веденні господарства до безвихідного становища та злидарства після посухи та неврожаю. Значний вплив мав також войовничий агітаційний тиск на одноосібників.

У радянсько-партійному керівництві УРСР достатньо правильно усвідомлювали характер процесів, що проходили в новоприєднаних землях. „В Ізмаїльській області було створено 253 колгоспи. Мені думається, що деякі селяни пішли у колгоспи не тому, що усвідомили вигоди у колгоспному господарстві, а керувалися розрахунками, що в колгоспі легше буде пережити тяжкий рік,” – підкреслював М. Хрущов у виступі на XV пленумі ЦК КП(б)У 10 березня 1947 р. [18, с.193].

У 1948 р. темпи колективізації продовжували зростати. В цьому можна переконатися на прикладі Суворовського району. На початок 1948 р. кількість сільськогосподарських артільей складала 37, в яких нараховувалось 4245 господарств та 39926 га землі. Кількість риболовецьких і промислових колгоспів досягла дев'яти (в них господарств – 383, а землі – 1388 га). В результаті на початок 1948 р. відсоток колективізації у господарствах становив вже 47,3%, по землі 65,2%. На 1 грудня 1948 р. кількість сільськогосподарських артільей досягла 43, в яких об'єдналися 6613 господарств з кількістю землі 52513 га. Чисельність риболовецьких та

промислових господарств залишилися на тому ж рівні. Відсоток колективізації по господарствам на кінець року складав 74,5%, по землі 85,3%. Таким чином, приріст колективізації за 1948 р. становив по господарствам – 27,2%, по землі – 20,1%. Серед двох сіл з найбільшим відсотком колективізації виявилися населені болгарами с. Кирнички, де з 583 господарств в колгосп вступило 565. Але й серед сіл з найменшим відсотком присутнє село, де теж проживає болгарське населення – с. Кислиця, де з 811 господарств у колгоспах було тільки 463 господарств, або 58% [19, л.1].

У результаті на 1 січня 1948 р. по Ізмаїльській області було колективізовано 56,7% господарств у порівнянні із 22,2% господарств у Чернівецькій області й особливо із західними областями УРСР, де колективізовано тільки 5,4% господарств [20, с.376]. В червні 1949 р. Ізмаїльський обласний виконавчий комітет констатував, що колективізація сільського населення області закінчилася [21, с.216]. На 1 жовтня 1950 р. у тих районах, де найбільше проживало болгарського населення, склалася така картина за результатами колективізації: в Болградському районі налічувалося 34 колгоспи (99%), в Ново-Іванівському – 35 (99,9%), в Суворовському – 34 (93,2%), в Тарутинському – 17 (100%), Бородинському – 26 (100%) [22, с.159].

Одним із вирішальних моментів у прискоренні темпів колективізації став процес розкуркулення та виселення заможних господарів у віддалені райони СРСР. В болгарських селах Ізмаїльської області це відбулося 21 жовтня 1948 р. о 6 годині ранку. Так, була розпочата операція з виселення 250 куркульських родин Ізмаїльської області [23, с.33]. Спочатку в довідку про наявні в області куркульські господарства входило 330 родин у загальній кількості 1466 чоловік. В основний список увійшло 260 родин з кількістю 1188 чоловік, в додатковий 70 родин з кількістю 278 чоловік. Додатковий, тобто резервний список, мабуть було створено про всяк випадок, для виконання «планових завдань». Невідомо також чому з 260 родин основного списку було виселено тільки 250. О 15 годині 22 жовтня ешелон з

виселеними відправився за призначенням на станцію Асіно Томської залізниці, за адресою Тресттомліс міністерства лісопаперової промисловості. Всього з Ізмаїльської області виселено 250 куркульських родин кількістю 1073 осіб: 400 жінок, 333 чоловіки, 340 дітей. З них 135 родин болгарської національності [24, л.1,33]. Таким чином, болгарські родини склали 54% виселених із Ізмаїльщини.

Найбільше виселених з Ізмаїльської області припадало на Болградський район – 30 родин – усі болгари. Так, м. Болград – 5 родин, с. Криничне – 7 родин, с. Виноградівка – 3 родини, с. Жовтневе – 3 родини, с. Червоноармійське – 3 родини, с. Кам'янка – 2 родини, с. Каланчак – 2 родини, с. Кальчево – 2 родини, с. Василівка – 2 родини, с. Табаки – 2 родини [25, л.26]. У Суворовському районі – 24 болгарських родин: с. Суворове – 21 родина, с. Кирнички – 2 родини, с. Багате – 1 родина [26, л.98–167]. У Ново-Іванівському районі – 16 болгарських родин: с. Нова-Іванівка – 3 родини, с. Нові Трояни – 2 родини, с. Огородне – 3 родини, с. Острівне – 1 родина, с. Виноградне – 2 родини, с. Делени – 2 родини, с. Задунайівка – 1 родина, с. Главани – 1 родина, с. Оріховка – 1 родина [27, л.1]. У Тарутинському районі – 15 болгарських родин: с. Рівне – 7 родин, с. Ярове – 4 родини, с. Виноградівка – 4 родини. В Арцизькому районі – 14 болгарських родин: с. Холмське – 6 родин, с. Виноградівка – 5 родин, с. Камінське – 3 родини [28, л.10–26]. У Ренійському районі – 12 болгарських родин: м. Рені – 5 родин, с. Нагірне – 6 родин, с. Долинське – 1 родина. В Бородинському районі – 9 болгарських родин: с. Рухля – 4 родини, с. Богданівна – 1 родина, с. Євгенівка – 1 родина, с. Надгірне – 1 родина. В Татарбунарському районі – 7 болгарських родин: с. Дмитрівка – 7 родин. У Кілійському районі – 5 болгарських родин: с. Новоселівка – 5 болгарських родин. В Саратському районі – 3 болгарських родини: с. Зоря – 2 родини, с. Колісне – 1 родина [29, с.26–31, 60–73]. Найбільше родин виселено з с. Суворове – 21 родина [30, л.98–167].

Відразу після виселення та вивезення господарств, що визнавались куркульськими, в усіх селах, де відбулося розкуркулювання, були проведені колгоспні та селянські збори. Так, в Болградському районі того самого дня організовано провели 10 партійних, 27 комсомольських, 43 колгоспних, 96 бригадних зборів, 6 зборів селян-одноосібників. Державним органам потрібно було продемонструвати на цих зборах народну підтримку антикуркульської політики влади. Частина селян висловлювала підтримку дій влади тільки формально, суто офіційно. Проте інші селяни, зокрема, значна частина одноосібників, добре усвідомила, що колгоспників під час антикуркульських акцій не виселяли, тому в той же день подавали заяви на вступ до колгоспів. Так, у с. Кальчево Болградського району таких заяв надійшло 70, в с. Червоноармійське – 10 [31, л.6,8,9]. У с. Виноградівка одноосібники подали більш ніж 200 заяв про вступ до колгоспу [32, с.6].

Колективізація докорінно змінила усталений устрій життя селянства. Селянин відчужувався від засобів виробництва, втрачав почуття господаря, певним чином, позбувшись власної землі, перетворювався в наймита, на цей раз, радянської держави. Ідеологи колгоспного ладу подавали колективізацію як об'єктивний, закономірний процес кооперування дрібних виробництв, характерний для всього цивілізованого світу. Нічого подібного на справі в СРСР не відбувалось. Реально вона проводилась з ігноруванням специфіки національного розвитку краю, спричинила до зміни соціальної структури болгарського села, його внутрішнього психологічного клімату. Отже, колективізація у тій формі, що спостерігалась у болгарських селах Ізмаїльської області, виключала такі фундаментальні принципи кооперації, як самоврядування, добровільність об'єднання, постійний прибуток від внесеного паю, можливість вільно розпоряджатися виробленою продукцією та прибутком. Вона на ділі була прикритою формою одержавлення сільськогосподарського виробництва, ліквідацією в болгарських селах індивідуального господарства.

Список використаних джерел та літератури

1. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область: у 26 т. / Упоряд. Гладка Л.В. та ін. – Київ : Українська радянська енциклопедія, 1969. – 890 с.
2. Грек И. Българите от Украйна и Молдова: минало и настояще / И. Грек, Н. Червенков. – София, 1993. – 295 с.
3. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бесарабии / автор. кол. А.В. Шабашов, Н.Н. Червенков, Л.В. Суботин и др. – Одесса, 2003. – 412 с.
4. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.391. – 1944 – 1946 рр. – 74 арк.
5. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 6. Спр.54. – 1945 р. – 184 арк.
6. Муніципальне підприємство Ізмаїльський архів. – Ф.Р.–2070, оп. № 1. Спр.9. – 1944 – 1945 рр. – 130 арк.
7. Грек И. Българите от Украйна и Молдова: минало и настояще / И. Грек, Н. Червенков. – София : Христо Ботев, 1993. – 296 с.
8. Мисержи Д. И. Дельжилер Бесарабии / Димитрий Иванович Мисержи. – Одесса : Астропринт, 2004. – 311 с.
9. Советский Придунайский край (1940 – 1945 гг.). Документы и материалы / Сост. А.Д.Бачинский, А.П.Белобородова, И.В.Гречуха, П.А.Кундратов и др. – Одесса : Маяк, 1968. – 407 с.
10. Камчик. Страницы истории / Кол. авт.: Златова В.Н., Златов И.В., Георгиев Ф.С. и др. – Одесса, 2003.
11. Мисержи Д. И. Дельжилер Бесарабии / Димитрий Иванович Мисержи. – Одесса : Астропринт, 2004. – 311 с.
12. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область: у 26 т. / Упоряд. Гладка Л.В. та ін. – Київ : Українська радянська енциклопедія, 1969. – 890 с.
13. Грек И. Българите от Украйна и Молдова: минало и настояще / И. Грек, Н. Червенков. – София : Христо Ботев, 1993. – 296 с.
14. Травушкин В. Болград / Владимир Травушкин. – Одеса, 1963. – 102 с.

15. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.83. – 1944 – 1945 рр. – 53 арк.
16. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.221. – 1945 р. – 90 арк.
17. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.139. – 1945 р. – 151 арк.
18. Голодомори в Україні 1921 – 1923, 1932 – 1933, 1946 – 1947: Злочини проти народу / упор. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. – 2-е вид., допов. – Київ – Нью – Йорк : Видавництво М.П. Коць, 2000. – 153 с.
19. Муніципальне підприємство Ізмаїльський архів. – Ф.Р.–1016, оп. № 1. Спр.46. – 1948 р. – 63 арк.
20. Камчик. Страницы истории / Кол. авт.: Златова В.Н., Златов И.В., Георгиев Ф.С. и др. – Одесса, 2003.
21. Грек И. Българите от Украйна и Молдова: минало и настояще / И. Грек, Н. Червенков. – София : Христо Ботев, 1993. – 296 с.
22. В братской семье: Документы и материалы о борьбе трудящихся украинских придунайских земель за восстановление и дальнейшее развитие народного хозяйства (1946 – 1953 гг.) / Сост. А.Д.Бачинский, А.П.Белобородова, В.Т.Коломийчук.– Одесса : Маяк, 1972. – 246 с.
23. Советский Придунайский край (1940 – 1945 гг.). Документы и материалы / Сост. А.Д.Бачинский, А.П.Белобородова, И.В.Гречуха, П.А.Кундратов и др. – Одесса : Маяк, 1968. – 407 с.
24. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.866. – 1948 р. – 37 арк.
25. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.867. – 1948 р. – 136 арк.
26. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.869. – 1948 р. – 179 арк.
27. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.868. – 1948 р. – 165 арк.

28. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.869. – 1948 р. – 179 арк.
29. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.867. – 1948 р. – 136 арк.
30. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.869. – 1948 р. – 179 арк.
31. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.609. – 1947 р. – 22 арк.
32. Руденко Г. И. МТС преобразует облик села / Гервасий Ильич Руденко. – Измаил, 1949. – 24 с.

**BULGARIAN VILLAGE IZMAIL REGION OF USSR
DURING COLLECTIVIZATION
(SECOND HALF OF 40 - 50-IES. XX CENTURY)**

The following report is devoted to analysis of a development of collective farming in districts of compact inhabitation of the Bulgarians within the southern regions of Izmailska oblast of the Ukrainian SSR, in a time of the second half of fifties of the 20th century. The report also shows the attempts of the Soviet government to settle issues of collectivization of this region and its consequences for Bulgarians.

Keywords: Bulgarian population, Ukraine, Sovietization, Collectivization, repressions.

**БОЛГАРСКИЕ СЕЛА ИЗМАЙЛЬСКОЙ ОБЛАСТЕЙ УССР
В ПЕРИОД КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ
(ВТОРАЯ ПОЛОВИНА 40 - 50-Е ГГ. XX В.)**

В статье проанализированы особенности процесса коллективизации и становления колхозной системы в болгарских селах Измаильской области УССР во второй половине 40 – 50-х гг. XX в. Автор раскрывает новые аспекты развития болгарской диаспоры в послевоенный период.

Ключевые слова: болгарское население, Украина, советизация, коллективизация, репрессии.

Larysa Zariczniak
Postgraduate student,
Kyiv National Taras Shevchenko University

Violence and the UPA Woman: Experiences and Influences

The Second World War in Ukraine cast the women of the Ukrainian Insurgent Army into a very different role. They were active members of the UPA and established their own roles within the insurgency. They also became active targets of the Soviet, German and Polish regimes in their fight against the UPA due to their visibility and because the men were already part of the Ukrainian underground. The regimes used different types of violence toward the UPA women because they had different end goals for them. The women however, established their own identities through their activity in the UPA and through the violence that was perpetrated against them.

Keywords: *Second World War, Ukraine, Ukrainian Insurgent Army, women, gender violence, oral history, Soviet Union.*

The Second World War in Ukraine was not an easy time to be a woman: war, hunger, insurgency and the fear of rape were only some of the issues that dominated a women's sphere during this time. This article will focus on the violence that took place during the Second World War and how it affected one particular group: the women of the Ukrainian Insurgent Army (UPA). This article will address the differences of the occupying powers as they relate to the women members of the UPA and the responses to that violence by these women. How different was the violence exhibited by the German, Soviet and Polish powers? Why did this violence occur? Did this violence have any influences upon UPA women? The evidence demonstrates that even though Ukrainian women were represented as bearers of the Ukrainian nation by the upper echelons of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), they joined the UPA as individuals and the roles Ukrainian women played in the underground were just as important

as that of their male counterparts. This particular female experience was more dangerous due to the gendered violence that occurred during the Second World War. However, from their experiences, UPA women helped change their status in Ukrainian history. The women of the UPA empowered themselves through their functions and transformed the image of femininity within the Nationalist ideology.

The oral histories used in this article are from a previous extensive research-project collected by the author. Along with the author's interviews, other public oral testimonies obtained by researchers are utilized. This larger project uses a combination of both oral and archival sources and serves as an analysis of why western Ukrainians joined the UPA during the Second World War. One of the main observations of this work supports Oksana Kis' analysis in her extensive research on the history of Ukrainian women [1]. She states that for modern researchers, women's testimonies are one of the most important sources to have on the history of the Ukrainian National Liberation Movement. Not only do they inform us about the size of women's roles and the structure and responsibilities of the OUN and UPA, but they also allow us to track the changes in the system of values, awareness of a new life experience against the backdrop of war, identifies how women assessed their own participation in the underground and which values had an impact on their later life [2, p.593]. Some of the testimonies of the UPA women are used for this article and specify a certain level of awareness to the dangers of the underground work and the relationship between their roles in the insurgency and their gender.

Oral history has illustrated that remembering is a complicated issue. Recollections and memories in particular are socially mediated and relate to a particular group that is identified by the interviewee as either positive or negative [3, p.130]. However, memory itself is also influenced by other people and other cultural memories. As Nicolas Russell stated "The particular nature of a group's experience creates a shared memory and identity" [4, p.496]. This shared memory can be as wide as a nation but also as small as a local neighbourhood – it varies according to individual traits and experiences. The collective memory of these

particular UPA women however can best be defined as what Irina Shervakova describes as “underground” memory [5, p.103–104]. The memory of UPA women who stayed in Ukraine was hidden for years and even for those women who escaped the Soviet Union, their recollections were rarely heard within the mainstream Diaspora UPA historiography [6, p.130]. Another problem with collective memory is sampling: in this sample for example, there were no women who indicated they joined the UPA due to a romantic link. However, there were women who did just that, but they are not representative in this sample [1]. The same can be said of the theory that only single childless women initially joined the UPA: Oksana Kis’ example of the mother five, Hanna Svystun, makes that contradiction very evident [2, p.595–596]. However, even these anomalies have to be appreciated: while these women may not have chosen their paths into the UPA in the same manner as others, their testimonies only add to the history of the UPA in general, and not take away from it. Furthermore, even with the problems associated with collective memory, one has to agree with Oksana Kis’ argument made above, that oral history describes not only the factual situation of an event but also tells the emotional, mental and psychological understanding that can only be ascribed by an interviewee.

Ukrainian women were active political participants in modern Ukrainian history, beginning as early as the formation of the Ukrainian National Republic in 1917: Anastasia Hudymovych and Maria Tarasenko, had clandestine roles during this turbulent time and were tried and shot by the Soviets in 1922 for their clandestine work in the “Cossack Council” [1]. Women became active supporters of the Ukrainian nationalists, particularly in western Ukraine. They were involved with the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) which united varying nationalists groups under one command in 1929 and wanted nothing more than Ukrainian independence from the Second Polish Republic (SPR). In 1928, for example, Olha Berbytska, a member of the Ukrainian Military Organization (a predecessor of the OUN), was tried for the assassination of the Polish school curator J. Sobinskyj. These actions, along with the trials of the OUN members by

the Polish government in the 1930's acknowledged that the OUN was a real threat to Polish rule. More importantly, the methods that the organization chose to use to fight the SPR (namely terrorist acts of state sabotage, arson and assassinations), included women who no longer hid their political consciousness and social commitment and were equally affected by the SPR's nationalistic policies of economic and social discrimination [8, p.87–88]. The women were seen not just as “faithful friends” but also as Lesya Onyshko states, “equal partners in the revolutionary fight” [9, p.31–32]. OUN female members believed in the same principles of Ukrainian nationalism as did the men: the right of Ukrainians to have autonomy over their own lands. The Ukrainian Insurgent Army (UPA) formed in 1942 from the expansion of the OUN during the Second World War. There was an extensive need for Ukrainians to create their own self-defence forces against the numerous occupiers and attackers that western Ukraine faced during the Second World War. The women who joined these units did so hoping that after the war ended, they will be provided with national rights and equality. [6, p.130]

These women were placed alongside the men in regular armed units (usually as couriers and nurses) but also expanded their own professional and/or educational training in the medical or secretarial field. They were active participants of the insurgency, especially if they were deemed as intellectual individuals who could sustain a high level of physical and mental stress. [6, p.131]. Jeffrey Burds notes that the operational staff of both the German and Soviet intelligence constantly noted that female agents were far more stubborn than the males [10, p.113]. And even if their roles were minor (tailoring the uniform of UPA soldiers) or major (being the personal couriers of the supreme commander or establishing the Ukrainian Red Cross [9, p.33–37]), they were still instrumental in sustaining and even increasing UPA activities. It has only been recently that historians have begun to analyze the role and experiences of women. While it is not as bleak as Olena Petrenko's opinion that only historian Jeffrey Burds is interested in the history of women's participation in the Ukrainian underground, historiography of these particular women has been limited [11]. Petrenko herself

has written several pieces on the history of UPA women, in her latest piece she explains that UPA women often held multi-faceted and diverse roles in the insurgency and were not used as simple support [12, p.147–148]. Lesia Onyshko was the first to analyze the role of women in the UPA while Oksana Kis has added tremendous analysis and expertise to the history of women in UPA in her own right [6, p.131; 9, p.30–38; 1]. The works by these historians identify that the women who joined the UPA did so out of a national obligation rather than a gender one: national liberation outweighed their desire for personal liberation. While these women were known for their Nationalist links by the local Ukrainian population – it was their gender which allowed them to maneuver through the German and Soviet space until 1944. After that time, they became visible targets of Soviet repression for their Nationalist outlooks and activities.

Violence against women during the Second World War has been recorded and debated immensely, especially the sexual violence of the Red Army as it advanced westward into German territory. The use of extreme violence against civilians by the Red Army is described by Alexander Statiev as a perception of the “privilege of victors whose lives have been ruined by the invader” [13, p.277]. However, there has not been much on the topic of violence against women on the Eastern front, in the areas now associated with the former Soviet Union. Recounting the oral and written memoirs of veterans, there seems to be an indication that extreme violence occurred after the Red Army moved westward through Ukraine. Mass rape against Ukrainian women, for example, was traced back to 1942 during the Polish attacks on Ukrainian villages and villagers in the Chelm region [14, p.71]. Nevertheless, violence against women reached the highest peak under the Soviet Union when it took the form of sexual brutality. The primary reasons for the mass sexual violence against Ukrainian women and other eastern Europeans by the Soviet authorities were punishment and recruitment [15, p.9].

Rape and gender violence (a specific violence targeted towards women) is seldom mentioned in the oral histories and written memoirs. This is likely because

the stigma attached to the act itself: the victim already had a taboo of being a sympathizer or even a member of the Ukrainian Nationalists, but she was now also attacked in the most barbaric and brutal of ways [16, p.104]. Olha Ilkiv, for example, was severely beaten and tortured by the NKVD when her position was betrayed in a village while working for the Ukrainian Red Cross. However, she did not mention any of this during her interview [17]. Others, on the other hand, might not have witnessed the sexual violence at all – those who left to go to the West rarely had to cope with the post-war Soviet repressions unlike their kin who stayed behind. For this reason, the oral evidence that is provided is somewhat limited [18, p.202].

Gendered violence was not only used by the Soviet authorities during the Second World War – it was also instrumental in German and Polish communist prisons. Unfortunately, it was a commonplace experience during the Second World War and a brutal method used against Ukrainian women primarily because they were involved with the Ukrainian Nationalists. The Soviets were the first to use violence indiscriminately against their Ukrainian citizens during the 1939-1941 occupation. While the Second Polish Republic arrested Ukrainian Nationalists during the interwar period, they rarely used the same level of violence against them [19]. Beginning in 1940, Soviet authorities began arresting the intelligentsia of their newly occupied territories; this included all nationalities of both sexes. As it would be in the postwar years, the main protagonist was the NKVD because they were responsible for the political purity of the new socialist states. The NKVD certainly did not discriminate between the sexes when it came to torture and violence: during the mass executions in Vinnytsia, for example, all victims were shot in the back of the head using a small-calibre pistol and lead bullets. The majority of the victims, both male and female, were between 40 and 60 years of age [20, p.170–171]. The Soviet barbarity stopped for a short while with the German invasion of 1941. Soviet authorities used violence in a specific way: instead of trying to convince the population of socialism's benefits, the violence that occurred in the early 1940's centered on rooting out the bourgeoisie and

Nationalist elements in order to create a proletarian society. The majority killed during this time were members of the intelligentsia: teachers, professors, priests and anyone deemed politically unworthy [21, p.124, 169]. Although there was a specific set of targets for this Soviet repression, their principle aim was more class based rather than gender targeted.

The Germans, on the other hand, used violence in a gender-specific way. Female relatives of members of the Ukrainian Nationalist underground were arrested by the Germans because the males left to join the insurgency. For this reason, gendered violence became an important technique in not only rooting out insurgents but also in gathering information through the use of specific torture techniques. Vasyl Palyvoda, for example, wrote in his memoir how he recalled hearing both male and female voices from a cell next to his and he also heard how the Germans «began beating a fresh inmate, the noises were loud but then everything quieted down, then a general silence as you could clearly hear the questioning of the executioners after each beating» [22, p.18]. Sofia Stepaniuk also witnessed and experienced the German terror first hand – she was arrested on 16 July 1943 by the Germans because her husband was wanted by the Gestapo (he was in the UPA). While in the Rivne prison, she made friends with some female UPA agents including Raia Trofimchuk, a courier who was given the death sentence by the Gestapo [23, p.224, 234].

The majority of females imprisoned with her were there because they had a personal or familial relation to UPA soldiers: collective responsibility was the tactic used towards Ukrainian women. The Germans, as Anna Buryj stated in her interview, used torture for a different purpose than the Soviets [24]. Tamara Martyniuk was arrested because her mother's bookstore had ties to the UPA (she and her mother would later be shot at the same time) while Paraskeva (Stepaniuk did not remember her last name) was imprisoned because her sons were in the UPA. Paraskeva eventually lost her mind and the Gestapo took her away [23, p.235, 240]. Torture was typically handed out to Ukrainian women with known links to the UPA: Kharytia Kononenko, for example, worked with the Red Cross

assisting both the Red Army and the UPA and had known ties to Leonid Stupnyts'kyi (an UPA commander). She was tortured but never raped: she was forced to look at a bright light for hours or forced to stand with her face against the wall and when she fell she would be hit in the head by a German officer. Kononenko was eventually shot on 15 October 1943 [23, p.243]. Although rape was not used on Kharytia Kononenko, it was used regularly against other female insurgents: Stepaniuk recalled that five girls from the Dnieper region were brought in and were regularly interrogated by the SS. They would take turns in not only raping the girls but also in separating them into 2's and 3's and then alternating between the sets. All of them were killed in late 1943 [23, p.244].

The reasons behind rape – especially military rape – are difficult to explain. Some theorists suggest that Ukrainian women were raped by the Germans because they were either directly or indirectly involved with the UPA and not because these women were seen as “baby factories” [16, p.112–113]. The use of rape against these women was simply a way in which German power and dominance was asserted over the Ukrainian insurgents. The German use of violence (both in the form of rape and torture) against women during their occupation of Eastern Europe came about from the need to ascertain information and force German principles and objectives onto a section of society that was not fully cooperative. Ukrainian women were not alone in this pattern of sexual assault – rape and general violence towards all ethnic nationalities during the Second World War has been reported – but it was the Ukrainian insurgents (and Ukrainian Soviet partisans) who bore the brunt of the violence within Ukraine mainly because they were the ones who were imprisoned as opponents to state power. Ukrainian women were sexually tortured and violated by the Germans as «an expression of power and a form of communication between occupiers and occupied» [18, p.201]. However, could German attitudes toward the Ukrainian population have had an influence over the use of rape against these women? The German fascist ideology did not acknowledge Ukrainians as equals and the military officers often turned a blind eye if their officers raped those people who were deemed to be «slaves». These

«ethnically alien women» were used not only for the German's sadistic pleasure but also a way of acknowledging German power over the Ukrainian people [18, p.197].

Those women who experienced and saw the German violence and repression managed to instigate a deeper commitment to the Ukrainian Nationalist cause. Ukrainian Nationalist women became disillusioned with German occupation and their faith in their Nationalist cause was greatly affirmed. Anna Vasylyk, for instance, recalled that the Germans were no better than the Soviets, however the UPA offered her – as a woman – equality. Although she understood the chances of being a woman in an insurgency, she accepted those risks. She also had a certain level of faith that her position as a woman would be respected in the insurgency: if not by the common soldier, than by the reassurance of her commanding officer who only allowed her to sleep next to him while in the forests [25]. Her position in the UPA also allowed her the freedom to defend herself from aggressors – it was the UPA who armed her and taught her how to shoot. For Ukrainian Nationalist women who were affected by German violence, the UPA and the Nationalist underground offered them redemption through action: they could actively fight against those who made them suffer.

Ukrainian Nationalists knew of the possibility that Ukrainian females would be sexually violated by the incoming Soviet authorities. Already in 1943, there were rumours circulating within the UPA that Soviet partisans were killing, burning and raping women as they moved westward [26, p.47]. OUN-UPA propaganda furthered the rumours of a morally corrupt Soviet system by propagating the idea that the Red Army would force Ukrainian women into prostitution while spilling innocent blood among the fertile Ukrainian fields [27, p.385]. Protecting the female population was obviously propagated toward all Ukrainian men; however, the Nationalist propaganda in turn became a self-fulfilling prophecy as the NKVD terror swept through the region using a mixture of rape, sexual violence and brutal torture techniques to gain support throughout the region. The use of these procedures was also well known to the female

combatants of the UPA during the latter periods of its operations and, as a result, many women chose suicide over capture. ‘Lida’ for example, a friend of Yaroslava Levkovich, slit her own throat and died so she would not be captured by the NKVD [28]. Ukrainian women became the focus for the Soviets after they recaptured western Ukraine in 1944. Jeffrey Burds explains that, due to the general violence aimed at Ukrainian men, women became heavily involved with the insurgency, and as a result there was a shift by the NKVD which began targeting women as well [29, p.292]. By these actions, the Soviets recognized the position of women in the UPA and used them in their fight against the Ukrainian Nationalist insurgents. The Soviets used violence against women as a way to “induce feelings of weakness and helplessness in the male warrior who could not defend” the females from Soviet authority [11]. However, Soviet interrogation, and the mental and physical brutality of it, almost always managed to break the will of their captures – with no discrimination based on gender [10, p.133].

Ukrainian men who were part of the UPA however, had mixed reactions to the use of this violence towards women. The reaction was dependent on the knowledge of any violence committed by the Soviets against known Ukrainian female associates. Roman Petriw, for example, knew that the female members of the UPA were being arrested by the Soviets but did not know anything further than that. In his perspective, females only represented an active support base [30]. Unfortunately, the topic of sexual violence towards Ukrainian women is still a very taboo subject to discuss, among both men and women. That is why reactions to Soviet gender violence are difficult to pinpoint. Most men are rather vague about the subject while others, the majority, do not bring it up at all. Those who do discuss the effects of the Soviet use of violence towards Ukrainian women usually do so for personal reasons. Yaroslav Perchyshyn, for example, knew that Nationalist women were threatened by the Soviets on a daily basis because of his cousin’s activity with the underground. However, he too recalled that these women fought just as heroically as the men –because they were specifically targeted by the Soviet authorities [32]. Those who witnessed gender violence regarded the

Ukrainian Nationalist movement as the protector against the evil Soviet empire – this became a clear example of the wrong doings of the communist state. Ivan Kurylo for example, strongly indicated that the Nationalists “never lied, they would always try to be respectful to the whole population” while the Soviets were deemed brutal because of their treatment of women. Although vague about the details, his response to the questions of gender violence was: “you know very well what they did to the girls. Those women. What the women went through was unthinkable” [32]. To him, and to many others, the UPA became the alternative to Soviet violence and Soviet actions only propagated this idealistic image of the Ukrainian underground.

Soviet violence was also generalized to include any known or suspected UPA members and their families: from 420 deported UPA families in a transit camp in the town of Truskavets in the spring of 1945, 70% were females. NKVD violence was also used as a general reprisal against the UPA’s actions, even if those killed or violated had nothing to do with the UPA itself. On 15 April 1946, for example, the NKVD murdered two local girls while they were collecting strawberries as revenge for the casualties suffered after an UPA attack on the village of Rozhniv [21, p.332, 325]. However, one of the main reasons why women were targeted by Soviet authorities was due to their role as intermediaries between numerous UPA combat units. As Oksana Romaniv stated, while the men fought in the forests and were killed regularly, women were less likely to die but held more of a risk because they were “the ones who stood against the enemy face to face or the ones who collected food and clothing, medicine from villages, prepared the food and carried it into the forests, endangering their entire family” [33]. Women were tortured in the same manner as the men by the Soviet officials; some of these girls withstood the beatings while others did not. Hanna Klumchyk, for example, was beaten severely by three different Soviet guards and was exposed to no sleep for two weeks but she refused to tell the officials the location of underground bunkers [34]. Women who were in the higher authorities of the UPA were exposed to far more severe torture than those girls who were local couriers or guides. Alexandra

Piech, for example, still remembered the face of the Soviet official who beat her. She experienced three weeks of daily beatings, her nose was broken and she was hit in the head with a pistol: «they threw me into the basement [cell] like an animal...I still have bruises today from that...[but] the worst fear was not knowing how long you would be able to withstand the torture...» [35] Halyna Dydyk survived two years of these «investigations»:

There were others who came to have some drunken fun with me...I was saved from death only for them to start the semiconscious murder once again. I was mercilessly beaten. The first half of the year they worked on me every day and I wasn't allowed to sleep at night or during the day. This 'investigation' lasted more than two years...The worst thing was getting ready for the beatings. The fear was worse than the physical pain. When I fainted – they would give me an injection, throw some water on me and start again. Day after day, night after night. [36]

Halyna Dydyk was specifically targeted because she was one of the highest ranking women in the UPA – she was the personal courier to Roman Shukhevych and was awarded the Silver Cross of Merit twice. This is not to say that men did not suffer at the hands of the NKVD – male or female, active UPA members were tortured for information and to seek revenge upon a section of the Ukrainian population who refused to conform to Soviet society. However, women had the additional horrors of the most barbaric torture technique – rape.

Thousands of women were raped by Soviet officials and Red Army soldiers during the Soviet conquering return westwards into the German Third Reich –they did this mainly because it humiliated and dishonoured the men. The Soviets were the conquering heroes and the rape of women was a strategic way to distinguish this fact [37, p.131]. However, an alternative explanation to the mass rape used in Poland, Hungary, Yugoslavia, Germany and other areas has been that these soldiers raped simply because they could. As Timothy Snyder points out, when a Yugoslav official complained to Stalin about the behaviour of the Soviets, Stalin responded by giving him a lecture about soldiers having “fun” [38, p.316–317]. With no direct consequences for their actions [39, p.454], Soviet soldiers and

officials were free to do anything and everything on their celebratory push westward.

The only female veteran who talked about rape by the Soviet authorities was Marianne Baran. For this reason, her testimony was reprinted in full:

You had to escort [the Red Army] here and there, back and forth. And you know, once I thought I wouldn't come out from their hands alive. But I was stubborn and refused to go with them. I simply said no. He took out a pistol and pointed at me but I still said «no, I won't go where you want me to go. I just won't». I said that my sister was living over there, in a house nearby...And I said I lived there, but I really didn't and I said, because they took two of us, me and another girl and he took her and me. We walked along that forest and I managed to walk out onto the road and tried to get to [my sister's] house. And he said: «the other way»...And this was an officer...And I said «no». And he said, «you have to!» He took out his pistol and said «go». But I still said «no, I'm going Home». And what I had to go through [in order to get out of there], I took two steps back for every step forward. And he kept on following me and wanted me to go back into the forest. He finally let me go and I went into the house...And I told her that if he came here, she had to tell him I lived there because I barely managed to get away. And he came to the house and he sat at the table like a raging dog. He sat there for a bit but didn't ask anything and then left. But there was a girl who was walking along and I knew her, she was a neighbour and she was walking to a neighbouring house by the side of the road near the forest. And I swear to you, once he saw that girl he ran over like a dog and took her into the forest. To this day I don't know what happened to her. He didn't kill her but he did what he liked with her. [40]

Although it was not certain that the girl was raped, Marianne had little doubt of what happened to her. However, Marianne's testimony was in the minority when it came to discussing the sexual violence used against Ukrainian women during this time.

In order to break the influence of the Ukrainian underground in western Ukraine, the Soviet authorities used unimaginably brutal and violent repressive tactics against the main supporters of the Nationalist underground. This began with violence and torture against those directly linked to the OUN and the UPA but also included general deportations. Eventually, these deportations decimated the Ukrainian underground because whole families were deported rather than just the guilty individual member: sixteen out of seventeen of Lubomyr Poliuha's family members, for example, were deported while his parents received 25 years in Siberian exile. [41] Most Nationalist families were deported, while members of the UPA were usually killed outright in local battles that they waged against the Soviets [42, p. 175-179, 188]. Those UPA members who were arrested during their time in the UPA were typically given long prison sentences and sent into exile in a Gulag. Maksym Wowk, for instance, was given a fifteen year sentence in Norilsk [43]. Women and men were just as likely to be targeted by this, even though female UPA members were more visible throughout Ukrainian village communities. Women were normally arrested because they worked within the civil sphere (they constituted about 90 percent of the UPA's liaisons and couriers) and they were placed in bunkers and hideouts only if they were already well established within the insurgency [29, p.295, 303]. Women's families were just as likely to be deported as men's and thousands of family relations suffered due to the actions of their relatives. It was this mass collective responsibility that finally destroyed the Ukrainian Nationalist underground in western Ukraine.

Violence specifically designed against Ukrainian women was also implemented by the Polish communist army in a similar way to that by the NKVD. The aim of Polish communist violence was more comparable to those of the Germans: it was the need for information and harassment, rather than gaining a strong foothold amongst the population that drove their actions. When the Polish communists began the deportation process in the Transcarpathian region in 1944, it was still a relatively peaceful process based on the desires of individual families. By 1946, however, it became a forcible removal of the Ukrainian (and mixed)

families of that area. Again, as in the case of western Ukraine, the majority of the male population was already either in hiding in the nearby forests [with], part of the underground or recruited to the passing Red Army. For these reasons violence against females was high due to the absence of self-defence units that were usually formed by the men of the village. A good example of this was the tragedy of Marusia ('Kalyna' and 'Nazar's' sister) who was killed in the Povlokoma massacre of 1945. Marusia was taken to the back of the house and the Polish attackers told her that they would not shoot her because they could still "have some fun with her because she was so pretty". Marusia told them to shoot her anyway because they already killed her mother and grandmother – Marusia was then shot [44]. Women were also used as symbols of Polish victory over the UPA insurgents – the Polish army forced one man to kill his sister, his fiancé and himself in one village after which their bodies were driven around the village as examples of Polish power: «See, how they have fought for their Ukraine» [45, p.32].

The People's Republic of Poland also instigated their own prison for those deemed to be important UPA members – Jaworzno concentration camp (a sub-camp of Auschwitz). There, they held German POW's and Ukrainian "bandits". Maria Kuzma-Kapustynska was one of many women who stayed in that camp and witnessed and experienced its tortures. She was arrested in 1947 and first sent to the prison in Tomaszow, Lublin region, where she was interrogated on the activities of the UPA and was asked if she helped the local insurgents. She was then taken to Jaworzno where she recalled the other female inmates who were treated worse than her because they knew more. From the memoirs written, there seems to be no mention of the Poles using rape against their inmates. Torturous interrogations were another matter and, in this, there was no distinction between male and female victims. Maria recalled incidents of older women having to carry cement blocks for hours. In another incident, she witnessed the effect of the severe beatings when her friend 'Marijka' came back from interrogations so badly beaten that the other girls in the cell had to put down their blankets for her because she could not lie on the hard boards. Maria also explained that some could not endure

the torture and killed themselves by throwing themselves onto the electrical fence, as 'Katrusia' – a young girl– did [45, p.33–37]. Even though the number of women who died at the Jaworzno camp was low [46], those females died because they accepted the risk of joining the UPA and understood that death was the result of their activities with the insurgency.

Along with targeting specific women with indiscriminate violence, Ukrainian women were targeted by the Polish communist authorities as a form of punishment for the actions of the males in joining the UPA or because the females stood in the way of a specific goal (by either stealing a certain item or simply because they were physically in the way). The general violence that occurred throughout the region targeted both males and females: «they break furniture, burn houses, beat until they are bruised, or until they are unconscious...break bones, gouge out eyes with knives and do not spare the women and children. The Ukrainian victims heard their Polish attackers yell out 'Szlach cie trafi ukrainko!' [sic]» («damned Ukrainian women») when referring to them [47]. Ukrainian women were targeted as much as Ukrainian men because they were the most visible targets in the area: with the men away either in prison for committed crimes against the state or away in the insurgency, the women were the visible Ukrainian representation.

Overall, even with the threat of physical and sexual abuse, women did join the UPA and being a member of the UPA changed these women's position not only in their own society but also within their personal historical context. The majority of the UPA females were generally allowed more personal freedom in the UPA than they would have experienced in the home: they were entrusted with serious matters that would otherwise not be available to them; they were travelled extensively and made connections throughout western Ukraine. All the while, they only needed to answer to their commanders rather than their husbands, boyfriends or even parents. Although the female members of the UPA were placed in a dangerous atmosphere, it was an atmosphere that allowed them to expand their personal knowledge and sense of identity. The majority of women who worked

with the UPA however, still held very traditional roles – as the nurturers and caregivers, although instead of their families it was now to the general UPA population. What changed was how these women viewed themselves and their work for the UPA. They were now outside their domestic roles and were active participants of the national struggle for independence. There was a fierce defensiveness over their part in Ukrainian history, a defensiveness which started immediately after the war. Julia Kaluszka, for example, recalled an incident in the Displaced Persons Camp in Germany:

Later, Milena Rudnytska came to the camp and everyone who was a member of the Women's Union was expected to show up...I was a bit late and there was no room to sit so I stood in the doorway and my son was playing with the other children...And she said: 'Who do we have in the forests today?' and I just came to the camp after being transferred [by OUN orders]. And she goes on: 'They are all bandits, Bandera followers, they are all scum and we should be ashamed of them'...and I just came from the forests! When I started to speak, my voice was very loud and I started to say: 'Ladies, who exactly do we have in the forests? It's your brothers, your husbands, you sisters! And they are bandits? Your sons are bandits? Who are you listening to?' And so I left and all the other women left with me...What would you do if she called those boys bandits? They were never bandits! They ruined their health and themselves all for the love of Ukraine. They left their family and everything, their youth. They were brave boys and girls...Those women left their families and their children to create our country and you call them worthless? How is that possible? [48]

The empowerment that the UPA gave to these women has been the core of their value systems and has forged their personal historical narrative, even if their experiences and perspectives have rarely been seen in the study of modern Ukrainian history [6, p.130; 2, p.591–592]. Javdokia Kochmaryk, for example, refused to be taunted about her role in the UPA. When she was called a «Banderite», she answered with: «I was, I am and I always will be!» [49].

This state violence did not affect every woman in the same way. There were those who succumbed to their torture and began to work as Soviet agents. Jeffrey Burds, for example, uses the example of «Natalka» – an OUN liaison officer and NKVD special agent. She faced hours of torture and finally broke psychologically when the Soviets gave her a choice between working with the NKVD or her and her family being killed [29, p.111]. These women chose family over nation however, the effects of this decision are still unknown because there has not been a concrete look into how the lives of these women compared with those who chose death or arrest and exile. The women sampled for this project, for example, knew of others who became Soviet agents but they themselves were either never caught or were arrested and sent into exile. Yaroslava Levkovych's testimony reveals the dichotomy of secret agents however: the good versus the bad. In Levkovych's testimony, the bad Soviet agent does not even have a name, she is simply known as «the NKVD agent» while 'Roma' is remembered as beautiful, intelligent and strong:

With us [in the bunker] was a provocateur, a major in the NKVD. She was in the bunker with us. [She came from another bunker which was raided by the NKVD]...In the bunker was also my sister..., the NKVD agent and there was also 'Roma', she was beautiful. She had this long braid and these grey eyes. She was strong and tall, very beautiful. She went into the underground with her sister...Their father went to Germany and they, with their mother, came here and [the UPA] gave them a house...The NKVD knew she was involved with the underground...They gave her poison laced cigarettes and chocolates to give to the UPA. But she told everything to our boys. They gave the chocolate to the dog and the dog died. The NKVD threatened that if she did not bring them UPA members by a certain day they would arrest her...One day ['Roma'] just couldn't take it anymore and asked for a pistol...She had a meeting with her handler and hid the gun...She turned around and said they were being followed, they said it was one of theirs...and [she shot the handler and fled back into the UPA].

The NKVD agent with no name on the other hand, betrayed the bunker and the UPA to the NKVD – Levkoyvch herself was the target of this betrayal. Levkovych was to be traded with another set of sisters but the exchange point was an NKVD trap and Levkovych barely escaped with her life [28]. To Levkovych, this particular NKVD agent is remembered with little sympathy – as she and her sister were the focus of the agent’s hatred. The female agents who did turn against the UPA were only pawns in the Soviet end-game against the Ukrainian nationalists – they were only one tool of many to finally rid western Ukraine of the OUN and UPA; for as Stalin once said: «the nationalists are the hardest to deal with, and he was right» [50, p.210].

The women who were active in the UPA joined because they too were influenced by the actions of the occupying powers and the deeds of their neighbours; in this, they were no different from their male counterparts. Their specific roles within the insurgency were distinct but no less important – they functioned as the support system of an insurgency that was dependent on the local population. It was the ties of the UPA women that made these connections happen: they were the ones who had established links to the towns and, in many places, they were trusted more so than the males. They were a far more visible target to state oppression than their male partners because of their location and roles: they were among the people and if there was a need to provide a specific service to the UPA, they were responsible for its implementation and coordination. For this reason, they were easy targets for the occupying powers. Gendered and sexual violence was used as a widespread weapon by all occupying powers as a means to an end – to end the insurgency by eliminating or silencing the female population that was so supportive of it. However, the results of this violence was complex and divisive: for while there were some who became agents of the occupying state, others found themselves being the representatives of the actions of the UPA well after their time in the underground ended. They not only placed their actions and deeds in equal footing with those of the men in the history of modern Ukraine but also cemented their own personal historical narrative within that of the UPA. They

came to represent the diverse nature of the Ukrainian underground movement and were proud to do so.

Список використаних джерел та літератури

1. Kis O. 'National Femininity Used and Contested: Women's Experiences in the National Guerrilla in Western Ukraine in the 1940-50s' / Oksana Kis // *Reclaiming the Personal: Oral History in Post-Socialist Scholarship* / За ред. N. Khanenko-Friesen, G. Grinchenko. – Торонто, 2015. – 344 p.
2. Кісь О. Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на Західно-Українських землях у 1940-50-х роках / Оксана Кісь // *Народознавчі Зошити*. – 2013. - №4. – С. 591–599.
3. Assman J. *Collective Memory and Cultural Identity* / J. Assman, J. Czaplicka // *New German Critique*. – 1995. - №65. – P. 125–133.
4. Russell N. *Collective Memory before and after Halbwachs* / Nicolas Russell // *The French Review*. – 2006. - № 79/9. – P. 792–804.
5. Shervakova I. *The Gulag in Memory* / Irina Shervakova // *Memory and Totalitarianism*. – Т. 1. – Oxford : Transaction Publishers, 1992. – 177 p.
6. Мандрук М. Жіночі обличчя українського підпілля – гендерний принцип чи чоловіча історія боротьби / М. Мандрук // *Культура Народов Причорномор'я*. – 2009. - №169. – С. 129–134.
7. Іванущенко Г. Дівчата у революції: зв'язкові армії УНР [Електронний ресурс] / Геннадій Іванущенко // *Історична правда*. – 2011. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/6/34640/view_print/.
8. Гавришко М. Вплив «гендерної політики» у Третньому Райху на український феміністичний дискурс в Галичині 1930-х рр. / М. Гавришко // *Українознавчий альманах*. – К, 2011. – Вип. 6. – 170 с.
9. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття // *Український Визвольний Рух*. – 2004. - №. 3. – С. 30–38.

10. Бурдс Й. Советская агентура: очерки истории СССР в послевоенные годы, 1944-1948. – Москва: Современная История, 2006 – 296 с.
11. Петренко О. Використання радянськими та польськими органами безпеки жінок-агентів у боротьбі проти Українського націоналістичного підпілля [Електронний ресурс] / О. Петренко // Україна Модерна. – 2011. – Режим доступу: <http://www.uamoderna.com/md/21-petrenko/20-petrenko>.
12. Петренко О. Субъективная ответственность: участие женщин в Организации украинских националистов и Украинской повстанческой армии (конец 1920-х – 1950-е гг.) / О. Петренко // СССР во второй мировой войне: Оккупация. Холокост. Сталинизм / [Под ред. О. В. Будницкий и Л.Г. Новикова]. – Москва: РОССПЭН, 2014. – 432 с.
13. Statiev A. The Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands. / A. Statiev. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 386 p.
14. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна, 1942-1947. / В. В'ятрович. – Київ : Центр Досліджень Визвольного Руху, 2011. – 288 с.
15. Littlewood R. Military Rape / R. Littlewood // Anthropology Today. – № 13/2. – 1997. – P. 7–16.
16. Green J. L. Uncovering Collective Rape: A Comparative Study of Political Sexual Violence / J. L. Green // International Journal of Sociology. – 2004. - №34/1. – P. 97–116.
17. Interview [інтерв'ю з Olia Ilkiv / Спількувалася L. Zariczniak]. – 2010. – 13 September.
18. Muhlhauser R. Between 'Racial Awareness' and Fantasies of Potency: Nazi Sexual Politics in the Occupied Territories of the Soviet Union, 1942-1945 / R. Muhlhauser // Brutality and Desire: War and Sexuality in Europe's Twentieth Century. – New York : Palgrave Macmillan, 2009. – 304 p.
19. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD) // Urząd Wojewodzki Wolyn / Організаційний Статус ОУН в Волині. – ф. 979, оп. 32 – С. 5.

20. ОУН і УПА в 1943 році: Документи. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. – 347 с.
21. Ukrainian Information Service. Russian oppression in Ukraine: Reports and documents. – London : Ukrainian Publishers, 1962. – 572 p.
22. Паливода В. Спогади українського повстанця і багаторічного в'язня таборів Гулагу / В. Паливода. – Київ: Вид. «Смолоскип», 2001. – 87 с.
23. Степанюк С. Українські жінки в німецьких тюрмах в Кам'янці і Рівному / С. Степанюк // Літопис УПА. – Торонто : Літопис УПА, 1984 – Т.5. – 312 с.
24. Interview [інтерв'ю з Anna Buryj / Спілкувалася L. Zariczniak. – 2012 – 12 March.
25. Interview [інтерв'ю з Anna Vasylyk / спілкувалася L. Zariczniak]. – 2012 – 6 May.
26. Ступницький Ю. Спогади про пережите / Ю. Ступницький. – Торонто: Літопис УПА, 2004 – 133 с.
27. ОУН-УПА в роки війни / За ред. В. Сергійчук. – Київ : Дніпро, 1996. – 496 с.
28. Interview [інтерв'ю з Yaroslava Levkovych / Спілкувалася L. Zariczniak]. – 2010 – 13 September.
29. Burds J. Gender and Policing in Soviet West Ukraine, 1944-1948 / J. Burds // Cahiers du Monde russe. – 2001. – № 42/2-4. – P. 279–320.
30. Ukrainian Canadian Documentation and Research Center (UCDRC) // Roman Petriw interview. – PA123.
31. Interview [інтерв'ю з Yaroslav Perschushyn / Спілкувалася L. Zariczniak] – 2012. – 7 May.
32. Спогади стрільця УПА Івана Курила – Адасі [Електронний ресурс] / KyivСУМ. – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=XaUeoRFN0es&feature=plcp>.

33. Крайній І. Жіночі обличчя ОУН-УПА [Електронний ресурс] / І. Крайній // Україна Молода. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/regions/72/163/0/16084/>.
34. Климчук О. «Я нікого не виказала і не зрадила, нічого не вкрала і нікому не збрехала»: Доля Ганни Климчук [Електронний ресурс] / О. Климчук // Україна Incognita. – 2012. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/ya-nikogo-ne-vikazala-i-ne-zradila-nichogo-ne-vkrala-i-nikomu-ne-zbrexala.html>
35. Aleksandra Piech interview // UCDRC. – PA161.
36. Панченко О. Зв'язкова генерала Шухевича. Доля і чин Галини Дидик [Електронний ресурс] / О. Панченко // Історична правда. – 2012 – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/04/9/77857/>.
37. Gottschall J. Explaining Wartime Rape / J. Gottschall // Journal of Sex Research. – № 41/2. – 2004. – P. 129–136.
38. Snyder T. Bloodlands / T. Snyder. – London : Basic Books, 2010. – 544 p.
39. Zhukov Y. Examining the Authoritarian Model of Counter-Insurgency: The Soviet Campaign Against the Ukrainian Insurgent Army / Y. Zhukov // Small Wars and Insurgencies. – № 18/3. – September, 2007. – P. 439–466.
40. Interview [інтерв'ю з Marianna Baran / Спількувалася L. Zariczniak]. – 2009 – 19 January.
41. Interview [інтерв'ю з Liubomyr Poliuha / Спількувалася L. Zariczniak]. – 2010. – 8 April.
42. Weiner A. Making Sense of War / A. Weiner. – Princeton : Princeton University Press, 2001 – 416 p.
43. Interview [інтерв'ю з Maksym Wowk / Спількувалася L. Zariczniak]. – 2009 – 14 January.
44. Interview [інтерв'ю з «Kalyna» and «Nazar» / Спількувалася L. Zariczniak]. – 2012. – 14 March.
45. Кузьма-Капустинська М. З галицької землі до берегів Англії / М. Кузьма-Капустинська. – Лондон, 2000.

46. Dokumenty Jaworzna // Nasze Slowo. – 51-52. – 2004 – 2005. – С. 9.
47. Library and Archives Canada (LAC) // Звіт до православних консисторій, 20 вересня 1943. – ф. MG 31 оп. D203 ну. 25, 5 – С. 1.
48. Interview [інтерв'ю з Julia Kaluchka / Спілкувалася Oksana Kis]. – 2012. – 28 April.
49. Тимощук Л. Ветерани УПА не зрікаються своєї присяги [Електронний ресурс] / Л. Тимощук // Україна Incognita. – 2012. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/veteranu-upa.html>.
50. Savchyn-Pyskir M. Thousands of Roads / M. Savchyn-Pyskir. – London : McFarland, 2001. – 243 p.

НАСИЛЬСТВО І ЖІНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ: ДОСВІД І ВПЛИВИ

Внаслідок Другої світової війни жінки Української Повстанської Армії були вимушені виконувати незвичні ролі. Як активні повстанці УПА, вони брали участь у бойових діях, внаслідок чого жінки УПА перетворились на мішені радянських, німецьких і польських режимів в їх боротьбі проти УПА. Репресивні режими використовували різні види насильства щодо жінок УПА. Досвід участі жінок УПА в русі Спротиву сприяв формуванню власної ідентичності.

***Ключові слова:** Друга світова війна, Україна, Українська Повстанська Армія, жінки, тендерне насильство, усна історія, Радянський Союз.*

НАСИЛИЕ И ЖЕНЩИНЫ УКРАИНСКОЙ ПОВСТАНЧЕСКОЙ АРМИИ: ОПЫТ И ВЛИЯНИЕ

Под влиянием Второй мировой войны женщины УПА были вынуждены исполнять необычные роли. Как активные участницы УПА, они участвовали в боевых действиях, в результате чего стали мишенями советских, немецких и польских режимов в их борьбе против УПА. Репрессивные режимы использовали разные виды насилия к женщинам УПА.

Опыт участия женщин УПА в движении Сопротивления содействовал формированию их собственной идентичности.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, Украина, Украинская Повстанческая Армия, женщины, гендерное насилие, устная история, Советский Союз.*

Відомості про авторів

Ріна Банті – доктор філософії, історичні науки; методист-куратор програми ХЕФЦИБА, відділення зовнішніх зв'язків і ЮНЕСКО, Міністерства освіти Ізраїлю, Іерусалим; лектор педагогічного коледжу «Шаанан» в Хайфі.

Наталія Городня – доктор історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Лариса Зарічняк – здобувач історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Яна Золотарьова – аспірант кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Алла Киридон – доктор історичних наук, професор, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво».

Артем Кошелев – магістрант кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Олег Купчик – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дмитро Лакішик – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Андрій Мартинов – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу міжнародних зв'язків і зовнішньої політики України Інституту історії України НАНУ.

Олег Машевський – доктор історичних наук, професор, в. о. завідувача кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Євгеній Сафар'янс – аспірант відділу міжнародних зв'язків і зовнішньої політики України Інституту історії України НАНУ.

Богдана Сипко – кандидат історичних наук, асистент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Ірина Татарко – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Ізмаїльського факультету Одеської національної морської академії.

Сергій Толстов – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Вячеслав Ціватий – кандидат історичних наук, доцент, Перший проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи Дипломатичної академії при МЗС України.

Валерій Черняєв – аспірант кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Information about the authors

Rina Bunt – PhD (History), a Methodist-curator of HEPHCIBA, Department of External Relations and UNESCO, Ministry of Education in Israel, Jerusalem, and the college lecturer teaching "Shaanan" in Haifa.

Valeriy Chernyaev – postgraduate student of Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, historical faculty, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Nataliya Horodnya – Sc. D. (History), Associate Professor of Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries historical faculty Kyiv National Taras Shevchenko University.

Artem Koshelev – undergraduate of Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, historical faculty, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Alla Kyrydon – Sc. D. (History), Professor, Director of the State Scientific Institution "Encyclopedic Publishing".

Oleg Kupchik – Ph. D. (History), Associate Professor of Department of Modern History of foreign countries historical faculty Kyiv National Taras Shevchenko University.

Dmitry Lakishyk – Ph. D. (History), senior transatlantic fellow of the Institute of World History NASU.

Andrei Martynov – Sc. D. (History), senior researcher of international relations and foreign policy of Ukraine National Academy of Sciences Institute of History.

Oleg Mashevskyy – Sc. D. (History), Professor, Head of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries historical faculty Kyiv National Taras Shevchenko University.

Eugene Safar'yans – postgraduate student of International Relations and Foreign Policy of Ukraine, National Academy of Sciences Institute of History.

Bogdana Sytko – Ph. D. (History), Associate Professor of Department of Modern History of foreign countries historical faculty Lviv National Ivan Franko University.

Iryna Tatarko - Ph. D. (History), Associate Professor of Department of Humanities Izmail faculty Odessa National Sea Academy.

Sergiy Tolstov – Ph. D. (History), Associate Professor, Head of Department of Transatlantic Studies Institute of World History NASU.

Vyacheslav Tsivatiy – Ph. D. (History), Associate Professor, First Vice-Rector in Charge of Research and Study Programmes, Diplomatic academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

Larisa Zarichnyak – applicant of historical faculty Kyiv National Taras Shevchenko University.

Yana Zolotaryova – postgraduate student of Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, historical faculty, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Вимоги до оформлення статей для публікації в журналі

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» до друку приймаються лише статті, які мають такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Статті приймаються **лише в електронному варіанті** (e-mail: europaean.historical.studies@gmail.com). Тел. (068) 3525285.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.

Вимоги до оформлення: файл у форматі doc. Шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Береги (поля): ліве – 3 см, верхнє – 2 см, праве – 1,5 см, нижнє – 2 см.

До статті обов'язково додаються:

- УДК;
- переклад назви статті англійською і російською мовами;
- анотація (резюме) українською, російською та англійською мовами (не менше 500 знаків з пробілами кожна);
- ключові слова українською, російською та англійською мовами;
- окремим файлом – відомості про автора: повні прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (навчання), посада, робоча і домашня адреси (з індексом), мобільний телефон, e-mail

Назва файла статті – латинськими літерами прізвище автора (наприклад: `ivanov.doc`). Назва файла з відомостями про автора – латинськими літерами за зразком: `ivanov_avtor.doc`

Звертаємо увагу авторів на необхідність кваліфікованого перекладу анотації та назви статті англійською мовою («машинний» переклад неприпустимий).

Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а по мірі того, як вони зустрічаються в тексті.

Послідовність розміщення елементів статті: УДК (ліворуч); на рядок нижче – прізвище та ім'я автора (праворуч); назва статті (великими літерами

по центру); анотація і ключові слова мовою статті; виклад основного матеріалу статті; джерела та література (нумерація позицій автоматична); назва статті, анотація і ключові слова двома іншими мовами (наприклад, російською та англійською, якщо стаття написана українською).

Список джерел та літератури оформлюється згідно з вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5), відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Приклади опису наведено на сайті Книжкової палати України (у зразку елементи, виділені напівжирним курсивом, є необов'язковими, їх не потрібно включати до бібліографічного опису).

Посилання оформлюються в квадратних дужках.

Наприклад: [1, с.54], де 1 – порядковий номер позиції (монографії, статті) у списку літератури, 54 – номер сторінки;

[7, арк.67], де 7 – порядковий номер позиції (архіву) у списку літератури, 67 – номер аркушу архівної справи.

«Там само» – не допускається.

Обсяг статті – 0,5 ум. друк. арк. (20 тис. знаків з пробілами).

Статті приймаються українською, російською, англійською мовами.

Редколегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних, цитат, фактів та посилань.

Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти матеріали, що не відповідають редакційним вимогам, викладеним у інформаційному листі, мають низький науковий рівень та не пройшли внутрішнє рецензування.

Детальніша інформація щодо умов публікації розміщена на сайті журналу «Європейські історичні студії».

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Історичний факультет
Кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Європейські історичні студії
Електронне наукове видання
№ 2.

Редакційна колегія:

Голова редколегії – доктор історичних наук, проф. Машевський Олег Петрович

Заступник голови редколегії – доктор історичних наук, проф. Мартинов Андрій Юрійович

Заступник голови редколегії – кандидат історичних наук, доц. Купчик Олег Романович

Відповідальний секретар – кандидат історичних наук, ас. Пількевич Вікторія Олександрівна

Комп'ютерна верстка
Брайлян Єгор Сергійович

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.